

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI
ANAYASA HUKUKU BİLİM DALI**

İRAN ANAYASA HUKUKUNDA İNSAN HAKLARI

DOKTORA TEZİ

**Hazırlayan
Nematollah AGHABALAEI FANID**

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Hayati HAZIR**

Ankara-2010

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI
ANAYASA HUKUKU BİLİM DALI**

İRAN ANAYASA HUKUKUNDA İNSAN HAKLARI

DOKTORA TEZİ

**Hazırlayan
Nematollah AGHABALAEI FANID**

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Hayati HAZIR**

Ankara-2010

ONAY

Nematollah Aghabalaee Fanid tarafından hazırlanan “İran Anayasa Hukukunda İnsan Hakları” başlıklı bu çalışma 07.01.2010 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Kamu Hukuku Anabilim dalında Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan
Prof. Dr. Hayati HAZİR

Prof. Dr. Hasan TUNÇ

Prof. Dr. İlyas DOĞAN

Prof. Dr. E. Ethem ATAY

Prof. Dr. Anıl ÇEÇEN

ÖNSÖZ

1979 Devrimi, monarşik rejimi devirdikten sonra, İran'da ilk defa Cumhuriyet rejimi kuruldu. Yeni Anayasa ile İran'da kurulan düzen, görünüşte modern kurumlara sahip bir İslam Cumhuriyeti olsa da, bu rejimin anayasal düzenlemelerinde benimsediği modern kurumlarla dini prensipler arasında çelişki bulunmaktadır.

İslam Cumhuriyeti'nde siyasal iktidarın kaynağının Tanrı'nın iradesine dayandırılması bu sistemdeki yasama, yürütme, yargı organları gibi temel kuruluşların ve insan haklarının tartışılmasını olanaksız kılmaktadır. Bu nedenle konuyla ilgili kaynak eksikliği mevcuttur.

1979 Devrimi ile ortaya çıkan İslam Cumhuriyeti, ülke sınırlarını aşarak başta Türkiye olmak üzere tüm bölgeyi etkilemiştir. İslam Cumhuriyeti'nin devlet sistemi ve temel hak ve özgürlüklerin incelenmesinin bu açıdan Türkiye için yararlı olacağı inancındayız. Araştırmamızda, İslam Cumhuriyeti'ni farklı bir perspektiften ele alarak yeni bir analizle sonuca varmaya çalışacağız.

İran İslam Cumhuriyeti'ndeki siyasal iktidarın teokratik kaynaklara dayandığını ve bu rejimin temel hak ve özgürlükleri Şii fıkına göre yapılandırıldığını göz önünde bulundurursak, araştırmamızda yer alan bir kısım dinsel konular, hukuk tartışmalarını etkileyecektir.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
İÇİNDEKİLER.....	II
KISALTMALAR.....	XI
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

İRAN'DA ANAYASAL GELİŞMELER

I. KAÇAR KRALLIĞI - MEŞRUTİYET DÖNEMİ (1906-1924)	3
A. Meşrutiyet Anayasası'nın Hazırlanışı	3
B. Meşrutiyet Anayasası'nın Niteliği.....	7
1. Anayasa'nın Temel İlkeleri	8
a. Devletin Monarşik Niteliği	8
b. Devlet Yapısı	9
c. Devletin Dini Niteliği	9
d. Devletin Resmi Dili.....	10
2. Temel Hak ve Özgürlükler	10
a. Eşitlik İlkesi	10
b. Kişi Hürriyeti ve Güvenliği.....	11
c. Tutuklanmama Hürriyeti.....	11
d. Kanuni Hakim Güvencesi	11
e. Ceza Sorumluluğu İlkesi	12
f. Konut Dokunulmazlığı.....	12
g. Yerleşim Hürriyeti	12

h. Eğitim ve Öğretim Hakkı	12
i. Basın Hürriyeti	13
k. Siyasi Faaliyet Hakları	13
l. Özel Hayatın Gizliliği ve Korunması.....	13
m. Yabancı Uyruklularla İlgili Haklar	13
II. PEHLEVİ KRALLIĞI DÖNEMİ (1924 – 1979)	14
III. İRAN İSLAM CUMHURİYETİ DÖNEMİ (1979).....	16

İKİNCİ BÖLÜM

İRAN İSLAM CUMHURİYETİ'NİN ANAYASASI

I. İRAN İSLAM CUMHURİYETİ ANAYASASI'NIN TEMEL NİTELİKLERİ..	19
A. İslam Cumhuriyeti'nde Egemenlik ve Kaynağı	19
1. Avrupa'da Teokratik Devlet ve Egemenliğin Kaynağı.....	19
2. İslam'da Din Devleti ve İslam Cumhuriyetinde Egemenliğin Kaynağı	20
B. İslam Cumhuriyeti'nde Ulusal İradenin Etkinliği.....	21
1. Yerel Yönetimler.....	22
2. Şuraların Hukuki Konumu	23
3. Halkın Egemenliği (Şuralar Mekanizmasıyla).....	24
II. ANAYASA DEĞİŞİKLİĞİ.....	24
III. KAVRAMLAR.....	28
A. Din ve Mezhep	28
B. İslam Ümmeti ve Ümmetin Tanımları	29
1. Tek Ümmet.....	30

2. Orta (Vasat) Ümmet	30
IV. İRAN İSLAM CUMHURİYETİ ANAYASASI'NIN GENEL ESASLARI ...	31
A. Devletin Temel Nitelikleri	31
B. İslam Dininin Anayasa'da Resmîyeti	33
C. İslam Dini ve Şia Mezhebinin Resmîyetinin Etkileri	37
D. Bağımsızlık İlkesi	38
1. Kavram.....	38
2. Bağımsızlık İlkesinin Değişik Açılımları	39
a. Siyasi Bağımsızlık (Dış Egemenlik)	40
b. Kültürel Bağımsızlık	41
c. Ekonomik Bağımsızlık.....	43
d. Askeri Bağımsızlık	44
E. Ülkenin Birliği ve Toprak Bütünlüğü.....	45
1. Milli Birlik	45
a. Millet Kavramı	45
(1) Objektif Millet Anlayışı	46
(2) Sübjektif Millet Anlayışı	47
b. İran İslam Cumhuriyeti'nde Milli Birliğin Temelleri.....	49
(1) Resmi Din ve Mezhep.....	49
(2) Resmi Dil ve Yazı	50
(3) Resmi Tarih	52
(4) Resmi Bayrak	52
c. Azınlıklar	53
d. Toprak Bütünlüğü ve Vatan Kavramı	56
e. Toprak Bütünlüğü Esası	57

f. Esasların Ayrılmazlığı	57
---------------------------------	----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İRAN İSLAM CUMHURİYETİ ANAYASASI'NDA

TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLER

I. İRAN ANAYASASI'NIN TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLERE

YAKLAŞIMI 59

A. Anayasa'da Özgürlüğün Kavramsal Açıklaması 60

1. Hürriyet (Özgürlük) 60

2. Özgürlüğün Değerlendirilmesi 62

3. Anayasa'da Özgürlük 63

B. Temel Hak ve Özgürlüklerin Sınıflandırılması 63

1. Genel Olarak 63

2. İran İslam Cumhuriyeti Anayasası'nda Temel Hak ve Özgürlüklerin Sınıflandırılması 64

II. AZINLIK HAKLARI 64

A. Caferi Şiası Olmayan Müslümanların Hak ve Özgürlükleri 64

1. Saygı 65

2. İbadet Özgürlüğü 65

3. Dini Eğitim ve Öğretim Hakkı 66

4. Medeni Haklar 66

5. İdari Haklar 67

6. Siyasi Haklar 68

B. Gayrimüslimlerin Hak ve Özgürlükleri 69

1. Kuran’da Ehl-i Kitap.....	69
2. Resmi Tanınan Azınlıkların Sınır ve Konumları.....	71
3. Azınlıkların Temel Hakları	72
a. Tanınmak.....	72
b. Dini Ayinleri Yapma Özgürlüğü	73
c. Ahvali Şahsiye ve Dini Eğitimde Özgürlük	73
d. Dernek Kurma Özgürlüğü	74
e. Milletvekili Olma Hakkı.....	74
f. İstihdam, İdari ve Sosyal Haklar	75
C. Ehl-i Kitap Olmayan Diğer Gayrimüslimler	75
1. Kuran’da Ehl-i Kitap Olmayanlar	75
2. Anayasa’da Diğer Gayrimüslimler (Ehl-i Kitap Olmayanlar)	76
a. Esas Haklar	77
(1) Hoşgörü ve Adil Davranıştan Yararlanma Hakkı.....	77
(2) İnsani Haklardan Yararlanma Hakkı	78
b. Ehl-i Kitap Olmayanların Hukuk Sınırları, Kişisel Hak ve Özgürlükler	81

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLERİN KORUNMASI

I. ÖZGÜRLÜĞÜN TAZMİN EDİLMESİNDE VE KORUNMASINDA

DEVLETİN GÖREVLERİ	83
A. Özgürlüğe Olan Genel İnanç	84
B. Bağımsızlığın Teminatı.....	85

1. Bağımsızlığın Uygulanabilir Esasları	85
a. Siyasi Parti ve Kuruluşların Oluşumu ve Kurulması.....	85
b. Ekonomik Politika	87
2. Yöneticilerin Ülke Bağımsızlığını Koruma Yükümlülüğü.....	87
a. Ülke Liderinin (Rehberlik Makamı'nın) Görevleri	88
b. Cumhurbaşkanı'nın Görevleri	88
c. Milletvekillerinin Görevleri	89
3. Milli Birlik ve Toprak Bütünlüğünün Teminatı	89
a. Siyasi Destek ve Teminat	90
b. Ekonomik Destek ve Teminat	90
c. Askeri Destek ve Teminat	91
II. BİR DENETİM MEKANİZMASI OLARAK “İYİLİĞİ EMRETME VE KÖTÜLÜĞÜ MEN ETME”	91
A. Yöneticilerin Denetimi.....	93
1. Rehberlik Makamı'nın (Ülke Önderinin) Denetimi	93
2. Sosyal Politika Üretmek ile Denetim	94
3. Yürütme Denetimi	95
4. Yargı Denetimi	95
B. Halkın Denetimi	96
1. Halkın Devleti Denetleme Yolları (Kamuoyu Denetimi)	97
a. Basın ve yayın	97
b. Siyasi Parti ve Örgütler	97
c. Sivil Toplum Örgütleri ve Yürüyüşleri	99
2. Halkın Birbirini Denetlemesi	100

BEŞİNCİ BÖLÜM

İRAN POZİTİF HUKUKUNDAN ULUSLARARASI HUKUK NORMLARINA

I. ULUSLARARASI NORMLARIN İÇ HUKUKA YANSIMASI.....	102
A. Anayasa ve Evrensel İnsan Hakları Normları	102
1. Din ve Düşünce Özgürlüğü	102
2. Anayasa’da Resmi Mezhepler.....	103
3. Anayasa’da Kadın Hakları	104
B. Kamu Hizmetine Girme Özgürlüğü	105
1. Hakimlerin ve Savcıların Atanması	105
2. Silahlı Kuvvetlerde ve Devlet Kurumlarında İstihdam.....	106
C. Kamu Hizmetlerinde Eşitlik İlkesi	106
II. MEDENİ KANUN VE EVRENSEL İNSAN HAKLARI NORMLARI.....	108
A. Bireylerin Medeni Hakları	108
1. Akıl Hastaların Hukuki Durumu	108
2. Kadının Medeni Hakları.....	109
3. Eş Seçiminde Özgürlük	112
4. Seyahat ve Yerleşim Özgürlüğü	113
5. Meslek Seçme Özgürlüğü	115
6. Eşler Arasında Eşitlik İlkesi	116
B. Eşlerin Çocuklarla İlgili Hukuku	117
1. Çocukların Soyadı	117
2. Hezanet.....	117
3. Çocukların Maddi Masraflarını Karşılama.....	118
4. Evladın Evlenmesinde Babanın Hukuki Rolü	119

5. Vatandaşlık Hakkı	120
6. Velilerin ve Çocukların Miras Payı.....	120
a. Babadan veya Anneden Çocuğa Kalan Miras	120
b. Çocuktan Baba veya Anneye Kalan Miras.....	121
C. Eşlerin Hukuku	122
1. Eş Sayısı	122
2. Boşanma	123
3. Nikahın Feshedilmesi	125
4. Aile Reisi	126
5. Eşten Eşe Kalan Miras	127
a. Kadından Erkeğe Kalan Miras	127
b. Erkekten Kadına Kalan Miras	127
6. Uyruk (Tabiiyet/Vatandaşlık)	128
D. Geçici Nikah (Mut'a Nikâhı).....	129
E. Miras Hakkı ve Gayrimüslimlerin Durumu	131
III. CEZA KANUNLARI VE EVRENSEL İNSAN HAKLARI NORMLARI ..	132
A. Yaşama Hakkı	132
1. Cana Karşı Diyet	140
2. Cana Karşı Diyetinin Miktarı	142
3. Organların Diyeti (Uzva Karşı Diyet)	144
4. Zina Suçu	146
B. Ayrımcılık Yasaklı Eşitlik (Kanun Önünde Eşitlik).....	148
C. Masumiyet İlkesi	152
D. İnsan Ticareti (Köle Ticareti)	154
E. Sorumluluğun Şahsiliği.....	155
F. İnsan Cenazesine Saygı	157

SONUÇ	159
KAYNAKÇA	163
ÖZET	1700
ABSTRACT	1722

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı Geçen Eser.
Anayasa	: İran İslam Cumhuriyeti Anayasası.
AY	: İran İslam Cumhuriyeti Anayasası.
AKK.	: Anayasa Koruyucu Konseyi.
BMT	: Birleşmiş Milletler Teşkilatı.
H.K.	: Hicri Kameri Takvimi.
H.z.	: Hazreti.
İKÖ	: İslam Konferansı Örgütü.
İs.CK	: İran İslam Cumhuriyeti Ceza Kanunu.
Medeni Kanun	: İran İslam Cumhuriyeti Medeni Kanunu.
md.	: Madde.
MTMN	: Mecme-i Teşhis-i Maslahat-i Nizam.
s.	: Sayfa.
Şuralar	: Şuraha-i Mahalli.
THÖ	: Temel Hak ve Özgürlükler.
vb.	: ve benzeri.

GİRİŞ

II. Dünya Savaşı sonrasında, temel hak ve özgürlükler, anayasalarda ayrıntılı bir biçimde tanınmaya ve teminat altına alınmaya başlamıştır. Temel hak ve özgürlüklere anayasalarda geniş yer verilmesinin en önemli nedeni temel hak ve özgürlükleri güvence altına almaktır. Anayasaların değiştirilmesinin diğer hukuksal düzenlemelere oranla daha ağır koşullara bağlanmış olması ve normlar hiyerarşisinde en üstte yer alması, insan haklarının güvence altına alınması bakımından önemlidir; ayrıca hukuk devletinin gerçekleşmesi ve hak ve özgürlüklerin korunması için yasaların Anayasa'ya uygunluğunun sağlanması gerekmektedir.

Çalışmamızın **birinci bölümünde**, İran'daki anayasal gelişmeler incelenmektedir. Bu bölümde, temel hak ve özgürlüklerin tarihsel gelişimi açıklanmaktadır.

“İslam Cumhuriyeti”nin bir devlet sistemi olarak, gerek siyasal bilim literatüründe, gerek kamu hukukunda tam anlamıyla yeni bir olgu olduğu inancında değiliz. İran İslam Cumhuriyeti'nin devlet sistemini analiz ederken önce sistemin dayanağı olan egemenlik anlayışını ortaya koymak gerekir. İran İslam Cumhuriyeti'nin benimsemiş olduğu devlet sistemini anlayabilmek için gelişmiş ülkelerin uzun süre önce çözüme bağladığı, egemenlik anlayışı ve siyasal iktidarın meşruluğu çalışmamızın **ikinci bölümünde** “İran İslam Cumhuriyeti Anayasası'nın Temel Nitelikleri” incelenmiştir.

Hürriyetçi demokrasi anlayışına dayalı bir anayasa hukukunda hak ve özgürlükler çok daha ayrıntılı biçimde düzenlenmelidir. Çalışmamızın konusu olan İran İslam Cumhuriyeti Anayasası'nda temel hak ve özgürlükler, **üçüncü bölümde** incelenmiştir. Bu bölümde Anayasa'da yer alan temel hak ve özgürlükler açıklanmış; ayrıca İran İslam Cumhuriyeti'ndeki siyasal iktidarın teokratik kaynaklara dayanması bağlamında bir kısım dini konular da ele alınmıştır.

Dördüncü bölümde, temel hak ve özgürlüklerin korunması ve bu doğrultuda devletin görevleri ele alınmıştır. İran'da, siyasal iktidarın yetkilerini sınırlayan hukuk kuralları dolayısıyla temel hak ve özgürlükler teorik anlamda var olsa da, bu kuralları etkili kılacak hukuki mekanizmalar mevcut değildir. Temel hak ve özgürlükleri etkili kılacak hukuk mekanizmalarının en önemlisi bağımsız yargı mekanizmasıdır. Böyle bir denetim mekanizmasının İran İslam Cumhuriyeti Anayasası'ndaki konumu, işleyişi ve bu işleyişe yönelik eleştiriler de bu bölümde değerlendirilecektir.

Beşinci bölümde ise, uluslararası normların iç hukuka yansımaları ve bu normlardan doğan yükümlülüklerin başta İran İslam Cumhuriyeti Anayasa'sı olmak üzere, diğer hukuk mevzuatına uyumluluğu sorununa değinilmiştir. Temel hak ve özgürlüklerin anayasal ilkeler olması göz önüne alınarak Anayasa ile diğer hukuk mevzuatının uyum sorunu da bu bölümde incelenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

İRAN'DA ANAYASAL GELİŞMELER

I. KAÇAR KRALLIĞI - MEŞRUTİYET DÖNEMİ (1906-1924)

1736 tarihinde, Safevi Devleti'nin sonunu getiren ve Avşar Devleti'nin kurucusu olan Nadir Şah Avşar, kendini şah ilan eder. 1741 tarihinde, (1154 H.K.) oğlu Rıza Kulu'nun da suç ortağı olduğundan şüphelenilen bir suikast teşebbüsü, Nadir Şah'ın karakterinde bazı değişikliklere neden olur. Bu sebeple, giderek daha zalim ve kararsız bir siyaset yürüten Nadir Şah'ın zorbalıklarına karşı, eyaletlerde isyanlar patlak verdi ve Nadir Şah, 1747 tarihinde (1160 H.K.) Avşar ve Kaçar reislerinden oluşan bir grup tarafından öldürüldü. Böylece, hakimiyeti Avşarlardan devralan Aga Muhammet Han, Kaçar Devleti'ni kurdu. 1797 yılında bir suikast sonucu öldürülen Aga Muhammet Han'ın yerine, oğlu Fathali Şah (1797 – 1834) geçti. Rusların saldırısı ve Kaçarların yenilgisi sonucunda, 1813'te Gülistan Antlaşması ve 1828 yılında Türkmençay Antlaşması imzalandı. Azerbaycan topraklarının bir kısmı bugünkü sınırları esasında Çarlık Rusya'nın yönetimi altına geçti. 1834'te Fathali Şah'ın ölümünün ardından Nasireddin Şah iktidara geçti. Elli yıllık bir saltanat süren Nasireddin Şah, bir suikast sonucu öldürüldü ve yerine, Muzafferddin Şah geçti. Muzafferddin Şah'tan sonra oğlu Muhammet Ali Şah, 1895'te iktidara geçti.¹ 1925'te, Kaçar Devleti'nin hakimiyetten düşürülmesi ve Serdar Sepeh'in (Rıza Han'ın) saltanat makamına geçmesiyle, Fars unsuruna dayanan ulus devlet İran'da hayat buldu.

A. Meşrutiyet Anayasası'nın Hazırlanışı

Kaçar Devleti (1747-1925) yönetim sistemi bakımından mutlak bir monarşiydi. Padişahın yetkilerini sınırlandıracak hukuki kararlar ve bu

¹ Bkz. BÜNYADOV, Ziya, YUSUFOV, Yusuf, Azerbaycan Tarixi, Bakı 1994, s. 115.

kararları etkili kılacak hukuki mekanizmalar yoktu. Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi, padişahın yetkileri teorik olarak şeriat kurallarına uygun olmalıydı; fakat uygulamada, devletin bütün yetkileri padişahta toplanmıştı. Padişahın uygulamalarının şeriata uygun olup olmadığını denetleyecek bir mekanizma yoktu.²

İran'daki Anayasa hareketi, iki devrimin, 1906 (Meşrutiyet³) – 1979 (İslam Cumhuriyeti) devrimlerinin gerçekleştikleri tarihler göz önünde bulundurularak incelenmelidir. 20. yy.ın başlarındaki dünya gelişmelerinin dışında kalmamak için mutlak otoriteye sahip olan Kaçar Krallığı bazı reformları gerçekleştirdi. 1906'da, Meşrutiyet Fermanı, Kaçar Krallığı'nın padişahı Muzaffereddin Şah tarafından imzalanmıştır; fakat Meşrutiyet Devrimi, sistemden doğan tikanıkların açılmasından ziyade, ülkenin ekonomisine ve toprak bütünlüğüne müdahale eden İngiltere ve Rusya'ya karşı bazı din adamları ile orta sınıfı temsil eden tüccarın desteğini de alarak İran aydınlarının tepkisi olarak ortaya çıkmıştır. 1907 yılında, Rusya ve İngiltere arasında meşhur "1907 Antlaşması"nın imzalanması buna neden olmuştur. Bu antlaşma ile İran üç bölgeye ayrıldı. Kaçar Devleti'nin kuzey bölgesi Rusların ve güney bölgesi de İngilizlerin nüfuz alanı olarak belirlendi. Merkez ise tarafsız bölge olarak seçildi.

Kaçar Devleti'nde anayasal gelişmenin ilk adımı, 1891 yılında "Devlet İstişare Meclisi"nin (Meclis-i Şura-i Devlet) kuruluşu olarak gösterilebilir. Kaçar Krallığı'nın ikinci padişahı Nasireddin Şah, Batı'ya yaptığı ziyaretlerinde, oradaki değişimlerin etkisinde kalmış ve devlet sistemindeki reformlar doğrultusunda "Devlet İstişare Meclisi"ni kurmuştur. Bu meclisin üyelerinin tamamı kraliyet ailesi mensuplarıydı. "Devlet İstişare Meclisi" bir karar organı olmaktan çok, bir danışma organı niteliği taşıyordu. Şah

² Osmanlı İmparatorluğu dönemi anayasal gelişmeler için bkz. ÖZBUDUN, Ergun, Türk Anayasa Hukuku, Yetkin Yayınları, Ankara 2005, s. 25.

³ İran tarihçileri arasında "Meşrutiyet" kavramıyla ilgili görüş ayrılığı bulunmaktadır. Bazı tarihçilere göre bu kavram, Arapça "şart" kökünden gelmektedir. Yani, hükümdarın şartlı ve kayıtlı (yasaya esasen) egemenliği kullanması demektir. Bazı tarihçilere göre ise, Fransızca "Carte" (kanun) kelimesinden alınmıştır. Bkz. KİRMANİ, Nazimülislam, Tarih-i Bidari-i İraniyan (İranlıların Uyanış Tarihi), Cilt 1, Emirkbir Yayınları, Tahran 1982, s. 245-324.

otoritesini sınırlandırma yetkisine sahip değildi; fakat bu niteliğine rağmen bir anayasal belge olarak kabul edilebilir; çünkü bu durum, iktidarın zayıflamış olduğunun bir kanıtıdır. Ayrıca, söz konusu bu anayasal gelişme, Batı'nın anayasal gelişmelerini izleyebilecek geniş çapta aydınlar zümresi içinde anayasalcılık akımının doğmasını hazırlamıştır. “Özgürlükçüler” adı verilen bu kesim, ülkenin istikrar ve güvenini, uluslararası alanda da saygınlığını sağlamak için Kaçar Devleti'nin meşruti (anayasalı) bir monarşiye geçmesini ve böylece padişahın yetkilerinin kurulacak bir meclisle sınırlandırılmasını gerekli görüyordu. Bu durum, halkın dikkatini gelişmiş ülkelere çekmiştir. 20. yy.ın başında, İranlıların muhacir işçi olarak Çar Rusya'sı yönetimindeki Azerbaycan'a gitmeleri ve 1905 Rusya Meşrutiyet Devrimi, önemli dış etkenlerdir. Abdülrahim Talıbov, Ahmet Kesrevi gibi yazarların kitapları ile birlikte, Tebriz'de yayımlanan “Adalet” ve Tahran'da yayımlanan “Terbiyet” gazetelerinin de önemli etkisi olmuştur. Ayrıca, ülkenin her tarafında ortaya çıkan tepkiler de koşulların değişmesini zorunlu kılmaktaydı.

Nasreddin Şah'ın öldürülmesinden sonra (H.K.1313 – M.1895), devletin baskıcı siyaseti aydınları istibdat aleyhine olan mücadelede daha da sertleştirdi. Gelecekte büyük değişimlere neden olacak gizli cemiyetlerin ortaya çıkması, aydınların bu siyasete karşı olan tepkisinin sonucuydu.

1906 yılında (H.K.1324), din alimlerinin protesto için başkent Tahran yakınlarındaki Abdül Azim ziyaretgahına toplu bir biçimde muhacereti ve başkente başarıyla dönüşleri halkın ayaklanmasını daha da güçlendirdi. “Muhacir” adı verilen bu grubun lehine ülkenin çeşitli şehirlerindeki esnafın desteği ve diğer taraftan Britanya Büyükelçiliği'ndeki halkın grevi, Muzaffereddin Şah'ı⁴ “İstişare Meclisi”ni kurmaya zorladı. Bu meclis; şehzadeler, alimler, soylular, feodaller ve tacirlerden oluşmuştu. Meclisin görevi, reformlarla ilgili kendi görüşlerini hükümetin başında bulunan başbakan aracılığıyla padişaha iletmektir. Bu meclis istişare niteliğinde olduğundan ve padişahın otoritesine hiçbir sınır tanımadığından halk

⁴ H. K. 1313'de (1895) Nasreddin Şah öldürüldükten sonra, Veliaht Muzaffereddin Şah onun yerine geçmiştir.

tarafından kabul edilmedi ve itirazlar devam etti. Sonunda, Şah, İstişare Meclisi ile ilgili fermanına bir ek olarak, Meşrutiyet Fermanı'nı (H.K.1324 – M.1906) ilan etti. Bu fermanla “İslami İstişare Meclisi”nin temsilcilerinin halk oyu ile seçilmesi konusunda emir verilmişti. Güney Azerbaycan'daki⁵ yönetim Meşrutiyet Fermanı'nın Güney Azerbaycan'da yürürlüğe girmesini ilk başta engellese de, Azerbaycan halkının ayaklanmasıyla, meşrutiyet, Güney Azerbaycan'da (İran Azerbaycan'ı) da yürürlüğe girmiştir. Bu olaydan sonra Tebriz'de “Encümen-i Milli-i Tebriz” adlı bir cemiyet kurulur. “Encümen-i Milli-i Tebriz”in görevi Meclis seçimleri için hazırlık yapmaktır; fakat bu cemiyet yetkilerini aşarak, kısa bir sürede G. Azerbaycan'da yönetimi ele geçirir.

Aynı yılın 18 Şaban'ında (1906), “Milli İstişare Meclisi” Muzaffereddin Şah tarafından bir törenle açılır; ne var ki, Muzaffereddin Şah'ın ölümünden sonra müstebit oğlu Muhammet Ali Şah onun yerine geçer ve saltanatının ilk günlerinden meşrutiyete karşı düşmanlığını saklı tutmaz. Meşrutiyet devrimini ortadan kaldırma amacıyla, Milli Meclis'i top ateşine tutma fermanı verir. Bu olaydan sonra meşrutiyet rejimi feshedilir ve böylece “Küçük İstibdat” (İstibdat-i Seğir) devri başlar.⁶ İstibdat'a karşı ilk direniş Tebriz'de, Settarhan'ın önderliğinde başlar ve Azerbaycan eyaletlerinde devam eder. “Özgürlükçülerin”⁷ karşı koymasıyla Muhammet Ali Şah, Rusya Büyükelçiliği'ne sığınır ve böylece Milli Meclis tarafından saltanattan azlolunur (H.K.1327 - 1909).

İran'da ilk anayasa 1906 yılında çıkmıştır. 51 maddeden oluşan bu anayasa, yalnız meclis oluşumu ve milletvekillerinin görev ve yetkileriyle ilgiliydi. Bunun için meclis tarafından yeterli görülmedi ve milletvekillerinden oluşan bir komisyon, anayasa mütemmimini⁸ hazırlamak için işe koyuldu. Bu komisyon, Belçika, Fransa ve Balkan ülkelerinin anayasalarına esasen yedi

⁵ Kaçar Krallığı'nda Azerbaycan bölgesi özerk bir yönetime sahipti (vilayetti).

⁶ KESREVİ, Ahmet, Tarih-i Meşrutiyet-i İran (İran Meşrutiyet Tarihi), Emirkebir Yayınları, Tahran 1970, s. 621.

⁷ “Özgürlükçü” ismi dönemin monarşisine karşı devrimcilerinin tümüne verilen bir isimdir.

⁸ “Mütemmim” (متمم), Arapça'da “tamamlama” demektir. Burada “ek belge” anlamındadır ve anayasaya eklenen maddeler olarak kullanılmaktadır.

ay içerisinde anayasa mütemmimini hazırlayıp Meclis'e sunar. Temel hak ve özgürlüklere Anayasa'nın mütemmiminde daha geniş bir biçimde yer verilmiştir. Bunun için de Anayasa Mütemmimi önemli bir anayasal belgedir. Mütemmim adı altında yapılan anayasa değişikliği ile 1906 Anayasası, demokratik bir meşrutî anayasa haline getirilir; ne var ki, giderek ağırlaşan iç ve dış koşullar, özellikle Pehlevî yönetimi (1925 – 1979) ve ülkede demokratik geleneğin bulunmaması, Meşrutîyet Anayasası'nın gelişmesine ve gereği gibi uygulanmasına imkan vermedi.

H.K. 29 Şaban 1327 yılında (1909), Muhammet Ali Şah, meşrutîyetçilerin baskısı altında yeni anayasayı kabul etti. Böylece, İran meşrutîyeti 158 anayasa maddesiyle resmen gerçekleşti.

Bir asırlık bir anayasa tecrübesine sahip olan İran, ilk anayasasını 1906 yılında elde etti. Bu anayasayla kral devlet sona ermedi, meşrutîyet esasında kanunla sınırlandı. 1906 anayasası 5 fasıldan (kısım) ve 51 maddeden ibaret idi.

B. Meşrutîyet Anayasası'nın Niteliği

Meşrutîyet Anayasası (Kanun-i Esasi), İran doktrinde şekil olarak anayasa niteliği olmadığı görüşünü benimsemiştir; fakat "Kanun-i Esasi"nin milletin temsilcilerinden oluşan kurucu meclis tarafından tanzim ve kabul edilmesini unutmamak gerekiyor. Meşrutîyet Anayasası'nın muhteva açısından da anayasa niteliğine sahip olmadığını savunanlar mevcuttur. Bu görüşü savunanlara göre, Meşrutîyet Anayasası her yönden hükümdarın hak ve yetkilerini teyit ve takviyeye hizmet eden bir kanundur. Dahası, Meşrutîyet Anayasası ile fertlere sağlanan haklar, siyasi ve hukuki müeyyidelerden, bu hususta hatıra gelebilecek ihtimallerden uzak tutulmuş ve hatta bu hakların icabında ortadan kaldırabilmeleri hususunda Padişah'a önemli ölçüde olanak sağlanmıştır. Örneğin, Anayasa mütemmiminin ikinci maddesinde, "Millî Şura Meclisi"(Parlamento) kuruluşu, on ikinci imam Mehdi'nin onayı ve Padişah'ın

rahmet ve bahşı” olarak tanımlanmıştır. Anayasa, normlar hiyerarşisinde en üst sırayı işgal eder; oysa Meşrutiyet Anayasası ile ilgili olarak İslam kurallarına aykırı olmama koşulu getirilmiştir. Muhteva açısından Meşrutiyet Anayasası, dönemin Avrupa anayasaları ile karşılaştırılabilir niteliktedir.

İlk önce Meşrutiyet Anayasası’nın temel ilkelerini, sonra vatandaşlara tanıdığı temel hak ve özgürlükleri ele alacağız.

1. Anayasa’nın Temel İlkeleri

Anayasa metni, yönetenlerle (devlet), yönetilenler (halk) arasındaki sözleşme olarak tanımlandığından, devletin türünü, devleti oluşturan esas organları (yasama, yürütme, yargı), bunların görev ve yetkileri ile milletin hak ve ödevlerini ya da kişilerle devlet arasındaki hak ve yükümlülükleri düzenleyen bir belge olarak açıklanabilir. Bu esasta bir anayasa içeriği en az iki bölümden oluşmalıdır: Birincisi, devletin temel kuruluşu, işleyişi; ikincisi ise, iktidarın karşısında bireylerin özgürlükleri olmalıdır. Dahası, bazı toplumların sosyal realiteleri, özel hükümlerin toplumdaki siyasal ve sosyal ilişkiler esasında anayasada yer almasını talep eder. Dini ve etnik azınlıkların hakları, yerel yönetimler, toplumdan topluma değişen realiteler Anayasa’nın oluşumunda dikkate alınmalıdır.

a. Devletin Monarşik Niteliği

Meşrutiyet Anayasası, saltanatın ve egemenliğin Allah tarafından bir emanet olarak yalnız Şah’a ait olduğu ilkesini benimser (m. 52). Padişah, siyasi, cezai ve hukuki sorumluluktan uzak tutulup sorumsuz kabul edilmiştir (m. 44) ve devlet başkanlığının irsi olarak intikal ettiği belirtilmiştir.

b. Devlet Yapısı

Meşrutiyet Anayasası, “Eyaletler ve Velayetler” adı altında, federal bir devlet yapısını benimsemiştir. Anayasa’nın 90. – 93. maddeleri “Eyaletler ve Velayetler” başlığı altında eyaletlerin ve onlara bağlı Velayetlerin hukuki statüsünü açıklamaktadır. Anayasa’nın 91. maddesine göre, “Eyaletler ve Velayetlerin üyeleri doğrudan doğruya bölge halkı tarafından seçilmelidir.” 1907 yılında “Kanuni Eylatha ve Velayetha” (Eyaletler ve Velayetler Yasası) Meclis tarafından onaylandı. Bu yasaya göre, İran, dört “memleket” adı altında bugünkü anlamıyla federe devletten oluştu: 1. Azerbaycan, 2. İsfahan, 3. Horasan ve Sistan, 4. Kirman, Beluçestan ve Fars. Memleketler de kendi içinde eyalet, bilad (beldeler) ve kasabalardan oluşmaktaydı. Bu sistem Kaçar Devleti’nden önce de uygulanmaktaydı. Bu idari teşkilat, tarihi belgelerde “Memalik-i Mahruse”⁹ olarak adlandırılmıştır. M. H. Pak, Safevilerin idari ve siyasi yapısını açıklarken Şah Abbas dönemindeki idari ve siyasi yapının ademi merkezîyet ve bu sistemdeki valilerin özerk olduğunu belirtir. Ona göre, “Memalik-i Mahruse” sözcüğü ilk kez bu dönemde ortaya çıkmıştır. Bu idari-siyasi sistem, Afşarlar ve Zendiler döneminde de aynen devam etti. Kaçar döneminde Nasıreddin Şah’a kadar bugünkü İran coğrafyası 9 (dokuz) eyaletten oluşurdu. Nasıreddin Şah döneminde bu yapı değiştirildi ve yukarıda bahsettiğimiz dört memlekete ayrıldı.¹⁰

c. Devletin Dini Niteliği

Kaçar Devleti laik değildi. Anayasa’nın birinci bölümü genel esaslara yer vermiştir. Anayasa’nın 1. maddesine göre, “İran’ın resmi dini İslam ve resmi

⁹ Tezkiretü’l-Mülük’e göre, Memalik-i Mahruse; Azerbaycan, Fars, Irak ve Horasan’dan ibarettir. Bkz. MİNORSKY, V., Tadhkirat al-Muluk, A Manual of Safavid Administration, London 1943, s. 42; Ayrıca, bu konu ile ilgili bkz. VELİYEVA, Zülfiyye, Safevi Devlet Teşkilatı (Tezkiretü’l-Mülük’e göre), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2007, s. 294; Efendiyev, “Memalik-i Mahruse”yi “Allah’ın koruduğu vilayetler” şeklinde çevirmektedir. EFENDİYEV, Oqtay, Azerbaycan Sefeviler Dövləti, Azerbaycan Dövlət Neşriyatı, Bakı 1993, s. 233.

¹⁰ HOOBROOÏ PAK, Mohemmedrıza, Negdi Ber Federalizm (Feodalizm Üzerine Bir İnceleme), Tahran 2000, s. 189.

mezhebi İsna Aşari (oniki imam) Caferi (Şii) mezhebidir. İran Padişah'ı bu koşullara sahip olmakla birlikte, İslam dinini ve Şii mezhebini yayımlamakla sorumludur.

d. Devletin Resmi Dili

Meşrutiyet Anayasası, Başkentten bayrağın rengine kadar devletin simgelerini tüm detaylarıyla açıklamasına rağmen, devletin resmi dilinden hiç söz etmemiştir. Bu durum 1924 Pehlevi Krallığı'nın iktidarı ele geçirmesinden sonra da devam etmiştir; fakat anayasa değişikliği ile Farsça ilk defa İran'ın **milli dili** olarak hukuki bir statüye kavuşturulmuştur. 1979 Devrimi ve İslam Cumhuriyeti Anayasası'yla Farsça milli dilden resmi dile dönüştürülmüştür.

2. Temel Hak ve Özgürlükler

Meşrutiyet Anayasası'nın mütemmiminin ikinci faslı (m. 8-25) "Milletin Hakları" başlığı altında ülke ahalisinin temel hak ve özgürlüklerini düzenlemiştir.

a. Eşitlik İlkesi

Meşrutiyet Anayasası'nın 8. maddesi eşitlik ilkesini benimsemiştir. 8. maddeye göre, "İran ahalisi, devletin kanunları önünde eşit haklara sahiptir." Fakat bu Anayasada, kadın-erkek eşitliği ile ilgili açık bir hükme yer verilmemiştir. Kadınlara seçme ve seçilme hakkı, "Şah ve Millet" projesi adı altında, 1962 tarihindeki Anayasa değişikliği ile verilmiştir. Bu değişiklikler aynı tarihte referanduma sunuldu ve %90 halkın evet oyuyla kabul edildi. Adı geçen değişiklikler, "Beyaz Devrim" olarak adlandırıldı; fakat bu değişiklikler, İran İslam Cumhuriyeti'nin resmi tarihine göre, İslami devrimin başlangıcı olarak kabul edilmektedir; çünkü 1962 Anayasa değişikliklerine karşı ilk defa

Ayetullah Humeyni tarafından Şah rejimine karşı sert bir çıkış gerçekleşti ve ardından tutuklanma geldi.¹¹

b. Kişi Hürriyeti ve Güvenliği

Meşrutiyet Anayasası'nın 9. maddesinde bugün "kişi güvenliği" dediğimiz temel haklar düzenlenmiştir. Bu maddeye göre, "Milletin tüm fertlerinin canı, malı, meskeni ve haysiyeti devlet kanunlarının cevaz verdiği durumlar dışında taarruzdan masundur (bunlara dokunulamaz). Bu durumu Türkiye'deki Anayasal gelişmelerle karşılaştırdığımızda, Türkiye'de, Tanzimat dönemindeki "can, mal ve ırz güvenliği" ilkesi ile çok daha önce çözüme bağlandığını görmekteyiz. Tanzimat her ne kadar bir anayasa olmasa da, bir "anayasal" belgedir.¹²

c. Tutuklanmama Hürriyeti

Hiç kimse kanunların belirlediği suç ve taksirler dışında tutuklanamaz. Kişi sadece kanuna uygun olarak mahkemenin yazılı emriyle tutuklanabilir. İdari makam, mahkeme kararı olmadan zanlıyı uzun süre gözaltında tutamaz. Zanlının ithamı, 24 saat içerisinde kendisine bildirilmelidir. Suçluluğu hükmen sabit olununcaya kadar hiç kimse suçlu sayılmaz (m. 10).

d. Kanuni Hakim Güvencesi

11. madde; "Hiç kimse kanunen mensup olduğu mahkemeden başka bir mahkemeye gitmeye icbar edilemez" diyerek kanuni hakim güvencesini bu şekilde kabul etmiştir.

¹¹ KATUZUYAN, Homayoon, Egtesad-i Siyasi İran (İran İktisadi Tarihi), Neşr-i Merkez, Tahran 1998, s. 271.

¹² Bkz. TANÖR, Bülent, Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeler, Yapı Kredi Yayınları, Ankara 2001, s. 69-77.

e. Ceza Sorumluluğu İlkesi

Meşrutiyet Anayasası'nın 12. maddesine göre; "Kanunun suç saydığı fiiller dışında hiçbir şekilde ceza uygulanamaz."

f. Konut Dokunulmazlığı

13, 15 ve 16. maddeleri konut dokunulmazlığı ile ilgili hükümlere yer vermiştir. Meşrutiyet Anayasası'nın 13. maddesine göre; "Herkesin meskeni ve menzili kanunun belirlediği hüküm ve usul dışında her türlü taarruzdan masundur ve kimsenin evine zorla girilemez". Bu hükme göre, konut dokunulmazlığı kabul edilmiştir; fakat İslam Cumhuriyeti'nin Anayasası'nda bu hak güvence altına alınmamıştır ve Anayasa'da da yer verilmemiştir.

g. Yerleşim Hürriyeti

Meşrutiyet Anayasası'nın 14. maddesinde, "Hiçbir İranlı, kanunun açıkça belirlediği hükümler dışında, ikamet ettiği yerden sürülemez veya ilgilendiği yerde ikamet etmesi engellenemez veya herhangi bir yere ikamete zorlanamaz" ifadeleri yer alır.

h. Eğitim ve Öğretim Hakkı

Meşrutiyet Anayasası'nın 18. maddesi din kurallarının (şariat) yasaklamadığı ölçüde her alanda eğitim ve öğretimi serbest kılmıştır. 19. maddesi ise zorunlu eğitim, genel ve özel öğretime yer vermiştir. Bu maddeye göre, "Devlet ve özel okulların kuruluşu ve zorunlu eğitim Maarif ve Bilim Bakanlığı Kanunu'nun ve bu bakanlığının gözetim ve denetimi altında olmalıdır".

i. Basın Hürriyeti

Basın hürriyeti, Anayasa'nın 20. maddesinde şu şekilde yer bulmuştur: "Matbuat, dine zararlı ve karşı olmama şartıyla serbesttir; fakat matbuat kanunca aykırı bir durum tespit edilirse yayıncı ve yazar, Matbuat Kanunu'na göre cezalandırılacaktır. Yazar meşhur birisi ise ve İran'da ikamet ediyorsa, yayıncı taarruzdan masundur ve yalnız yazar cezalandırılacaktır."

k. Siyasi Faaliyet Hakları

Meşrutiyet Anayasası'nın 21. maddesi siyasi faaliyetlere yer vermiştir. 21. maddeye göre, "Toplantılar ve teşkilatlar kamu düzenini bozmadıkça ve dini ve dünyevi düzende kargaşa oluşturmamakça ülkenin her yerinde serbesttir; fakat yapılan toplantılar ve gösteriler silahsız ve durumla ilgili kanuna uygun olmalıdır. Gösteri ve toplantılar, kamuya açık meydanlarda ve mekanlarda **"Nazmiye Kanunları"**¹³ çerçevesinde yapılır."

l. Özel Hayatın Gizliliği ve Korunması

22. maddede şu şekilde yer almaktadır: "Posta, mektup ve telgrafların gizlilik hakkı saklı olarak denetlenmesi, açıklanması ve ulaştırılmaması kanunların hükümleri istisna olarak yasaktır."

m. Yabancı Uyruklularla İlgili Haklar

Yabancı uyruklular, İran vatandaşı olabilirler. İran vatandaşlığında kalmaları veya çıkarılmaları bu konudaki özel kanunlarca belirlenir (m. 24).

¹³ Nazmiye; o dönemde kolluk personeline ve makamlarına verilen addır.

II. PEHLEVİ KRALLIĞI DÖNEMİ (1924 – 1979)

Meşrutiyet Anayasası, çıktığı tarihten itibaren birçok değişikliğe uğradı. İlk değişiklik, 1925'te, Kaçar Krallığı'nın sona ermesi ve Pehlevi Krallığı'nın ilanı ile gerçekleşti. 1925'te, Kaçar ordusu subayı olan Rıza Han¹⁴, Türk kökenli Kaçar Krallığı'na¹⁵ darbeyle son vererek, kendini Pehlevi¹⁶ Hanedanı'nın ilk şahı ve devletin adını da İran Şahlık Devleti (Devlet-i Şahenşah-i İran) olarak ilan eder; fakat bu durum, Kurucu Meclis'in kurulmasıyla meşruiyet kazanır. Kurucu Meclis, Anayasa'nın 36, 37 ve 38. maddelerini değiştirerek, Kaçar Krallığı'nı mülga edip, Pehlevi Krallığı'nı resmen ilan eder ve Rıza Hanı da İran Padişahı olarak kabul eder. Pehlevi Krallığı Anayasası'ndaki değişikliklerin ana başlıkları şöyledir:

Yasama Organı – Pehlevi Krallığı Anayasası, 1906 Meşrutiyet Anayasası'ndan farklı olarak, “çift meclisli sistemi” kabul etmiştir. Bu Anayasa'ya göre, “Milli Meclis ile birlikte, Senato Meclisi adı altında ikinci bir meclis de oluşacaktır.” (AY. 43.md) Anayasa, yasama yetkisinin iki meclise ait olduğunu belirtmiştir; fakat “yasama yetkisi”nin ne olduğunu tanımlamamıştır.

Tarihsel açıdan iki meclisli sistem, demokratik gelişimin bir aşaması olarak değil, tam tersine bu gelişmeyi yavaşlatacak veya onun etkisini azaltacak bir kurum olarak ortaya çıkmıştır; çünkü halkın seçtiği meclislerin yanında, aristokrasiyi temsil eden ikinci meclis var olmuştur. Böylece, halkoyundan çıkan birinci meclislerin yetkilerinin, aristokratik ikinci meclisler yoluyla sınırlandırılmasına çalışılmıştır.¹⁷

Senato Meclisi, altmış üyeden ve üç çeşit üyeden oluşmaktaydı. 30 kişilik olan birinci grup üyeler doğrudan doğruya Padişah tarafından; 15 kişilik

¹⁴ Han; Farsçada “toprak ağası”, (feodal/derebey) demektir.

¹⁵ Kaçar boyu 16. yy.ın başlarında (Safevi döneminde) Anadolu'dan İran'a göç etmiştir.

¹⁶ Pehlevi, eski İran kavimlerinden Sasaniler döneminde İran dili ve yazısı demektir. SALEHPOOR, Cemşid, Ferheng-i Cami-i Farsi Be Torki (Farsça - Türkçe Ansiklopedik Sözlük), Lale Yayınları, Tebriz 1991, s. 263.

¹⁷ ÖZBUDUN, Ergun, a.g.e., s. 255.

olan ikinci grup üyeler ise başkent - Tahran halkı tarafından seçilirdi. Üçüncü grup üyeler ise (15 üye) Velayet halkı tarafından seçilmekteydi (AY. 45 md.). Yasama organının yetkileri her iki meclisin de onayından geçmek zorundaydı (AY. 46. md.). Senato Meclisi'nin yetkileri, Milli Meclis'in yetkilerinden genellikle daha ağır basmaktaydı.

Yürütme Organı – Pehlevi Krallığı Anayasası'nda, Padişah'ın yetkileri hayli geniş tutmuştur. Kanunlar her iki meclisin onayına tabiydi; fakat iki meclisin onayından geçmeyen kanunlar için ortak ve eşit üyelerden oluşan karma komisyon görevlendirilmekteydi. Bu komisyonlardan sonuç çıkmaması durumunda, Padişah'ın onayına sunulurdu (AY. 48. md.). Padişah, her iki meclisi de feshetme yetkisine sahipti. Anayasa'nın söz konusu 27. maddesi, egemenliğin millet adına yasama, yürütme ve yargı organları eliyle kullanılmasını açıklamıştır; fakat bu maddenin 2. fıkrasında Padişah'a da kanun çıkarma yetkisi tanınmıştır. Hükümetin meclislere karşı siyasal sorumluluğu yoktu. Anayasa'nın 46. maddesine göre, bakanların atanması ve görevden alınması münhasıran padişahın yetkisiydi.

Yargı Organı – Pehlevi Anayasası yargıyı bir “kuvvet” olarak nitelendirse de, özellikle 1931 Anayasa değişikliğini göz önünde bulundurduğumuzda yargı bağımsızlığından bahsetmemiz söz konusu olamaz. Özbudun'un söylediği gibi monarşik bir sistemde tüm yetkiler hükümdara (padişaha) ait olduğundan, yargı organının da bir kuvvet olarak nitelendirilmesi söz konusu olamaz.¹⁸

Yargı yetkisi, bağımsız mahkemelerin hukuki uyuşmazlıkları ve hukuka aykırılık iddialarını kesin olarak çözüme ve karara bağlama yetkisi olarak tanımlanabilir.¹⁹ Hakim ve savcıların tayini, disiplin cezası vb. diğer özlük işlerinin yürütme ve yasamadan bağımsız belli bir kurum tarafından yerine getirilmesi olarak tanımlarsak, Pehlevi Anayasası böyle bir mekanizmadan

¹⁸ ÖZBUDUN, Ergun, a.g.e., s. 355.

¹⁹ GÖZLER, Kemal, Türk Anayasa Hukuku Dersleri, Ekin Yayınları, Bursa 2008, s. 521.

yoksundur ve özellikle, hakim ve savcıların atama yetkisini Padişah’a tanımıştır (AY. 80. md.).

1936 yılında Atatürk devrimlerinden etkilenen Rıza Şah, Anayasa’ya Kılık Kıyafet devrimi maddeleri ekler. 1949 yılında Rıza Han’ın oğlu Muhammet Rıza Şah, kendi yetkilerini çoğaltmak amacıyla anayasa değişikliğini gerçekleştirir. 1962 yılında hükümet tarafından “Eyaletler ve Velayetler Teşkilatı”²⁰ taslağı sunulur ve Anayasa’da seçmenler ve adaylar için Müslümanlık şartı ile Kuran’a and içme yerine kutsal kitap ifadesi kullanılır; fakat bu değişiklik din adamlarının sert itirazlarına sebep olmuştur. Öyle ki, değişiklik geri alınmıştır. Ayetullah Humeyni liderliğindeki İslam devriminin Anayasa’daki ilk değişikliği 1967 yılında, kraliçenin (Şeh Banu) saltanat varisi olarak kabulü şeklinde gerçekleşir. Bu değişikliklerden en önemlisi tek-parti sisteminin anayasada yer almasıydı. 1967 yeni Anayasa değişikliğiyle Anayasa’nın 12. maddesinde “Restahiz Partisi İran Devleti (Devlet-i Şahenşah-i İran) ve milletin birliği ve bütünlüğünü temsil ederek, İran milletini çağdaş uygarlığa taşıyacak, tek örgüttür. Restahiz’in genel başkanlığı ise Şah’a aittir.” ifadeleri yer alır.

III. İRAN İSLAM CUMHURİYETİ DÖNEMİ (1979)

İslam Cumhuriyeti’nin Anayasa taslağı, devrimden önce Paris’te sürgünde olan devrim lideri Ayetullah Humeyni tarafından hazırlandı. 1978 yılındaki ilk Anayasa tasarısı da ona aittir.²¹ Ayetullah Humeyni için esas meselelerden biri gelecekteki rejimin müesseselerinin kurulması ve otoritenin tesisi idi. Otoritesine hukuki bir biçim verme amacıyla 31 Mart 1979 yılında yaptırdığı bir referandum sonucunda %99 oyla monarşiyeye son vererek İslam Cumhuriyeti’ni ilan etti.²² 1976 yılında Pehlevi Krallığı’na (Devlet-i Şahenşah-i İran) karşı çeşitli parti ve gruplardan oluşan Şura-i İnkılâp (Devrim Konseyi)

²⁰ Taslağın orijinal ismi, “Encümen-i Eyalet-i ve Vilayeti”dir.

²¹ HUMEYİNİ, Ayetullah, *Sehife-i Noor*, Cilt 5, Tahran 1999, s. 8.

²² ARMAOĞLU, Fahir, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1990), Cilt 1, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1991, s. 754-755.

adı altında bir koalisyon oluşturuldu. 1979 yılında Devrim Konseyi²³ tarafından sekiz fasıldan ve 41 maddeden oluşan, “Anayasa’nın Nihâî İnceleme Meclisi’nin Seçim Yasası” (Kanuni İntihabat-i Meclisi Müessisan) onaylandı. Bu yasa esasında 73 üye halk oylamasıyla kabul edildi.

9 Mayıs 1980 yılında Kurucu Meclis seçimlerini, rejimin resmi partisi ve mollaların (din adamlarının) desteklediği Hezb-e Cumhuriy-e İslami (Cumhuriyetçi İslam Partisi) çok büyük çoğunlukla kazandı. Ne var ki, Ayetullah Humeyni bu Meclise de güvenmemiş ve Kurucu Meclis’in (Anayasa’nın Nihâî İnceleme Meclisi) görevini sadece önüne konan tasarıyı incelemekle kısıtlamıştır.

1979’un Kasım ayında Kurucu Meclis tarafından onaylanan Anayasa tasarısı, medya aracıyla kamuoyuna açıklanmadan ve diğer alternatifler tartışılmadan çok kısa bir sürede halkoyuna sunuldu. Halkın çoğunluğu, 1979’un Aralık ayının 22’sinde, bu yeni anayasaya olumlu oy verdi.

“İslam Cumhuriyeti” bir devlet sistemi olarak gerek siyasal bilim literatüründe, gerekse de kamu hukukunda tam anlamıyla yeni bir olgu değildir. İslam Cumhuriyeti’nin anayasası, konu çeşitliliği, maddelerin sayısı ve genişliği açısından ayrıntılı bir anayasadır.

Anayasaları içerik açısından “çerçeve” ve “kazüistik” olmak üzere ikiye ayırabiliriz. Bir anayasada, devletin temel yapılanması hakkında ayrıntılı bilgilere giriliyor ve düzenlemeler yapılıyorsa bu kazüistik anayasadır. Anayasa, sadece devletin temel yapılanmasını çiziyor ve düzenlemeyi kanunlara bırakıyorsa çerçeve anayasadır.

İslam Cumhuriyeti’nin anayasası, bu açıdan kazüistik bir anayasadır. Başka bir deyişle kanunlara ve meclis içtüzüğüne bırakabilecek pek çok konuyu düzenleme yoluna giden kazüistik bir yöntemle yer vermiştir. Kazüistik nitelikte olmasının diğer bir sebebi ise tepkisel anayasa olmasıdır. Kazüistik

²³ Devrim Konseyi; Pehlevi monarşisini deviren ve farklı ideolojilerden oluşan gruplar ve partilerin koalisyonudur.

yöntemin tercih edilmesi, anayasaların sosyal gelişmelerin gerisinde kalma tehlikesini beraberinde getirmektedir.²⁴

İslam Cumhuriyeti'nin anayasası, Başlangıç ve 14 fasıl olmak üzere 177 maddeden oluşmaktadır. Çalışmamızda Anayasa'yı üç bölümde ele alacağız. I . Bölüm, başlangıç kısmı ve İslam Cumhuriyeti'nin temel ilkelerini, devletin temel niteliklerini (1., 2., 4., 13. ve 14. maddeler); II. Bölüm, Anayasa'nın 5. fasıldan 9. fasıla kadar olan maddelerini ve 11. fasıldan 13. fasıla kadar olan maddelerini devletin temel yapısını ve siyasal kurumlarını (yasama, yürütme ve yargı organını); III. Bölüm ise, "Milletin Hakları" adı altında temel hak ve hürriyetleri (3. fasıl) içerecektir.

İslam Cumhuriyeti'nin anayasası, sert bir anayasadır. Anayasalar değiştirilmesi açısından yumuşak ve sert anayasa olmak üzere ikiye ayrılabiliriz. Sert anayasa, genel olarak değiştirilmesi normal kanunlardan daha güç şartlara ve usullere bağlanan ve değiştirilmeyecek hükümlerin mevcut olduğu anayasadır. İslam Cumhuriyeti'nin Anayasa'nın 177. maddesine göre; Anayasa'nın değiştirilmesi referandumla yapılabilir. Anayasa'nın 13. maddesine göre de; "İran'ın resmi dini İslam ve mezhebi Şiiliktir. Bu madde sonsuza değin değiştirilemez."

Koruyucu Konsey'in asli görevi meclisten çıkan yasaların şeriata uygunluğunu denetlemektir. Anayasa'nın 4. maddesi şöyledir: "Medeni, mali, ekonomik, idari, kültürel, askeri, siyasi ve diğer bütün kanun ve kararlar, İslami ölçülere dayanmalıdır. Bu hususun tespiti ve belirlenmesi, Koruyucu Konseyin mensubu olan fakihlerin görevidir". Görüldüğü gibi bu yetki 12 üyeden oluşan konseyin sadece fakihlerin inhisarında ve hukukçu üyeler ise bunun dışındadır. 4. maddenin diğer bir özelliği ise, Anayasa'nın diğer maddelerinin üstünde yer almasıdır. Anayasa'ya göre; "...Bu madde kayıtsız şartsız olarak Anayasa'nın bütün maddelerinin ve diğer kanun ve kararnamelerinin üstündedir..."

²⁴ ÖZBUDUN, Ergun, a.g.e., s. 192-194.

İKİNCİ BÖLÜM

İRAN İSLAM CUMHURİYETİ'NİN ANAYASASI

I. İRAN İSLAM CUMHURİYETİ ANAYASASI'NIN TEMEL NİTELİKLERİ

A. İslam Cumhuriyeti'nde Egemenlik ve Kaynağı

1. Avrupa'da Teokratik Devlet ve Egemenliğin Kaynağı

Egemenlik ilkesi ve siyasal iktidarın kaynağı konusunda temel görüş farklılığı teokratik ve laik devlet ayrımıdır. Siyasal iktidar meşru bir kaynağa bağlı olmalıdır. Siyasal İktidarın meşru olması, bu iktidarın halk tarafından kabul edilmesi anlamındadır (iktidar = güç + rıza). İktidarın Tanrı'dan geldiği ve bu erkin yalnız Tanrı'nın yeryüzündeki vekilleri tarafından kullanıldığı inancına dayanan toplum düzeni eski çağlardan gelmektedir. Bu kavramın ilk defa Flavius Jesp tarafından Yahudilerin büyük hahamlarca yönetilen siyasi rejimini belirlemek için kullandığı sanılıyor. Aynı zamanda Greogrius VI, Innocentius III, Innocentius IV ve Bonifaius VIII adlı Papaların yönetimi de teokratik bir sistem olarak nitelenmiştir. Bu siyasi rejimin karşısında Sezaro-popizm denen bir görüş vardır. Buna göre, eski Roma İmparatorluğunun varisi (Roma hakimi) dünya üzerinde hakimiyetini başka hükümdarlara, özellikle papaya kabul ettirmek hakkına sahiptir. XI. yy. imparatorlarının ortaya attığı, I. Fredich'in ve VI. Henri'nin savundukları Sezaropopizm kuramına papalar karşı koydular ve kendilerini İsa'nın vekili olarak ileri sürdüler. İsa kendisi de, "Sezar'a ait olanı Sezar'a, Tanrı'ya ait olanı Tanrı'ya veriniz" demekle Hristiyanların Sezar'a itaat etmeleri lüzumuna işaret etmiştir. Havarilerden Saint Paul: "Herkes yüksek otorite sahiplerine itaatle

mükelleftir” demiştir. Ona göre, her otoritenin menşei ilahidir, bütün mevcut otoriteleri Tanrı tayin etmiştir.²⁵

2. İslam’da Din Devleti ve İslam Cumhuriyetinde Egemenliğin Kaynağı

M. Kadiver, dini devletin özelliklerini üç ana başlıkta tanımlamaktadır: 1. Devlet, dini amaç ve idealleri, politikasının genel çizgisinde takip etmelidir. 2. Mevcut hukuk sistemi ve yasalar, şeriatla çelişmemelidir. 3. Norm koyma ve yasa hazırlamada çoğunluk olarak din adamlarının (ulemaların) rızası alınmalı. Şeriat boşluğunda ise halkoyuna dayanılmalıdır.²⁶

Siyasal iktidarın meşruluğu monarşik ya da demokratik olabilir. Birinci halde, meşruluk, ilahi hukuktan kaynaklanır ve monark, iktidarının meşruluğunu dinsel inançtan almaktadır. İkinci halde, meşruluk, dayanağını seçim yolu ile halktan almaktadır.

Ulus egemenliğiyle Velayet-i Fakih (Fakihler egemenliği) nasıl özdeşleşir? Bu gibi soruların yanıtı İslam ilkeleri esasında Velayet-i Fakih’in meşruluğunu açıklayabiliyor. İran İslam Cumhuriyeti Anayasası’ndaki egemenlik anlayışı, Anayasa’nın 5. faslının (Milletin Egemenlik Hakkı ve Bundan Doğan Güçler) 56. Maddesinde şu şekilde ifade olunmaktadır: “Dünya ve insan üzerinde mutlak egemenlik Allah’ındır ve O, insanı toplumsal yazgısına egemen kılmıştır. Hiç kimse insandan bu ilahi hakkı alamaz veya belli bir fert ya da zümrenin çıkarlarına hizmete alet kılamaz ve millet, Allah vergisi olan bu hakkı ilerideki maddelerde belirtilen yollardan kullanır.” Görüldüğü gibi, Anayasa’da egemenlik tanımı verilmeden onun ilke ve biçimi belirtilmiştir. Bu maddeye göre egemenlik üç biçimde gösterilmektedir: 1. Allah’ın egemenliği 2. Milli egemenlik 3. İmam (dini lider) egemenliği.

²⁵ Saint Paul, Romalılara Mektuplar, XIII, 1 ve 7, İncil.

²⁶ KADİVER, Muhsin, Hukümet-i Vilai (Dini Hakimiyet), Cilt 2, Neşr-i Ney, Tahran 1999, s. 8.

Anayasa'nın 56. maddesi, İslam Cumhuriyeti'ni laik rejimlerden ayırt eden bir ilkedir. Tanrı egemenliği ilkesi, İslam sistemindeki siyasi otorite sahibini (lideri) Allah'ın vekili kılıyor; çünkü lider İslami kaynaklardan Allah'ın emrini çıkarmakla yükümlüdür. O, İslam hukukunu uygulayan ve şeriatı yürütendir. Bu nedenle, sadece siyasal alanda asıl otorite sahibinin vekilliğini yapan liderdir; dolayısıyla halk karşısında değil, Tanrı karşısında sorumludur. Böylece din adamları egemenliği, modern devlet terminolojisinde din adamları oligarşisi olarak algılanabilir.

B. İslam Cumhuriyeti'nde Ulusal İradenin Etkinliği

1979 yılındaki referandumda İran halkı, İslam Cumhuriyeti'nin kurulması konusunda oylarını belirtti. Bu oylamada, halk % 98.2 oyla İslam Cumhuriyeti rejimini tercih etti.

İşin ilginç tarafı şu ki, kimse, aydınlar bile İslam Cumhuriyeti'nin ne anlama geldiğini bilmiyordu. Humeyni, sürgünde verdiği sayısız basın toplantılarında, İslam Cumhuriyeti'nin nasıl bir siyasi sistem olduğu ile ilgili ve bu sistemin güç-iktidar elitleri, politika-yapım süreçleri, ekonomik düzeni vs. konularda kesin bilgi vermekten kaçınmıştır.

Halka sorulacak soru, herkesin anlayacağı bir biçimde kaleme alınmıştı: "İslam Cumhuriyeti'ne evet mi, hayır mı?" İslam Cumhuriyeti'nin ne olduğu bilinmese bile bu soruya hayır denemezdi; çünkü İslam Cumhuriyeti'ne hayır demek, monarşiye evet demekti, ki bunu da elbette kimse istemiyordu. Herkes için önemli olan, monarşiye karşı cumhuriyeti gerçekleştirmek idi. Rejime karşı muhalif olan sol kesim bile İslam Cumhuriyeti'ne oy vermişti. Siyasilerin bu sistemi anlamadığı bir vaziyette, halkın %70'nin okuma yazma bilmediği bir ülkede rejim tercihinin halkoyuna sunulmasının hukuki açıdan ne kadar sağlam olup olmadığı da tartışmalı bir konudur.

Anayasa'ya göre (m.59), Parlamento "önemli" olan bazı yasa tasarılarını halkoyuna sunabilir. Bu maddeye göre: "Çok önemli iktisadi, siyasi, içtimai ve kültürel sorunlarda yasama organının halkoyu ve doğrudan doğruya halkın oyuna başvurma yolu ile kullanılması mümkündür. Halkoyuna başvurma talebi, temsilcilerin tamsayısının üçte iki çoğunluğunca onanmış olmalıdır." Bu güne değin bu maddeye başvurma ihtiyacı duyulmamıştır. Bu maddede savaş ve ateşkes gibi konular "*çok önemli*" niteliği vasfına dahil olmamıştır. Son olarak bu maddedeki "Çok Önemli" sözcüğünün kriteri de belirtilmemiştir. Çok önemli nedir? Hangi kararların önemli, hangilerinin çok önemli olduğu belli değildir.

1. Yerel Yönetimler

İran İslam Cumhuriyeti üniter bir devlet olsa da, ülke coğrafyasının tarihi, sosyo-ekonomik ve kültürel farklılığı nedeniyle ademi merkezîyetçi bir sistemi benimsemiştir. İran'da, idari bölgeler etnik ve ulusal kimliklerin dağılımına göre düzenlenmiştir. Örneğin, doğu ve batı Azerbaycan illeri, Beluçistan ili, Kürdistan ili vs. Adlardan da anlaşıldığı üzere illerin adı o bölgenin etnik ve ulusal adlarını temsil etmektedir.

Yerel yönetimlere Anayasa'nın 7. faslında, "Şuralar"²⁷ başlığı altında, "Mahalli Şuralar" (şurah-i mahalli) olarak yer verilmiştir. Anayasa'ya göre, Şuralar, İran İslam Cumhuriyeti'nin temel unsurlarından biridir. Şuralarla ilgili maddeler aşağıdakilerden ibarettir:

1. Anayasa'nın 7. maddesi, "Kuran-i Kerim'in emrettiğine göre; Onlarla işlerde istişare et."²⁸ Şuralar - İslami Şura Meclisi (Parlâmento), eyalet, il, kent, bucak, mahalle, köy şuralarından vb. ibarettir. Ülkenin karar ve yönetim organlarındadır. Şuraların nerede ve nasıl kurulacakları, görev ve yetkilerini Anayasa ve Anayasa çerçevesinde çıkarılan kanunlar belirler." Bu maddede

²⁷ Şura, "Danışma Kurulu" veya "Meclis" demektir.

²⁸ Kuran-ı Kerim, Şura Suresi, 38. Ayet.

dikkat çeken nokta, yerel yönetimlerin ülkenin yönetim organları olarak adlandırılmasıdır.

2. Anayasa'nın 100. – 106. maddeleri. Bu maddeler şuraların amacı, yapılıması ve fonksiyonuyla ilgilidir.

3. 53 maddeden oluşan ve 16. 09. 1982 tarihinde Parlamento tarafından çıkarılan, “Şuraların Kuruluş Yasası” (Kanun-i Teşkil-i Şuraha-i İslam-i Keşver).

4. 12 .08. 1986 tarihinde çıkarılan ve 77 maddeden oluşan, “Şuraların Seçim Yasası” (Kanun-i İntihabat-i Şurah-i İslam-i Keşveri).

5. 1989 yılında Bakanlar Kurulu'nun çıkardığı “Şuraların seçim yasasıyla ilgili” genelge.

2. Şuraların Hukuki Konumu

Anayasa'ya göre yerel yönetim kuruluşları (mahalli şuralar) devletin çıkarttığı yasalar çerçevesinde faaliyet gösterse de, devleti oluşturan üç organdan ayrı bir kimliğe ve amaca sahiptir. Şuraların Kuruluş Yasası'nın 17. maddesine göre, “Şuralar hukuki şahsiyete sahiptirler.”

Yerel Yönetimler Yasası'na, Meşrutiyet Anayasası'nda olduğu gibi, İslam Cumhuriyeti Anayasası'nda da yer verilmesine rağmen, tam anlamıyla gerçekleşmemiştir. İran'da bu gün yerel yönetimler yalnız İl Genel Müdürlüklerinden (Reis-i Ostandari) ibarettir. İl Genel Müdürü ise bölge halkının seçimiyle değil, merkezden atanmaktadır. İslam Cumhuriyeti'nin Anayasası'nda ademi merkeziyetçi sistem öngörülse de, bu rejim gerçekte merkeziyetçi bir yapıya sahiptir. Öyle ki, bugün en küçük yerel ihtiyaçlara bile merkezden karar verilmektedir.

3. Halkın Egemenliğı (Şuralar Mekanizmasıyla)

Yerel yönetimleri yetkilendirmek amacı ile Şuralar sistemi kabul olunmuştur. Anayasa'nın 100. maddesine göre, “sosyal, ekonomik, bayındırlık, sağlık ve diğer kalkınma işlerine ilişkin programlar halkın işbirliğiyle ve tezlikle yürütölsün diye mahalli öncelikleri de göz önünde tutularak, her köy, bucak, ilçe, il veya eyalette, üyelerini o mahal halkının seçtikleri ve köy, bucak, ilçe, il, eyalet şurası adını taşıyan bir şuranın denetimiyle sağlanacaktır.”

II. ANAYASA DEĞİŞİKLİĞİ

Her devrimde olduğı gibi İslam Cumhuriyeti'nin ilk Anayasası'nda da (1979), belli bir süreden sonra bazı eksikliklerden dolayı Anayasa değişimine gereksinim duyuldu. Bu eksiklikleri Muhammet Haşimi şöyle sıralamaktadır: I. Yürütme organındaki uyuşmazlıklar. II. Yargı organındaki yönetim sorunu. III. Yasama organındaki Meclis ve Koruyucu Konsey arasındaki uyuşmazlık. IV. Anayasa değişimi mekanizmasının öngörölmemesi.²⁹

18. 5. 1989 tarihinde, Devrimin lideri Humeyni'nin fermanıyla “Anayasa'yı Değıştirme Konseyi” (Şura-i Bazneger-i Kanun-i Esasi) anayasayı değıştirme amacıyla kuruldu. Bu kurulun üyeleri de Humeyni tarafından seçildi.³⁰ “Anayasa'yı Değıştirme Konseyi” 31. 7. 1989 yılında toplam 46 maddede değışiklik yaptı ve 176. (Yüksek Milli Güvenlik Konseyi) ve 177. maddeleri (Anayasayı değıştirme) eklendi. 17. 7. 1989 yılında Anayasa değışikliği halkoyuna sunuldu ve çoğunluğun olumlu oyunu aldı.³¹ Anayasa değışikliği, referanduma sunulmadan önce üç maddede kamuoyuna

²⁹ HACHEMI, Mohammad, Hukuk-i Esas-i Cumhuri-i İslam-i İran (İran İslam Cumhuriyeti Anayasası), Cilt 2, Entesarat-e Dadgar, Tahran 1999, s. 59-62.

³⁰ Ruznam-e Resmi-i Cumhuri İslami İran (İran İslam Cumhuriyeti'nin Resmi Gazetesi) 21.5.1989 – 12957.

³¹ HACHEMI, Mohammad, a.g.e., s. 64.

duyuruldu. Bu üç maddeye bugünkü anayasada da birinci fasıldan önce yer verilmiştir ve şöyledir:

1. *Madde – İran İslam Cumhuriyeti Anayasası'nın Başlangıcında, tüm başlık ve maddelerinde "Milli Şura Meclisi" "İslami Şura Meclisi"ne dönüştürülecek.*

2. *Madde – 9. faslın 3. bölümündeki başlık "Cumhurbaşkanı ve Bakanlar" olarak değiştirilecek. 9. fasıldaki "Üçüncü Bölüm" "İkinci Bölüm" olarak değiştirilerek ikinci bölüm kaldırılacak. "Kitle İletişim Araçları adlı 12. Bölüm "Radyo Televizyon" olarak değiştirilecek. 176. (Yüksek Milli Güvenlik Konseyi) ve 177. (Anayasa Değiştirme) maddeler eklenecek.*

3. *5. , 57. , 60. , 64. , 69. , 70. , 85. , 87. , 88. , 89. , 91. , 99. , 107. , 108. , 109. , 110. , 111. , 112. , 113. , 121. , 122. , 124. , 126. , 127. , 128., 130. , 131. , 132. , 133. , 134. , 135. , 136. , 137. , 138. , 140. , 141., 142. , 157. , 158. , 160. , 161. , 162. , 164. , 173. , 174. , 175. maddeler değişecek.*

Yürütme organındaki değişiklikte; başbakan ve cumhurbaşkanı arasındaki görev ve yetkilerin çatışmasına bir çözüm olarak, başbakanlık kurumu kaldırıldı ve başbakana ait görevlerin bütünü cumhurbaşkanına devredildi ve cumhurbaşkanı, hükümet başkanı oldu. 1989 tarihli Anayasa değişikliğinden sonraki 134. maddeye göre, "Bakanlar Kurulu'nun başkanlığı Cumhurbaşkanı'dır. Bakanların faaliyeti üzerinde nezaret yetkisi olan Cumhurbaşkanı gerekli tedbirleri alarak hükümet kararlarını uyumlu kılmaya uğraşır. Cumhurbaşkanı, Meclis karşısında Bakanlar Kurulu'nun faaliyetinden sorumludur."

1979 Anayasası'ndaki diğer bir değişim ise yargı organındaki yönetim sorununa bir çözüm getirmektir. 1979 Anayasası'nın 157. maddesine göre, Yargı organının görev ve yetkilerini denetlemek için Yüksek Yargı Konseyi (Şura-i Ali-i Kaza-i) adı altında bir şura kurulur. 1979 Anayasa'nın 158. Maddesine göre ise, Yüksek Yargı Konseyi beş üyeden oluşur: 1. Yüksek Divan Başkanı. 2. Başsavcı. 3. Hakimlerin seçtikleri üç adil ve müçtehit

hakim. 1989 Anayasa değişikliğinden sonra, Yargı organın görev ve yetkilerini yerine getirmek için, adil ve Yargı işlerine vâkıf olan bir müçtehit³² Lider tarafından beş yıl süre için Yargı Başkanı olarak atanır (Anayasa, m.157).

1989 tarihli Anayasa değişikliğinden sonra, “Düzenin Yararını Teşhis Kurulu (Mecme-i Teşhis-i Maslahat-i Nizam)” adı altında yeni bir kurum oluşturuldu. Anayasa’nın 112. maddesine göre, “Meclisin kabul ettiği yasalar, Koruyucu Konsey tarafından Anayasaya veya Şeriata uygun olmadığı takdirde Meclise yeniden düzenlemek için iade eder. Meclis kamu yararını (Maslahat-i Umumi) göz önünde bulundurduktan sonra, aynı yasa veya yasaları değiştirmeden Koruyucu Konsey’e iade ederse ve Koruyucu Konsey’in yeniden onayını alamazsa, son çözüm mercii olarak MTMN liderin isteğiyle istişare için kurulur. MTMN’nin asıl ve değişen üyeleri lider tarafından atanır. MTMN’nin içtüzüğü bu kurum tarafından hazırlanıp, liderin onayına sunulur.”

1979 Anayasası anayasayı değiştirme sorunu ile ilgili bir hüküm taşımamaktaydı. 1989 tarihindeki Anayasa değişikliğinden sonra anayasayı değiştirme mekanizması da öngörüldü. Anayasa’nın 177. maddesine göre, “İran İslam Cumhuriyeti’nin Anayasası’ndaki değişiklik aşağıdaki şekilde gerçekleşir: Lider, MTMN ile istişare ettikten sonra, değiştirilmesi gereken maddeleri Cumhurbaşkanı’na önerir. “Anayasayı Değiştirme Konseyi” (Şura-i Baznegeri-i Kanun-i Esasi) aşağıdakilerden oluşur: 1. Koruyucu Konseyin üyeleri. 2. Yasama, Yürütme ve Yargı organlarının başkanları. 3. MTMN’in asıl üyeleri. 4. Uzmanlar Meclisinden beş üye seçilir. 5. On kişi Lider tarafından atanır. 6. Üç kişi Bakanlar Kurulu’ndan. 7. Üç kişi Yargı Organından (Yargı organın başkanı dışında) seçilir. 8. Milletvekillerinden on kişi seçilir. 9. Üniversite kadrosundan üç kişi seçilir. Anayasayı Değiştirme Konseyinin onamaları, liderin onayından sonra halkoyuna sunulur. Anayasayı

³² Müçtehit, İslam hukukunu ilgilendiren sorunlarda otoriter kararlar verebilen Şii din adamına denir.

değiştirme için başvurulmuş referandumda 59. maddeye uyulması gerekmez.³³ Rejimin İslami mahiyeti, tüm yasaların İslami ölçülere dayanılması, inanç temelleri, İran İslam Cumhuriyeti'nin amaçları, Cumhuriyet rejimi, liderin egemenliği (Velayet-i Fakih) ayrıca halkoyuna dayalı ülke yönetimi, İran'ın resmi dini ve mezhebi değiştirilemez.” 157. maddedeki üyeler, bağlı oldukları kurumlar tarafından seçilir ya da atanır.³⁴

1989 Anayasa değişikliklerinden biri de “Liderlik” kurumudur. 1979 Anayasası'nda liderliğe gereken şartlardan biri “Merce-i Taklit” idi. Şii din çevrelerinde en yüksek tabi olunacak merci olan Merce-i Taklit, her bir Şii Müslüman'ın bir müçtehit taklit etmek suretiyle hayatını düzenlediği bir müessesedir. Müçtehit olmayan her Şii Müslüman “Merce-i Taklit” olarak bir müçtehide tabi olmak zorundadır. Müçtehit, Müslüman bir birey tarafından otorite ve rehberiyet kaynağı olarak seçilen kişi anlamını taşır. Bir başka deyişle, bağımsız akıl yürütme yeteneğinden mahrum olanların birinin “rehberiyetine tabi olma” işi “taklit” olarak adlandırılır. Kelime sözlük anlamıyla “birinin yaptığına benzetme” demektir.³⁵ Merce-i Taklitlik için bir seçme-atama mekanizması yoktur. Birinin bu makama yükselmesi diye bir şey söz konusu olamaz. Birinin müçtehit teknik vasıflarına ulaşmasından sonra takva ve dini bilgilerle belli bir izleyici toplamasından ibarettir.³⁶ Bu vasıf Şii eğitim sisteminde bilimsel açıdan son aşamadır. 1979 Anayasası'nın 109. maddesine göre, “Rehberin veya rehberlik Şurası üyelerinin nitelik ve şartları, 1- İfta (fetva açıklama) ve Merciiyet (Merce-i Taklit) için gerekli takva ve ilmi yetenek. 2- Önderlik için yeterli siyasi ve içtimai görüş ve şecaat (yiğitlik), güç ve yöneticilik yeteneğidir. Yeni Anayasada, Liderlik adayları için

³³ Anayasa'nın 59. maddesine göre, “Çok önemli ekonomik, siyasi, içtimai ve kültürel sorunlarda, Yasama organın halkoyu ve doğrudan doğruya halkın oyuna başvurma yoluyla kullanılması mümkündür. Halkoyuna başvurma talebi, milletvekillerinin tamsayısının 2/3 çoğunluğunca onanmış olmalıdır”. Fakat Anayasa'da, referanduma başvurma talebinin hangi yetkili tarafından gerçekleştirileceği belirtilmemiştir.

³⁴ ÜSTÜN SAFA, İsmail, Humeyni'den Hamaney'e İran İslam Cumhuriyeti Yönetim Biçimi, Birleşik Yayınları, İstanbul 1999, s. 11.

³⁵ ALGAR, Hamid, İslam Devriminin Kökleri, çeviri: M. Çetin Demirhan, İşaret Yayınları, İstanbul 1988, s. 38.

³⁶ HATEMİ, Hüseyin, İran İslam Cumhuriyeti Anayasası (1979 Anayasası), Çağrı Yayınları, İstanbul 1980, s. 63.

Merci-i Taklit şartı kaldırılmış ve onun yerine “Müçtehitlik” vasfı konulmuştur. Şii eğitim sisteminde Müçtehidin konumu Merci-i Taklit’ten bir sınıf aşağıdadır. Müçtehit, gördüğü öğrenim nedeniyle, İslam hukukunu ilgilendiren sorunlarda yetkili olarak karar verebilen Şii din adamıdır. 1989 tarihli Anayasa değişikliğiyle, merkezden bağımsız olan Kum şehrindeki ruhban sınıfının yani “ruhaniler”in, liderlik seçimindeki etkisine son verildi.

III. KAVRAMLAR

A. Din ve Mezhep

Mezhep, Arapça’da gitmek anlamına gelen “zehebe” fiilinden türemiştir; kelime olarak “gidilen yol” demektir. İslâm’ın “itikâdî ve amelî sahadaki düşünce ekolleri” diyebileceğimiz mezhepler, dinin anlaşılma biçimleri ile ilgili tezahürlerdir. Siyasi, içtimai, iktisadî, coğrafî, tarihî ve benzeri sebepler, dinin anlaşılması planında, belirli fikirlerin ya da şahısların etrafında odaklaşmalara yol açmıştır. Böylece, din anlayışında yer yer farklılaşmalar husule gelmiştir. Bu farklılaşmaların, zamanla sistematik özellik kazanarak, düşünce ve davranışları etkilemeye başlaması, kurumlaşarak ve sosyal hayatta derin izler bırakarak varlığını sürdürmesi, karşımıza “mezhep” olgusunu çıkartmaktadır.³⁷ Toplumlarda dini inançların, mezheplerin büyük etkisi olmuştur. İyiliğe davet, eşitlik ve adaletin yayılması, dürüstlük, verilmiş söze sadık kalmak, iki yüzlülükten, hile ve yalandan sakınmak, peygamberlerin insanlığa getirdiği ve insanlar tarafından istek ile karşılanmış hayat kurallarının ana başlıklarıdır. Medeniyetler ve milletlerin oluşumunda, siyasi coğrafyada milletlerin tanımlanmasında din ve mezhebin önemli etkisi olmuştur.

³⁷ ONAT, Hasan, Mezhep Kavramı ve Din-Mezhep İlişkisi, (Erişim) http://www.hasanonat.net/index.php?option=com_content&view=article&id=67:mezhep-kavram-ve-mezheplerin-dou-sebepleri&catid=36:makale&Itemid=54, 23.09.2010.

Ancak değişik mezheplerin varlığı etnik çatışmalara ve dolayısıyla milletlerin parçalanmasına da sebep olmuştur. Bu çatışmaların sürmesi, barış içinde bir arada yaşayabilme fikrinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur ve John Locke³⁸ gibi düşünürler de bu fikri benimsemiştir. Fransa İnsan ve Yurttaşlık Hakları Bildirisinin 10. maddesine göre: “Herkes, kamu düzenine aykırı olmamak şartıyla, düşünce ve dini inanç özgürlüğüne sahiptir.” 20. yüzyılda mezheplerin bir arada yaşaması evrenselliğe doğru ilerleyerek Evrensel İnsan Hakları Bildirgesine (1948) yansımış, düşünce ve dini inanç özgürlüğü hakkı herkese tanınmıştır (md. 18). Aynı şekilde Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi’nin (1966) 18. maddesinin 2. Fıkrasına göre hiç kimseye bir din ya da inancına sahip olma yada seçtiği bir din ya da inancı benimseme özgürlüğünü zedeleyici baskıda bulunulamaz.³⁹ İran İslam Cumhuriyeti Anayasası’nda din ve mezhep konuları değişik açılardan değerlendirilmiş ve aşağıdaki başlıklar altında incelemeye alınmıştır.

B. İslam Ümmeti ve Ümmetin Tanımları

Anayasa koyucusu İslam devriminin sadece İran’a mahsus olmadığını “zülüm ve sömürgeci kurtulmaları için”⁴⁰ dünyadaki tüm Müslümanları kapsadığını kabul etmiştir. Bu yaklaşım Anayasa’nın 11. maddesinde: “Kuran-ı Kerim’e esasen tüm Müslümanlar tek ümmettir ve İran İslam Cumhuriyeti Devleti politikasına yön verme konusunda İslam dünyasının siyasi, ekonomik ve kültürel birliğini gerçekleştirme amacı doğrultusunda hareket etmeyi görev olarak kabul etmiştir,” ifadeleriyle yansıtılmaktadır.⁴¹

³⁸ İNAYAT, Hamid, Khodavandan-e Endişe Siyasi (Siyasi Düşünce İlahları), Cilt 2, 1. Bölüm, Emir Kebir Yayınları, Tahran 1999, s. 267-274.

³⁹ ÇEÇEN, Anıl, İnsan Hakları Rehberi, Bilim Yayınları, Ankara 1999, s. 105.

⁴⁰ İslami Şura Meclisi Tutanak Dergisi, Cilt 1, Yıl 1364, s. 1450.

⁴¹ HACHEMI, a.g.e., s. 138.

1. Tek Ümmet

Ana, yol, din, cemaat, nesil, boy, zaman demektir. İstilahta ise, kendi iradeleriyle veya bir zorunluluk neticesinde aynı yerde, aynı zamanda veya aynı dine tabi olma neticesinde bir arada yaşayan insan topluluğudur. Âlimlerin çoğu, ümmet kelimesini aynı dine tabii olanlar yani Müslümanlar için kullanmışlardır. Arapça bir kelime olup, "emme" fiilinden isimdir. Çoğulu "umem"dir (el-İsfahânî, el-Müfredât, İstanbul 1986, 27, "emme" mad.). Ümmet kelimesi, çoğulu olan umem ile birlikte Kur'ân'da altmış küsur yerde geçmektedir.⁴² Bu ayetlere göre, insanlar tek ümmet olarak tek tanrıya tapmalılar. Peygamberlerin tek tanrıya tapma daveti, tüm insanlık için tek din olması gerektiğinin göstergesi olarak din bilginlerince yorumlanır.

2. Orta (Vasat) Ümmet

Orta ümmet, dengeli ve hayırlı ümmet anlamında İslâm ümmetini vasıflandıran Kur'anî bir terimdir. Bu kavramın Kur'an-ı Kerîm'de bir tek kullanımı vardır. O da şu âyet-i kerimedir: "Böylece sizi vasat bir ümmet kıldık ki, insanlara karşı Şahitler olasınız. Peygamber de sizin üzerinize şahit olsun. Biz Peygambere uyanı, ökçesi üzerinde geri dönen den ayıralım diye, eskiden yöneldiğini (Kâbe'yi) kıble yaptık. Bu, Allah'ın doğru yola ilettiği kimselerden başkasına elbette ağır gelir. Allah sizin imanınızı zayi edecek değildir. Şüphesiz Allah, insanlara Rauf(Fefkatli) ve Rahim (merhametli) dir" (el-Bakara, 2/143).⁴³

Şia (Zeydi, Asna Aşari ve İsmaili), Sünni (Hanbeli, Maliki, Şafii ve Hanefi), Havariç, Morcea, Mocabbera, Mutazila, Aşariye vs.⁴⁴ İslam toplumunun ilk bölünme yıllarında ortaya çıkan fırkalar ve mezhepler arasındaki kin, düşmanlık ve çatışma sonraki asırlarda da devam etti ve daha

⁴² TURGAY, Nureddin, Ümmet, (Erişim) <http://www.forumalev.net/u-v-islami-sozluk/382514-ummet-nedir-islami-sozluk.html>, 11.02.2010.

⁴³ ERTAN, Muammer, Vasat Ümmet, Mumsema İslam Arşivi, (Erişim) <http://www.mumsema.org/u-v/1768-vasat-ummet.html>, 11.02.2010.

⁴⁴ HUQUQİ, Askar, Felsefe-i Siyasi-i İslam (İslam Siyasi Felsefesi), Cilt 1, 1975, s. 166-229.

önceki mezheplere ve fırkalara onlarca yenileri katıldı. Bu mezhepler arasında savaşların yapılması ve kanların dökülmesi “büyük İslam ümmeti idealinin” imkansızlığını tarih boyunca göstermiştir. Müslümanların değişik kültür ve medeniyetlere sahip olmaları ve farklı ülkelerde yaşamaları, bu İslam ümmetinin kendi özelliklerine sahip, çeşitli milletlere ayırdığı bir durumda büyük İslam ümmetinden nasıl bahsedilebilir ve Anayasa’da tek ümmet idealinin devletin bir görevi olarak tanımlanması ne kadar doğrudur.⁴⁵

IV. İRAN İSLAM CUMHURİYETİ ANAYASASI’NIN GENEL ESASLARI

A. Devletin Temel Nitelikleri

İran İslam Cumhuriyeti Anayasası’nın birinci kısmı “genel ilkeler” başlığını taşımakta ve 14 maddeden oluşmaktadır. Çalışmamızın bu bölümünde 14 maddede düzenlenen hususları inceleyeceğiz. Bu bölüme, Anayasa’nın birinci kısmının başlığına paralel olarak, İran İslam Cumhuriyeti’nin Temel Nitelikleri “başlığını tercih ettik. Zira birinci kısım “genel esaslar” başlığı altında İran İslam Cumhuriyeti’nin anayasal düzeninin temelini oluşturan ilkelerdir.

Anayasa’nın 1. maddesi “devletin şekli”, 2. maddesi “İslam Cumhuriyeti’nin dayandığı ilkeleri ve amaçları, 3. maddesi 2. maddede anılan hedeflere ulaşmak için görevlerini, 4. maddesi hukuk mevzuatının İslami ölçülere dayanmasını, 5. maddesi egemenliğin kullanılma biçimini 6., 7. ve 8. maddeleri ulusal iradenin etkinliğini, 9. maddesi “devletin bütünlüğünü”, 10. maddesi toplumun temelini oluşturan aile kurumunu, 11. maddesi ümmet ve İslami birliği, 12. maddesi devletin resmi dinini ve dilini, 13. ve 14. maddeleri de azınlıkların haklarını düzenlemektedir.

⁴⁵ HACHEMI, Mohammad, a.g.e., s. 151-157.

İran İslam Cumhuriyetinin temel nitelikleri esas itibariyle 2. maddede düzenlenmiştir. Bu maddeye göre;

“İslam Cumhuriyeti:

1. Tek İlah’a (La ilahe illallah) ve egemenlik ile yasama yetkisinin O’na mahsus bulunduğuna ve O’nun emrine uyma gereğine,
2. İlâhî vahye ve O’nun kanunların açıklanmasındaki temel etkinliğine,
3. Meâd’a⁴⁶ ve Mead’ın, insanın Allah’a doğru gelişim çizgisindeki yapıcı etkinliğine,
4. Hilkat (yaratış) ve teşri’de (ilâhî kanunların konmasında) ilâhî adalete,
5. Sürekli imamet ve rehberliğe ve O’nun İslâm İnkılâbı’nın sürdürülmesindeki temel etkinliğine,
6. İnsanın yüce saygınlık ve değerine ve onun Allah karşısında sorumluluğu ile hürriyetine,

İman esasına dayanan bir nizamdır ki:

- a) Gerekli şartları haiz fakîhlerin Kitap ve masumların⁴⁷, hepsi üzerine Allah’ın selâmı olsun, sünneti esasına dayanan sürekli içtihatları.
- b) İnsanlığın ileri düzeydeki ilim, fen (teknik) ve deneylerinden yararlanma ve bunların ilerletilmesi çabası,

⁴⁶ Mead, İslâm inançları çerçevesinde Dünya ötesi hayata, âhirete îman etme demektir. HATEMÎ, Hüseyin, a.g.e., s. 22.

⁴⁷ Resûl-i Ekrem, Hazret-i Fâtima ve Oniki İmam, “Ondört Masum” olarak anılırlar. Masum, yüklendiği ilâhî görev gereğince ve yine Allah’ın bu görev dolayısı ile olan özel lütfü sonucunda günahlardan arınmış olmak demektir. Resûl-i Ekrem’den önceki hak Peygamberler de “Masum”durlar. “Masum” olmak, Peygamber olmayı gerektirmez. Oniki imam, İslâm İnkılâbı’nı yerleştirme görevine hâiz olduklarından, Peygamber olmadıkları halde masumdurlar. HATEMÎ, Hüseyin, a.g.e., s. 22.

c) Her türlü zulmün ve zulme boyun eğmenin, zorbalığın ve zorbalığa boyun eğmenin bertaraf edilmesi yolu ile, dürüstlük, adalet ve siyaset, iktisadî, içtimaî (toplumsal) ve kültürel bağımsızlığı ve millî dayanışmayı sağlar.

B. İslam Dininin Anayasa'da Resmîyeti

Meşrutiyet Anayasası'nın birinci maddesi, İran'ın resmi dininin İslam ve resmi mezhebinin Şia (Caferi) olduğunu belirtiyor. Rıza Şah bütün çabalarına rağmen İran'ı Atatürk'ün Türkiye'si kadar Batılı anlamda modernleşememiştir. Rıza Şah Kaçar hanedanlığının üzerine çıkmış, ancak bir cumhuriyet olmayı başaramamıştır. Şah ruhban sınıfının yani ulemanın yetkilerini azaltmaya çalışmasına rağmen yeni bir devlet sistemi de yaratamamıştır. Dolayısıyla ülkenin geniş bir bölümünde şariat kuralları hakimiyetini devam ettirmiştir. Rıza Şah her ne kadar dinsel kurumların siyasi yönlerini bastırmaya çalışsa da İslam ve dolayısıyla Şiilik İran'ın resmi dini olmaya ve Şiiliğin kurumları varlıklarını korumaya devam etmiştir.⁴⁸

İran Devrimi, siyasal seferberlik, uluslararası kriz ve siyasal acımasızlık gibi birbirleri ile pek bağlantılı görünmeyen değişik olguların her biri ile ilgili olarak, savaş sonrası tarihin destansı olaylarından biri olmuştur. 1789 yılından beri ilk olarak, egemen ideolojinin, örgütlenme biçimlerinin, yönetici kadroların ve açıklanan amacın tümünün de görünüşte ve düşüncede dinci olduğu bir devrim gerçekleşmiştir. Bu olgu kendi başına, İran Devrimini modern çağdaki diğer devrimlerden ayırmaktadır.⁴⁹ İran İslam Cumhuriyeti Anayasası'nın 12. maddesine göre, "İran'ın resmi dini İslam ve resmi mezhebi Şia (Caferi) mezhebidir ve bu madde değiştirilemez ve değiştirilmesi dahi teklif edilemez. Hanefi, Şafii, Maliki, Hanbeli ve Zeydi gibi İslam'ın diğer mezheplerinin tam saygınlığı haizdirler ve bu mezheplerin

⁴⁸ YÜKSEL, Hayriye, Türk Devriminin Hindistan ve İran'daki Yansımaları, Akademik Bakış, Cilt 3, Sayı 6, Yaz 2010, (Erişim) <http://www.ataum.gazi.edu.tr/pdf/turk-devriminin-hindistan-ve-iran-8217daki-yansimalari-1278448395.ti6>, 14.09.2010, s. 248.

⁴⁹ ÜŞÜR, Serpil, İran Devrimi Din, Anti-emperyalizm ve Sol, Belge Yayınları, İstanbul 1992, s. 10.

mensupları kendi fıkıhlarına göre dini merasim icrasında serbesttirler ve dini eğitim ile ahvali şahsiye (evlenme, boşanma, miras ve vasiyet gibi) ve mahkemelerde, buna ilişkin davalarda resmen tanınmıştır. Bu mezheplerden herhangi birinin mensuplarının çoğunlukta olduğu bölgelerde, şuraların yetki sınırları içindeki bölgesel düzenlemeler, diğer mezheplerin mensuplarının hakları göz önünde bulundurularak, o mezhebe uygun olacaktır.”

İran halkının çoğunluğu Şia mezhebine⁵⁰ mensuptur. Sünni mezhebinin mensupları da önemsenecek bir orandadır. Şiilik ve Sünnilik, Hz. Muhammed’in vefatından sonra ortaya çıkan, İslam toplumundaki ayrılımdır.

Dinden bağımsız siyasi düzenlerde, siyasi rejim ve ülkenin üst kurumlarının yapısında din ve mezhebin hiçbir rolü yoktur ve kişisel haklar konusunda hiçbir düzenleme yapmaz. Böylece, sistemin hiçbir alanında resmi dini hareketler görülmez.

Siyasi düşünceler tarihine baktığımız zaman hükümetin dinden uzaklaşma düşüncesinin Avrupa’da ortaçağın doğru ortaya çıktığını görebiliriz. Bu düşünce ilk kez Saint Thomas d’Aquin (1215-1274) tarafından geliştirilmiştir.⁵¹ 18. yy.da dinden bağımsız devletlerin oluşması hükümetlerin dini önemsemediklerini gösteriyor. Fransa, 3. Cumhuriyeti kurarken (1875) ilk defa mezhepten bağımsız hükümet türünü benimsemiştir ki hala devam

⁵⁰ Şia (İsna Aşari), imamın gûnahtan arınmış olduğuna inanır. Allame Helli’ye göre, imamın liderliğe seçilmesinin amacı zalimden zulmü almaktır. İmamın gûnahtan arınmış olmaması, günah işleyebileceği anlamına gelir ve Allahın “zalimler liderlik (imamlık) derecesine varmaz” diye buyurduğu gibi böyle bir kişiden topluma liderlik yapması beklenemez. Şia’nın tersine, Ehl-i Sünnet gûnahtan arınmış olma şartını halife için gerekli bulmuyor. Onlara göre gûnahtan arınmış olma kavramı, Allahın kullarının vücudunda günah işleme yeteneği ve itici etkenleri yaratmamış olması anlamına gelir, insan bu vücut ve hayat şartlarıyla, günah işleme potansiyeline sahiptir ve gûnahtan arınmış olarak kalması imkansızdır. Şia, Hz. Muhammed’in Hz. Ali’yi açıkça yerine atadığına inanıyor, fakat Ehl-i Sünnet böyle bir şeye inanmıyor. Onlara göre, halife seçiminden sonra, halk Abu Bekir’e bağlılık ilan etti ve sonraki halifeler de bu şekilde seçildi. Gazali, halife seçiminin akli bir konu olduğunu savunuyor. Şia’ya (İmamiye) göre, imam kendi döneminde ilimde en üstün olmalı, ancak Ehl-i Sünnete göre böyle bir şarta gerek yoktur, Hz. Ali tüm faziletlere sahip olup herkesten daha üstün olmasına rağmen toplumun durumuna göre, sahabeler tarafından Abu Bekir halife olarak seçildi. Zeydiye mezhebi Şia mezheplerinden olmasına rağmen bu konuda Ehl-i Sünnete katılıyor. Geniş bilgi için bkz. MEŞKUR, Cevad, Seyri-i Kelam Der Firge-i İslam (İslam Fırkalarında Kelam’ın Seyri), İntişarat-ı Şark, Tahran 1989, s. 261; HACHEMI, Mohammad, a.g.e., s. 153.

⁵¹ HACHEMI, Mohammad, a.g.e., s. 163.

ediyor. 1958 Anayasası'nın 2. maddesine göre, Fransa hükümeti dinden bağımsız cumhuriyettir ve aynı zamanda tüm dini inançlar eşit şekilde saygınlığını korumaktadır. Günümüzde Avrupa ülkelerinin çoğu, Amerika ve Türkiye gibi bazı Müslüman ülkeler bile dinden bağımsız hükümet türünü benimsemiştir.

Müslüman ülkelerin çoğu ve bazı Avrupa Devletleri Anayasalarında resmi din ilkesini benimsemiştir. Türkiye ve Sovyetlerden ayrılan Müslüman ülkeler dışında tüm Müslüman ülkelerin Anayasası'nda din resmi olarak tanınmıştır, halbuki bu ülkelerin çoğunda sosyal hayat kuralları dini kurallardan uzaktır. Danimarka (4. madde) ve Norveç (2. madde) gibi bazı Batı devletlerinin Anayasası'nda da din resmi olarak tanınmıştır ancak toplumun davranışı ve hükümetlerin uygulamalarında dini kurallar pek etkin değildir.⁵²

İran Anayasası'na esasen din ve mezhep devletin oluşma temelidir. Devletin tüm kurum ve kademelerinde, ülkenin idaresinde, din ve mezhep kurallarına göre davranılır. Kilit kurum ve kademelerde, dine bağlı kişiler yer alır, kişisel ve toplumsal davranışlar dini kurallara göre değerlendirilir ve aile, eğitim ve kültürel alanlarda da dini değerlere uygun şekilde düzenlemeler yapılır. Din ve devlet ilişkileri, dinin sosyal ve siyasal alandaki konumuna ve benimseyişine bağlıdır. İslam dini, diğer dinlere göre kitleler tarafından daha fazla ve derin şekilde benimsenmiştir. İslam inanç ve ibadet dışında kişisel ve toplumsal hayatın tüm alanlarında söz sahibi olup yol göstermektedir. İslam sosyal, ekonomik, iç ve dış politika, kişisel hak ve sınırlar, kişi ve toplumun karşılıklı sorumlulukları konularını açıkça düzenlemiştir. Dolayısıyla toplum istekli olduğu takdirde, Müslüman bir ülkede İslam'ın her açıdan kalıcı ve resmi olma zemini hazır olacaktır. İran halkı Kuran'a olan tarihi inancından dolayı İslami Cumhuriyeti'ni kabul etmiştir.⁵³ İran halkının çoğunluğunun

⁵² HACHEMI, Mohammad, a.g.e., s. 164.

⁵³ İran İslam Cumhuriyeti Anayasası md. 1.

Müslüman ve Şii olması dolayısıyla, İran'ın resmi din olarak İslam' ve resmi mezhep olarak da Şiiliği⁵⁴ benimsemiştir.

Meşrutiyet Anayasası'nın 1. maddesi ve İran İslam Cumhuriyeti Anayasası'nın 12. maddesindeki Şia mezhebinin resmiyeti, yeni bir konu olmayıp toplumsal inancın gerçek yansımasıdır. Bu mirasın korunması, İran halkının çoğunluğun isteğidir ve bu esasa dayanarak evvela Cumhurbaşkanı'nın dindar ve Şii olması⁵⁵ ve ülkenin resmi mezhebini korumaya yemin etmesi⁵⁶ gerekiyor; dolayısıyla Cumhurbaşkanı makamı, tüm kanuni ve siyasi düzey ve kademelerde bunu korumakla yükümlüdür.

⁵⁴ Ben-i Ümeyye'nin hakimiyeti döneminde, Şiiler, Şii olduğunu gizleyerek takiye yapıyorlardı ve mücadelelerini sürdürmek için uzak bölgeleri seçip oralara yerleşiyorlardı. Bu şekilde İran'ın Kum şehri Şii yerleşimi haline gelmişti. H. II. yüzyılın ilk çeyreğinin sonlarına doğru, Beni Ümeyye'nin zulmüne karşı, Ebu Müslim Horasani liderliğinde "Ehl-i Beyt" ayaklanması başladı ve bunun sonucunda Beni Ümeyye yıkıldı. Bu hareketin Şia önderleri tarafından organize olmamasına rağmen, Şia ilkeleri doğrultusunda olup Ehl-i Beyt şehitlerinin intikam amacı taşıdığı için çok sayıda İranlının Şia'ya karşı sempati duymasına sebep oldu. II. yy.'ın sonları ve III. yy.'ın başlarında, o dönemin Abbasi Halifesi Mamun mezhepler konusunda tartışmayı sevdiği için, Şii önderler ve alimler, Şia inancını yaymak konusunda bu fırsattan büyük ölçüde yararlandılar. Abbasi halifesi Mamun politikası gereğince İmam Rıza'yı veliahtlığa getirdi ve Rıza'nın veliahtlık döneminde (200-203) Aleviler ve Ehl-i Beyt sevenleri serbestçe hareket edebildiler. H. IV. yüzyılda ortaya çıkan bazı olaylar, Şia'nın daha fazla yayılmasına ve güçlenmesine yardımcı oldu (özellikle İran'da), Abbasi Halifelerin zaafı ve Al-i Buye'nin ortaya çıkması Şiiliğin yayılmasında önemli olaylardandır. Şii olan Al-i Buye hükümdarlarının, Halife ve hilafet merkezi olan Bağdat üzerindeki etkisinin yanı sıra Arap yarımadası, İran, Gilan, Rey, Kaşan, İsfahan, Hamedan, Kirman, Fars ve Fars körfezinin sahil bölgelerinde etkili olmaları, tüm İran'da Şiiliğin yayılmasına büyük katkı sağlamıştır. H. V. yüzyıldan IX. yüzyılın sonlarına doğru İran'da Şiilik yayılmaya devam etti. İran merkezinde ve Alamut kalelerinde hakimiyeti bir asır süren İsmailiye, Mazendaran bölgesinde Meraşi (مرعشی) Seyitlerin saltanatı, Şii Moğolların Şiiliği yayması, Ak Koyunluların ve Kara Koyunluların Tebriz'de başlayan ve sonra Fars ve İsfahan'a kadar genişleyen saltanatı, İran'da Şiiliğin daha fazla yayılmasına sebep olmuştur. Şeyh Safiaddin Erdebili'nin (H. 725'te vefat etti) Şii olan torunları Safavi devletini oluşturdular ve iki asır süren Safavi hükümeti boyunca (907-1135) Şiilik mezhebini tüm İran'a yaymışlardır. İlk olarak Şah İsmail Safavi Şia mezhebini ülkenin resmi mezhebi ilan etti ve ondan sonraki padişahlar da bunu devam ettirdiler. Safevilerden sonra İran'da Şiilik mezhebi yayılmaya devam etmiştir ve günümüzde İran'ın resmi mezhebi Şiiliktir. Şiilikle ilgili geniş bilgi için bkz. ALLAME TABATABAİ, Muhammed Hüseyin, Şia Der İslam (İslam'da Şia), İntişarar-i Merkezi Ber Resiha-i İslami, Kum 1398 H.K., s. 25-29; Safevi döneminde Şiilik için bkz. VELİYEVA, Zülfiyye, a.g.e., s. 69-83.

⁵⁵ İran İslam Cumhuriyeti Anayasası md. 115.

⁵⁶ İran İslam Cumhuriyeti Anayasası md. 121.

C. İslam Dini ve Şia Mezhebinin Resmîyetinin Etkileri

İslam dini ve Şia mezhebinin resmîyeti, hukuki, siyasi ve sosyal alanlarda yasama ve yürütmede, İslam dini ve Şia mezhebinin esas alınmasını gerektiriyor. Bu konuda Anayasa'nın değişik maddeleri çeşitli kurallar ve düzenlemeler öngörüyor:

1) Tüm medeni, ceza, mali, iktisadi, idari, kültürel, askeri, siyasi ve diğer kanun ve kurallar, İslami ilkelere dayalı olmak zorundadır... Yasaların İslami esaslara göre olup olmadığını Koruyucu Konsey'in (Şura-ı Nigahban) hukukçuları (fakihler) kontrol ediyor.⁵⁷ Buna esasen, İslami Şura Meclisi, ülkenin resmi din ve mezhep kurallarına aykırı hükümleri onaylayamaz.⁵⁸ Meclis-i Şura-i İslami'de (İslami Şura Meclisi) karar yeter sayısı sağlanan hükümler, Şura-i Negehban-e Kanuni Esasi'ye (Anayasa Koruyucu Konseyi) gönderilir. Anayasa Koruyucu Konseyi (AKK.) en fazla 10 gün içerisinde, İslami kurallar ile karşılaştırıp, dini kurallara aykırı maddeleri Meclise geri gönderir.⁵⁹ Hakimler de İslami kurallara aykırı olan maddeleri uygulamamaya yükümlüdür ve bu gibi maddelerin iptali için İdari Adalet Divanı'na başvurabilir.⁶⁰

2) Yargı gücü, İslami ölçülere uygun olarak, kurulmaları gereken adli mahkemeler aracılığı ile kullanılır ve davaları çözüme bağlama, kamu hukukunu koruma, adaletin icrası ve yayılması, hadlerin (şariat'ın belirttiği cezaların) uygulanması yönünde çalışması gerekir.⁶¹ Bu amaca ulaşmak için hakimnin niteliği ve şartları fıkıh ölçülerine uygun olarak kanunlarca belirlenmelidir.⁶² Hakim, her davanın hükmünü kanunlarda bulmak için

⁵⁷ İran İslam Cumhuriyeti Anayasası md. 4.

⁵⁸ İran İslam Cumhuriyeti Anayasası md. 72.

⁵⁹ İran İslam Cumhuriyeti Anayasası md. 94.

⁶⁰ İran İslam Cumhuriyeti Anayasası md. 170.

⁶¹ İran İslam Cumhuriyeti Anayasası md. 61.

⁶² İran İslam Cumhuriyeti Anayasası md. 163.

uğraşmalıdır, bulamadığı takdirde geçerli İslami kaynaklara veya geçerli fetvalara dayanarak olay ile ilgili hükmü vermelidir.⁶³

3) Mehdi'nin⁶⁴ gaybubeti zamanında İslam ümmetinin önderliğini⁶⁵ fetva verme yeterliliğine sahip, adil ve takva sahibi fakih üstlenirdi.⁶⁶ Ek olarak cumhurbaşkanı, İslam'ın temel ilkelerine bağlı, takva sahibi, İran asıllı ve İran vatandaşı, güvenilir ve mümin mezhebi ve siyasi şahsiyetler arasından seçilir.⁶⁷ Yargı gücünün en yüksek makamı, Ülke Yüksek Divanı Başkanı ve Başsavcının müçtehit ve adil olması gerekir.⁶⁸ Temsilcilerin (milletvekillerinin) Kuran-ı Kerim huzurunda İslami değerleri ve İslam Cumhuriyet ilkelerini koruyacakları ile ilgili Allah'a yemin etmeleri gerekir.⁶⁹ Koruyucu Konsey üyeleri, İslam kurallarını korumak ve Meclisin onayladıklarını İslami kurallara uygunluğunun denetimi ile ilgili görevli olan fakihlerden ve hukukçulardan oluşur.⁷⁰

4) Toplumun genel davranışı İslami kurallara uygun olmalı ve iyiliği emretme ve kötülüğü menetme farzı, herkes için eşit şekilde geçerli olmalıdır.⁷¹

D. Bağımsızlık İlkesi

1. Kavram

Egemenliğin iç ve dış olmak üzere iki boyutu vardır: devletin ülke sınırları içinde üstün güce iç egemenlik denir. Anayasal açıdan egemenlik, devlet hayatının hukuk düzenini belirleyen en yüksek iradedir. Dış egemenlik,

⁶³ İran İslam Cumhuriyeti Anayasası md. 167.

⁶⁴ Mehdi, Şii'lerin 12. İmamıdır.

⁶⁵ İran İslam Cumhuriyeti Anayasası md. 5.

⁶⁶ İran İslam Cumhuriyeti Anayasası md. 109.

⁶⁷ İran İslam Cumhuriyeti Anayasası md. 115.

⁶⁸ İran İslam Cumhuriyeti Anayasası md. 157 ve 162.

⁶⁹ İran İslam Cumhuriyeti Anayasası md. 67.

⁷⁰ İran İslam Cumhuriyeti Anayasası md. 91.

⁷¹ İran İslam Cumhuriyeti Anayasası md. 8.

devletin başkaca bir devlete bağımlı olmadığını, öteki devletlerle hukuken eşit olduğunu ifade eder. Uluslar arası hukuk, devletlerin egemen eşitliği ilkesine dayanır. Başka bir ifade ile egemenlik “bağımsızlık” kavramı ile açıklanır.⁷² En genel anlamda bağımsızlık; muayyen bir ülke üzerinde ve hükümet ile temsil olunan üstün ve merkezi bir otoritenin hükmü ve gözcülüğü altında, hukuki ve otonom bir nizamla bağlı olarak yaşayan insanlardan meydana gelen siyasi bir birliğin, yani devletin mümeyyiz vasfıdır. Günümüzde ülkeler arası ilişkiler, uluslararası düzen çerçevesindedir ve milli hakimiyet tüm devletler tarafından kabul edilmiş bir kavram şeklini almıştır. Birleşmiş Milletler Anlaşmasının 10. maddesine göre: “Birleşmiş Milletler’in üyeleri, birbirlerinin toprak bütünlüğüne ve siyasi istiklaline saygı göstermeye ve dış müdahale durumunda onu savunmaya taahhüt etmekte.” Birleşmiş Milletler Anlaşması’nın 2/4 maddesinde de buna benzer bir hüküm bulunmaktadır. Bu durumda ülkelerin istiklal kavramı, uluslararası ortak amaç olarak da algılanabilir.

İran İslam Cumhuriyeti’nin kanunları, her açıdan istiklali kutsal bir hedef olarak kabul etmiştir⁷³ ve sömürgeciliğe karşı mücadele ve ecnebi müdahalesini engellemeyi bir politika edinmiştir.⁷⁴ Böylece istiklalin korunması yolunda öngörülen kanunlar ile devlet ve millete bazı yükümlülükler getirilmektedir.

2. Bağımsızlık İlkesinin Değişik Açılımları

Bağımsızlık kavramının mahiyeti ile ilgili olarak değişik fikirler ileri sürülmüştür. Bu fikirlerin hemen hepsi bağımsızlığı ekonomik, hukuki ve siyasi unsurlara değişik ölçüde ağırlık vererek açıklamışlardır. Konuya tarihi gelişim açısından bakıldığında bu üç belirleyici vasfın (ekonomik, hukuki ve siyasi) bazen tek tek, bazen de birbiriyle çeşitli ölçülerde teşkil ettikleri

⁷² TEZİÇ, Erdoğan, Anayasa Hukuku, Beta Yayınları, İstanbul 2007, s. 122.

⁷³ İran İslam Cumhuriyeti Anayasası md. 2.

⁷⁴ İran İslam Cumhuriyeti Anayasası md. 3.

kombinasyonlar halinde bağımsızlık kavramını belirledikleri görülür. Bir başka deyişle, bağımsızlık kavramının temel belirleyicisi tarihin farklı kesitlerinde ortaya çıkan güçler dengesinin ortaya koyduğu siyasi ve ekonomik tablo olmuştur. İran İslam Cumhuriyetinin Anayasa'nın 9. maddesi, siyasi, kültürel, ekonomik ve askeri bağımsızlığı vurgulamaktadır:

a. Siyasi Bağımsızlık (Dış Egemenlik)

Siyasi bağımsızlık, bir ülkenin siyasi yönetim açısından diğer ülkelerin etkisi altında veya onlara bağlı olmadığını ifade eder. Bu anlamda, milli istiklal ve dış hakimiyet, iç hakimiyetin devamı ve tamamlayıcısıdır ve devletler ona dayanarak, diğer devletlerin müdahalesi olmadan, kendi kararlarını uygularlar.⁷⁵ Devletin egemenliği (bağımsızlığı) ilkesinden kaynaklanan iki ilke vardır: “Devletlerin egemen eşitliği ilkesi” ve “içişlerine karışmama ilkesi”. Devletlerin egemen eşitliği ilkesi, uluslararası hukuk bakımından bütün devletlerin aynı hukuksal statüye sahip oldukları anlamına gelir. Yani askeri ve ekonomik bakımdan aralarında güç farkı ne olursa olsun, her devlet uluslararası hukukta, haklar ve yükümlülükler bakımından eşittir.⁷⁶ Devletlerin egemen eşitliği ilkesi Birleşmiş Milletler Antlaşmasıyla tanımlanmıştır. Bu antlaşmanın 2. maddesinin birinci fıkrasına göre, “Birleşmiş Milletler örgütü ve üyeleri, 1. maddede belirtilen amaçlara ulaşmak üzere tüm üyelerinin egemen eşitliği ilkesi üzerine kurulmuştur.”

İran İslam Cumhuriyeti Anayasası'nın 151 ve 152. maddeleri bağımsızlık ilkesi ile ilgili hükümleri içermektedir. 151. maddesinde Enfal Süresi, 60. ayetini⁷⁷ Arapça naklettikten sonra şu hükümlere yer vermiştir: “Devlet bütün ülke vatandaşlar için askeri eğitim program ve imkanlarını; İslami ölçülere uygun olarak hazırlar, öyle ki her birey sürekli olarak ülkenin

⁷⁵ HACHEMI, Mohammad, a.g.e., s. 200.

⁷⁶ GÖZLER, Kemal, Devletin Genel Teorisi, Ekin Yayınları, Bursa 2009, s. 80.

⁷⁷ ENFAL Süresi, 60. ayetine göre, “Onlara (düşmanlara) karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet ve cihad için bağlanıp beslenen atlar hazırlayın, onunla Allah'ın düşmanını, sizin düşmanınızı ve onlardan başka sizin bilmediğiniz, Allah'ın bildiği (düşman) kimseleri korkutursunuz. Allah yolunda ne harcarsanız size eksiksiz ödenir, siz asla haksızlığa uğratılmazsınız.”

ve İran İslam Cumhuriyeti Devletinin silahlı savunulması gücüne sahip olsun. Ancak, silah taşıma resmi makamların izni ile olmalıdır". Anayasanın 152. maddesine göre, "İran İslam Cumhuriyeti'nin dış siyasi her türlü tahakkümün ve tahakküm altına girmenin reddi, ülkenin her yönden bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün korunması, bütün Müslümanların haklarının savunulması ve zorba (mütehakkim) güçlere karşı hiçbir taahhüt altına girmeme savaş yanlısı olmayan (Muharip olmayan) devletlerle karşılıklı barışçı ilişkiler temeline dayanır". 152. madde İran İslam Cumhuriyetinin dış siyasetini belirleme temelidir.

b. Kültürel Bağımsızlık

Bugüne kadar kültürün pek çok tanımı yapılmıştır. Kültür kavramı geliştiği tarihsel bağlama göre anlam kazanan, dinamik ve çok boyutlu bir kavramdır. Kültür, tarihin derinliklerinden süzülüp gelen insan topluluğunun, biyolojik olarak değil de, sosyal olarak sistemli ve sistemsiz şekilde kuşaktan kuşağa aktardığı maddi ve maddi olmayan ürünler bütünü, sembolik ve öğretilmiş özellikler toplamıdır.⁷⁸ Kültür kavramına ulusal açıdan baktığımızda, medeniyet koşullarına göre öğrenilmiş toplumsal yaşayış tarzıdır. Bir başka deyişle, medeniyet, maddi gelişmedir ve maddi gelişme biçimidir, kültür, öğrenmedir ve kültür öğrenmeyle elde edilir"⁷⁹

Kültürel bağımsızlık, ülkenin kendi düşünce ve değerleriyle yaşayabilmesi ve düşünce ve değer açısından diğer ülkelere bağımlı olmamasıdır. Kültürel değerlere bağlılık, toplumun kendi hayat yolunu çizme, gelişip yükselme ortamını yaratıyor. Kültürel değerler bir ülkenin dil, din, milliyet, ırk, tarih ve coğrafyasından kaynaklanır ve bunların karışımı o toplumu diğer toplumlardan ayıran kimliğini oluşturur. Bir ülkenin kültürel değerleri insanların vicdan ve duygularını öyle etkiler ki insanlar o kültürde yaşamakla huzur hisseder ve yabancı kültüre karşı direnç gösterir. Bu

⁷⁸ CEVİZCİ, Ahmet, Paradigma Felsefe Sözlüğü, Paradigma Yayınları, İstanbul 2000, s. 586.

⁷⁹ DOĞAN, Ergun, Kimlikler Kıskaçında Ulasal Kişilik, İmge Kitabevi, Ankara 2000, s. 37.

sebeplerden dolayı ülke bağımsızlığı için ulusal kültür bir güvence sayılabilir. Ulusal kültür, derin tarihi kökleri olmasına rağmen değişkendir. Milletlerin karşılıklı ilişki ve etkileşimi, sosyal, düşünce ve sanayi değişim ve gelişmeleri milli kültürün değişmesine sebep olur. Kültürel değişim karşı konulamaz bir olgudur. Özellikle, insanın yenilikçi zihninin ürünü olan bazı değişme ve gelişmelerin, eski ve hurafe olan bazı düşünce ve kültürel öğelerinin yerini alması istenen bir şeydir. Fakat dil, edebiyat, din ve mezhep gibi değerler ve ahlaki değerlere dayanan inançlar eskimeyen kültürel değerlerdir. Bir toplum bu değerlerini savunarak ve onlara sahip çıkarak bağımsızlığını koruyabilir veya tam tersine zaaf ve boşluk göstererek kültürel saldırılara zemin hazırlayabilir.⁸⁰

Fakat ulusal kültür kavramını açıklarken küreselleşme olgusunu göz ardı etmemek gerekir. Küreselleşme bir kültürel sistem olarak, 20. yüzyılın son çeyreğinde özellikle Doğu Bloğu'nun yıkılmasından sonra, tek kutuplu bir dünyada ortaya çıkarak dünyanın bir bütün olarak yapılaşması süreci sonucudur.⁸¹ Küreselleşme, biri siyasal, biri ekonomik ve teknoloji, biri de kültürel ve toplumsal olarak üç boyutu olan bir kavramdır. Ülkeler arasındaki sınırları aşan toplumsal, politik ve ekonomik bağlar, her bir ülkede yaşayanların kaderini önemli ölçüde etkilemektedir. Dünya üzerinde hiçbir ülkedeki yaşam, artık diğerlerinden bütünüyle ayrılmış değildir.⁸² Bu durumda ise ulusal kültürün eskisi algılamamıza olanak sağlamamaktadır. Aslında küreselleşme, “kültürel bir karışım” olarak tanımlayabiliriz.

İran'da, küresel kültür ile din ve mezhebe dayalı yerel kültür arasındaki gerilimler zamanla yerel kültür içerisinde rejim tarafından karşıt kültürün oluşumuna yol açmaktadır. Bu karşıt kültür ise hoşgörü sınırlarını aşan, toplumun içinde temel norm ve değerleri ile çatışan oluşumlara sebep olmuştur. Devrimin ilk yıllarından itibaren “kültürel saldırı” olgusu, küresel kültüre karşı bir tepki olarak karşıt kültürün temelini oluşturdu. “Encümen-i

⁸⁰ HACHEMI, Mohammad, a.g.e., s. 204.

⁸¹ CEVİZCİ, Ahmet, a.g.e., s. 590.

⁸² GIDDENS, Anthony, Sosyoloji, Ayraç Yayınevi, Ankara 2000, s. 67.

Mobarze Bâ Tahacüm-i Farhangi” (kültürel Saldırı ile Mücadele Encümeni) gibi kuruluşlar doğrudan doğruya ve “Basj-i İslami”⁸³ gibi baskı grupları ise dolaylı olarak “kültürel saldırı” ile mücadele konusunda görev ve yetkilerle donatılmıştır. İnternet yasakları, basında sansür, toplu taşıtlar ve otobüsler gibi umuma açık yerlerde kadın-erkeklerin birbirinden ayrılma projesi ise aynı zihniyetin uzantısı olarak söyleyebiliriz.

c. Ekonomik Bağımsızlık

Ekonomik bağımsızlık, iç ve dış ticaret ve bunlarla ilgili uluslararası ilişkilerde hakimiyeti elde bulundurmak için gereken ekonomik güç ve kabiliyettir. Günümüzde ekonomik güç ve kabiliyet olmadan siyasi bağımsızlığın eksik kalması bir gerçektir. Ülkelerin iktisadi eşitsizliği ve bunun sonucunda dış güçlerin hakimiyeti üçüncü dünya ülkelerinin en büyük endişelerindendir. Ekonomik bağımlılıktan doğan siyasi bağımlılık endişesi bu ülkeleri zor durumda bırakır ve halkın kendi iradesiyle kaderini belirleme hakkını elinden alır. Bu durum devletlerin siyasi hakimiyet eşitliğine ve ülkelerin bağımsızlık ilkesine⁸⁴ aykırıdır. Birleşmiş milletler, bu endişeleri dikkate alarak, ülkelerin kendi doğal kaynaklar ve servetlerine hakimiyetini, değişik bildirge ve demeçlerle vurgulamıştır. Ekonomik istiklal ve hakimiyet kavramından, devletlerin kendi toprakları içerisinde yabancıların menfaatleri üzerinde kontrol imkanı kastediliyor. Devletlerin ekonomik hak ve görevleri başlığıyla (1974) Birleşmiş Milletler Bildirisi, 2. maddenin 1. bendine göre: “Bütün ülkeler tüm servet ve doğal kaynakları üzerinde tam hakimiyete sahiptirler.” Bu hakimiyet, malikiyet ve kullanma yetkisini da içermektedir. Hakların yanı sıra bu maddenin 2. fıkrasına göre, bütün ülkeler, yabancı sermaye, şirket ve yabancı yatırıma kontrol hakkına sahiptirler, yerel mahkemelerin kararı ve ülkenin kanunlarına dayanarak, tazminat ödemek şartıyla, yabancıların mal varlığına el koyabilir veya millileştirebilir. Bu

⁸³ Basj-i İslami, Devrim Muhafazaları’na bağlı camiler bünyesinde sivillerden oluşan silahlı güçlere denir.

⁸⁴ Birleşmiş Milletler Antlaşması md. 2/1-2 için bkz. ÇEÇEN, Anıl, a.g.e., s. 36.

uluslararası hakkın, dış müdahalelerin önlenmesinde büyük rolü vardır. Ancak ekonomik bağımsızlık, millet ve devletin işbirliği ve milli potansiyelleri kullanarak ekonomik olarak büyümekle mümkündür.⁸⁵

Ülkelerin demokratik gelişmişliği ile ekonomik gelişme dolayısıyla ekonomik bağımsızlık arasında sebep-sonuç bir bağ bulunmaktadır. İfade ve dernekleşme özgürlüğü, çok partili seçimlerin varlığı, insan haklarının korunması ve erkler ayrımının varlığı gibi demokratik değerler ekonomik gelişmenin yer alacağı kurumsal çerçeveyi ve süreci oluşturur. Demokrasi, ekonomik yetki devrini kolaylaştırır, istikrarlı bir yatırım ortamı sağlar ve ulusal enerjinin ve kaynakların ekonomik gelişme/büyüme doğrultusunda mobilizasyonunu hızlandırır. Keza, demokrasi beşeri sermaye birikimini yükselterek ve gelir eşitsizliğini azaltarak büyüme hızının yükselmesine yol açar.⁸⁶ İran ekonomisinin petrole sıkı bir ilişkisi vardır. Gerçekte 40 yıl boyunca İran'da siyaset ve ekonomi petrolden büyük ölçüde etkilenmiştir. İran ekonomisinin petrole bağımlılığı içeride ve dışarıda her zaman sorunlara sebep olmuştur.⁸⁷

d. Askeri Bağımsızlık

Milli güç unsurlarından biri de askeri güçtür. Otoriter sistemlerde askeri güç, dış politikada etkili olduğu kadar iç politikada da hassas bir özelliğe sahiptir. Devrimden sonra, yeni rejimi kurmakla yükümlü, İran Devrim Muhafızları (Sepah-e Pasdaran-e Enghelab-e İslami)⁸⁸ adı altında yeni bir

⁸⁵ HACHEMI, Mohammad., a.g.e., s. 206.

⁸⁶ DOĞAN, Adem, Demokrasi ve Ekonomik Gelişme, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı 25, Temmuz–Aralık 2005, s. 19. (Erişim) <http://iibf.erciyes.edu.tr/dergi/sayi25/adogan.pdf>, 18.02.2010.

⁸⁷ İranoloji, Bir Bakışta İran (Makale), İran Kültür Evi, <http://www.irankulturevi.com/turkce/iran/bakis.htm>, 12.05.2010.

⁸⁸ İran İslam Devriminin ilk günlerinde Ayetullah Humeyni bu kurumun kuruluş emrini verdi ve Mayıs 1979'da bu ad ile faaliyet gösteren 3 ayrı kolun birleşmesi ile resmen kuruldu. İlk günlerde bu kurumun kuruluş amacının ülkede devrim sonuçları olarak hüküm süren emniyetsizliğin ve kargaşanın bastırılması evlere ve köylere huzurun ve asayişin geri getirilmesi olarak açıklansa da aslında gerilla tarzı yapılanmasından dahil kuruluş amacının devrime karşı bir karşı devrim oluşmasını engellemek ve devrimin asıl amacı olan kriterlere yani şeriat benzeri bir rejime ulaşmayı sağlamak olduğu belliydi.

askeri birlik kuruldu. Bu birliklerin İran'ın diğer askeri güçlerinden daha ayrıcalıklı bir konumu vardır.⁸⁹ Ayetullah Humeyni, Devrim Muhafızları'na yaptığı bir konuşmada, "İran Milleti ve Devleti, yasama, yargı ve yürütme gücündeki bağımsızlığı gibi askeri güçte de bağımsızlık hedefiyle ilerlemelidir. Bir ülke dış güçlerden yardım almadan kendini dış tehdit ve saldırılara karşı savunabiliyorsa, o ülke askeri bağımsızlığa sahiptir."⁹⁰ İran'da gün geçtikçe resmi ordunun sınırları, görevleri ve imkânları azaltılıp Devrim Muhafızları ordusunun gücü arttırılmaktadır. Ayrıca, ülkede halk arasında korku salma ve cinayetler ile ünlenen bu kurum yolsuzluklar ve kanunsuzluklarla da ünlüdür. 2009 Cumhurbaşkanlığı seçiminde, 2005'te olduğu gibi Mahmud Ahmedinejad'ı desteklemiştir; zira Devrim Muhafızları kendilerini salt askeri bir güç değil, siyasi ve kültürel bir güç olarak görmektedir ve devrime yönelik tehditler hangi alandan gelirse oraya yöneleceklerini belirtmektedirler.⁹¹

E. Ülkenin Birliği ve Toprak Bütünlüğü

Ülkenin birliği ve toprak bütünlüğü bağımsızlığın gerekli şartıdır.

1. Milli Birlik

a. Millet Kavramı

"Millet" devletin üç unsurundan biridir. Millet devletin beşeri unsurudur. Millet bir insan topluluğudur. Ancak bir arada yaşayan bu insanların bir millet oluşturulması için, bunların bir takım bağlarla birbirine bağlanmış olmaları

⁸⁹ ALTINBAŞ, Deniz, İran'ın Silahlanma Çabaları, Avrasya Dosyası (Dergi, Cilt 5, Sayı 3), Ankara 1999, s. 251.

⁹⁰ İmam Humeyni, Bağımsızlık, Hürriyet ve İslam Cumhuriyeti, (Erişim) <http://www.tebyan.net/occasions/2008/2/4/60350.html>, 02.09.2010.

⁹¹ SİNKAYA, Bayram, İran'da Asker-siyaset ilişkisi ve Devrim Muhafızları'nın Yükselişi (Makale), (Erişim) http://ybuankara.academia.edu/BayramSinkaya/Papers/363485/Iranda_Asker-Siyaset_Iliskileri_ve_Devrim_Muhafizlarinin_Yukselisi, 16.09.2010.

gerekir. Millet, birbirine bir takım bağlar ile bağlanmış insanlardan oluşmuş bir insan topluluğudur. Bu bağların oluşumuna göre, objektif millet anlayışı ve sübjektif millet anlayışı olarak iki değişik millet anlayışı vardır.⁹² Milleti oluşturan unsurların karmaşık olmasından, 19. yüzyılda değişik hipotezler ortaya çıkmıştır. Bu hipotezlerden ikisini incelemeye alalım, Alman hipotezi ve Fransa hipotezi:

(1) Objektif Millet Anlayışı

Bu anlayışa göre, millet birtakım objektif bağlar ile (ırk, dil, din gibi) birbirine bağlanmış insanların oluşturduğu bir topluluktur. Bu bağların maddi yani elle tutulur, gözle görölür, kısacası beş duyu ile hissedilir niteliktedir.⁹³

İlk defa “Fichte” tarafından ortaya atılan bu görüşe göre, millet maddi unsurlar (coğrafya, dil ve mezhep) sonucu ortaya çıkar ve onu harekete geçiren en önemli faktör ırktır. Millet kavramının ırk faktörü, iki Fransız (Gobineau ve “Vacher de la Pouge) tarafından tartışılmıştır, daha sonra bir İngiliz olan “Houston” (Houston Stewart Chamberlain) tarafından kabul edilmiştir, “Houston” Almanya vatandaşlığına geçtikten sonra 1945’e kadar bu görüşü yaymaya çalıştı. Bu görüşe göre, ırklar asalete göre piramit şeklinde sıralanmıştır ve bu piramidin en üst noktasında saf olan Arya ırkı ve alt sıralarda Arya olmayan diğer beyazlar ve en son renkli derili ırklar yer almaktadır, tarih öncesinden bozulmadan saf kalan Arya ırkı bugünkü Alman ırkıdır.⁹⁴ Fakat tarih boyunca ırkların ilişkileri nedeniyle, günümüzde saf ırkların bulunması mümkün değildir, bu açıdan bu görüşün savunulacak tarafı yoktur ve büyük ihtimalle siyasi amaçlarla ortaya atılmıştır.

⁹² GÖZLER, Kemal, Türk Anayasa Hukuku Dersleri, s. 66.

⁹³ GÖZLER, Kemal, Türk Anayasa Hukuku Dersleri, s. 66.

⁹⁴ ABULHAMD, Abdülhamit, Mebani-i Elmi Siyaset (Siyaset İlminin Esasları), 3. Baskı, Cilt 1, İntişarat-ı Tus, Maşhad 1996, s. 134.

(2) Sübjektif Millet Anlayışı

Bu anlayışa göre, millet birtakım sübjektif bağlarla birbirine bağlanmış insanların oluşturduğu bir topluluğudur. Bu bağlar, manevi niteliktedir, birtakım duygu ve düşüncelerden oluşur.

Fransız düşünür, Ernest Renan göre, millet kavramı, sadece ırk faktörüyle açıklanamayacak kadar karmaşıktır, çünkü ırk dışında iradecilik etkenine de dikkat etmek gerek. “Maurice Hauriou”, milleti tanımlamak için toplumsal zihniyeti kullanır. Fransız hipotezi toplumsal hayata dayanır. Buna göre ırk faktörü tek başına belirleyici değildir. Savaş, ortak sevinç ve hüznün, galibiyet ve zafer sevinci gibi tarihi etkenler, bir milletin kimliğini oluşturan belirleyici faktörlerdir. Milli hayat temellerini bu ortak anılarda görebiliriz. Ortak ekonomik çıkar, vatan, milli duygular, manevi bağlılıklar ve kültür yapısı bir milletin kimliğini tekrar tanıma imkanını veren unsurlardır. Mincini, milleti, aynı topraklarda yaşamak ve ortak tarih, gelenek ve ortak dile sahip olmak etkisiyle, yaşam biçimi ve sosyal düşünce tarzı birbirine çok yakın olan insanlar toplumu olarak tanımlıyor. Renan, insanın toplumsal hayata meylini hatırlatarak: “Millet bir can veya bir manevi temeli oluşturmuştur”, diyor. Claud-Albert Colliard ise: “Millet, tarihten kaynaklanan milli vicdanın açıklamasıdır”, diyor.⁹⁵

İslam dini milliyet esasını dikkate almıştır. Kuran-ı Kerim, etnik ve ırka dayalı imtiyazları reddetmektedir. Hucarat Süresinin 13. Ayetine göre, “Biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık ve birbirinizle tanışmanız için sizi halklar ve kabileler şeklinde kıldık. Şüphesiz, Allah Katında sizin en üstün olanınız, ırk ya da soyca değil, takvaca en ileride olanınızdır.”

İran İslam Cumhuriyeti Anayasası da milli dayanışmayı⁹⁶ hedef göstererek, değişik maddelerinde milli birliğin önem ve konumunu

⁹⁵ HACHEMI, Mohammad, a.g.e., s. 211.

⁹⁶ İran İslam Cumhuriyeti Anayasası md. 2.

vurgulamıştır.⁹⁷ Fakat Anayasada, millet kavramı bakımından, sadece din farklılıkları değil, mezhep farklılıkları da önemli bir rol oynamaktadır. Milli birlik bu farklılıkları bir arada tutan ortak değerlerin sonucu oluşabilir. İran İslam Cumhuriyeti'nin vatandaşlık anlayışı genel olarak “*İranlılık*” ideolojisi temeline dayanmaktadır. İranlılık, İran vatandaşlığının ülke sınırları dahilinde yaşayan İran halkların ve yurtdışında bulunan vatandaşların etnik ve din kimliklerini aşan bir aidiyet düzenini ifade eder. Bu söylemin benimsenmesinin arkasında yatan düşünce, tüm halkların eşit şekilde siyasi hayata katılması sayesinde İran İslam Cumhuriyeti Devleti'ne karşı olan ayaklanmaların ve bağımsızlık hareketlerinin son bulacak olması inancıdır. Bu sayede devletin devamlılığı garanti altına alınmış olacaktır. Ancak bu anlayış İran'daki dini ve etnik ayaklanmalarına engel olamamıştır. Aksine, İran bünyesindeki halkların kendi ulusal devletlerini kurma girişimleri giderek hız kazanmıştır. İran'da yaşayan halklar, İran çatısı altında, bir arada yaşamak uğruna kendi ulusal kimliğini geri plana atmak istememiştir. İran İslam Cumhuriyeti Devleti'nde kimlik, soyut düzeyde İranlı, somut düzeydeyse din ve dolaylı olarak Pers kültürel özelliğe değinilerek tanımlanmaktadır. İranlı kimliği esas olarak “*Müslümanlık ve Şiilik*” referansı ile tanımlansa da “*Pers*” unsurunu himaye eden bir yanı vardır. Özellikle İran İslam Cumhuriyeti'nin İran-Irak savaşındaki gibi milli birliğe ihtiyaç duyduğu dönemlerinde İslami sloganlarla birlikte görülen “*İranlı ve Pers kültürü*” vurgusu, İran İslam Cumhuriyeti'nin siyasi anlamda ortaya çıkışından önceki Pehlevi Krallığı'nın İranlı kimliğinin İslam dini ve Pers etnisitesi temelli oluşumundaki katkısının sonucudur.

İran İslam Cumhuriyeti Anayasası azınlıklar için bazı hak ve imtiyazlar öngörmektedir. Milletin bütün fertleri, ırk, dil, renk, soy ve boy ayrımı yapılmaksızın eşit haklara sahiptir (AY. m. 19). Okullarda ve basında yerel diller kullanılabilir (AY. m. 15). Diğer İslam mezhepleri ve tek tanrılı dinlerin resmiyeti saygındır. Dini ve mezhebi azınlıkların tüm haklarına saygı gösterilmelidir (AY. m. 12).

⁹⁷ İran İslam Cumhuriyeti Anayasası md. 9, 26 ve 100.

b. İran İslam Cumhuriyeti'nde Milli Birliğin Temelleri

İran İslam Cumhuriyeti'nin Anayasası'na göre, din, mezhep, dil, yazı, tarih ve bayrak gibi unsurlar milli birlik esaslarıdır. Aşağıda, din, mezhep, dil, yazı, tarih ve bayrak gibi milli birliğin temelini oluşturan unsurları İran İslam Cumhuriyeti'nin Anayasası'na göre inceleyeceğiz.

(1) Resmi Din ve Mezhep

Farklı dinlerden insanların yaşadığı bölgelerde, din birliği ve ayrılığı millet kavramı bakımından çok önemli bir faktördür. 1648 tarihinden (Westphale Barış Antlaşması) önce Kutsal Roma İmparatorluğu, diğer Alman prensleri, İspanya, Fransa, İsveç ve Hollanda Cumhuriyeti arasındaki savaşlar da dini temellere dayanmaktadır. “Westphale” barış anlaşması milletlerin tanınmasını, ülkelerin resmi dinini kabul etme zorunluluğu ile koşullandırır.⁹⁸ Bazen din farklılıkları değil, mezhep farklılıkları da önemli bir rol oynamaktadır. Örneğin Hırvat milleti ile Sırp milleti arasındaki ayrıcı faktör mezhep farklılığıdır. Hırvatlar Katolik, Sırlar Ortodoks'tur. Safevi – Osmanlı arasındaki savaşlarda da mezhep farklılığı bu savaşların ortaya çıkmasında çok önemli bir faktördür.⁹⁹

İran İslam Cumhuriyetinin Anayasasına esasen, İslam dini ve Şia mezhebi her zaman milli birliğin önemli temeli olmuştur. Anayasa'nın 12. maddesine göre, “İran'ın resmi dini İslam ve Ca'fari İsna-aşeri (Oniki İmam) mezhebidir. Bu madde sonsuza değin değiştirilemez. Diğer İslam mezhepleri Hanefi olsun, Şafi'i, Maliki, Hanbeli ve Zeydi olsun, tam saygınlığa haizdirler ve bu mezheplerin mensupları kendi fıkıhlarına göre dini merasim icrasında serbesttirler ve dini eğitim ve öğretimleri ile Ahval-i Şahsiyye (evlenme, boşanma, miras, vasiyet ve vasi atanması) ve mahkemelerde buna ilişkin davalarda resmen tanınmıştır. Bu mezheplerden herhangi birinin çoğunlukta

⁹⁸ Traité Westphale (paix), 14-24 oct. 1948; Bkz: HACEMI, Mohammad, a.g.e., s. 213.

⁹⁹ GÖZLER, Kemal, Türk Anayasa Hukuku Dersleri, s. 55.

olduğu yörelerde, şuraların yetki sınırları içindeki mahalli düzenlemeler, diğer mezhepler mensuplarının haklarına riayet edilmek kaydı ile, o mezhebe uygun olacaktır.” Anayasa’nın 13. maddesine göre, “Yalnız Zerdüşti, Musevi, Hristiyan İranlılar kanun çerçevesinde dini merasimlerini icrada serbest olan azınlıklardır ve Ahval-i Şahsiyye’de ve dini öğretimlerinde kendi yollarınca davranırlar.”

(2) Resmi Dil ve Yazı

İran’da Rıza Şah Pehlevi ulus-devleti inşa ederken İranlılar daha az Farsça konuşuyordu. İran sınırları dahilinde yaşayanlar asimilasyon politikaları doğrultusundaki siyasi baskılarla, ulus-devletin inşasıyla birlikte daha fazla Farsça konuşmak durumunda kaldılar. İran ulusu ilk başta yani Pehlevi Krallığının ulus-devletinin inşası döneminde dile vurgu yapmıştır. Bu ise birçok yazar tarafından, “modern milliyetçilik” olarak tanımlanmaktadır.¹⁰⁰ Her ne kadar İran’da milliyetçilik “geleneksel”¹⁰¹ ve “modern” olarak iki esasta tanımlansa da, 1979 Devriminden sonra İran İslam cumhuriyetinin ideolojisinde bu ayrımı keskin çizgilerle ayırt etmemiz imkânsızdır. Çünkü İran İslam Cumhuriyeti, din ve mezhep faktörünü öncelikli verse de din ve mezheple birlikte Farsça ve Fars kültürü İran’ın en önemli milli birlik unsurlarından bir olarak kabul edilmektedir.¹⁰² Hem 1924 sonrası İran hem de 1979 devrim sonrası Fars dili ortak İran kültürünün temel unsurlarından biri olarak kabul edilmiştir. Fakat dile yüklenen anlam her ikisinde de

¹⁰⁰ Ferheng-i Muin (Muin Ansiklopedisi), Cilt 1, Giriş, (Erişim) <http://www.rismoon.com/moeenletterindex-fa.html>, 22.09.2010, s. 20.

¹⁰¹ “Geleneksel” ve “modern” milliyetçilik görüşünü savunanlara göre, geleneksel milliyetçilik, tarihsel gelişme sürecinde aşırı Batı karşıtı olarak gelişmiş ve İran’da siyasal Şia olarak ortaya çıkmıştır. Modern milliyetçilik ise 1924 yılında Kaçar hanedanının devrilmesiyle ortaya çıkmıştır. Bu görüşe göre modern Fars milliyetçiliği modernleşme ve Batılılaşmayı ayrılmaz parçası olarak kendi içinde barındırmaktadır. Örneğin Mirza Mülkum Han’a göre, “milli birlik din vasıtası ile kurulmaz. İran’da dini farklılıklar fazladır ve çeşitli dini farklılıklar milli birliğin kurulmasını engeller. Milli birlik dil birliği ile olabilir. Bkz. BAYIR, Emre, Avrasya Dosyası, (İran Özel), Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırma Dergisi, Ankara 1999, Cilt 5, Sayı 3, s. 105.

¹⁰² Meşruh-i Mozakerat-i Meclis-i Şura-i Melli (Meclisin Nihai Anayasa Görüşmeleri), Cilt 1, s. 577.

değişmektedir. Her iki dönemde de yönetimin seçtiği ortak Fars dili, kültürel birliğin temel sembolü olarak yükselmekte, başat olmayan halkların dilleri ise bu dilin altında ezilmektedir.

Yazı olmadan, dil sağlam bir temele sahip değildir, çünkü yazı olmadan milli miraslar zamanla zarar görür ve yok olur. Yazı, bir toplumun özelliklerini ve üretimini koruyan ve aktaran bir malzemedir. Anayasa'nın 15. maddesine göre, "İran halkının resmi ve ortak dili ve yazısı farsçadır. Tüm belgeler ve yazışmalar ve ders kitapları bu dil ve yazı ile olmalıdır. Ancak mahalli ve etnik dilerden basında ve kitle haberleşme yararlanma ve okullarda bunların edebiyatının öğretilmesi, Farsçanın yanında serbesttir."

İran'da başta Azerbaycan Türkçesi olmak üzere kimi etnik dillerin resmi statü tanınması tartışmaları bir tarafa, bu gibi dillerin ne ölçüde canlılığını muhafaza ettiği veya bir asimilasyon sonrasında eritildiği bile tartışılmaz. Böyle bir tartışmalara genelde verilen cevap ise bu sorunun İran'da geçmiş olmayan yeni bir sorun olarak iddia edilmektedir. İran İslam Cumhuriyeti sınırları içerisinde birtakım etnik dillerin ya da yerel dillerin varlığından söz etmek birikim dışında cesareti de gerektiriyor; çünkü birçok kesimin tepkisini çekmek mümkündür. Ülkedeki nüfusun önemli bir kısmını Türklerin oluşturmasına rağmen Türkçe okullarda eğitim dili olarak öngörülmemiştir.

Anayasaya göre, Farsça milli birlik zincirini birleştirendir ve tüm İranlıların ortak dilidir. Fakat İran halkının çoğu Müslüman ve Kuran'ın dili Arapça olduğundan, Arapça da geniş bir kitleye hitap etmekte ve aynı zamanda Farsçayı en çok etkileyen dil de yine Arapçadır. Bundan dolayı Anayasa'nın 16. maddesi bu konuda açıklama gereği duyuyor: "Kuran-ı Kerim ve İslam eğitim dili Arapça olduğundan, ilkokuldan sonra lise eğitiminin sonuna kadar tüm bölümlerde Arapça dersi verilmelidir."

(3) Resmi Tarih

İran İslam Cumhuriyeti'nin Anayasası'na göre, "Ülkenin resmi tarih başlangıcı İslam Peygamberi'nin hicretidir ve Şemsi ve Kameri¹⁰³ hicri takvimlerden her ikisi de geçerlidir. Ancak devlet idari işlerinde dayanak olan tarih hicri-şemsidir. Haftalık resmi tatil Cuma günüdür."

İran'ın ilk takviminde ay esas alınmıştı. M.Ö. V. yy.da Mısır kökenli güneş takvimiyle İran'ın ay takvimi karışımından yeni bir takvim oluşturuldu. Bu yeni takvim 360 gün (12 ay, her ay 30 gün) ve 5 "Kabise" gününden oluşup baharın ilk günü Nevruz bayramıyla başlamaktadır. 1343 Kameri yılında, her bir Şemsi yılı, 365 gün, 6 saat ve birkaç dakika olarak hesaplandı. O yılın 1304 Şemsi (Güneş) yılı olduğu tespit edildi ve ondan sonra Şemsi yılı resmi ve kameri yılı dini konularda kullanılmak üzere kabul edildi. Burçların Fars aylarına dönüştürme yasası, Hz. Muhammed'in Mekke'den Medine'ye hicreti tarih başlangıcı olarak, baharın ilk günü ise yılın başlangıcı, resmi takvimi Şemsi takvim ve ayların isimlerini günümüzdeki gibi kararlaştırmıştır.¹⁰⁴

(4) Resmi Bayrak

Genelde bayrak ve sancaklar bir milletin varlığının sembolü, hakimiyetin resmi simgesi olmakla birlikte uluslararası geçerliliğe de sahiptir. İran'ın Meşrutiyet Anayasası'nın 5. maddesine göre: "İran'ın resmi bayrağının

¹⁰³ Güneş ve ay hesabına dayanan takvimler. Birincisinde yıl güneşin çevresinde dünyanın dönüşüne göre, ikincisinde ise dünyanın çevresinde ayın dönüşüne göre hesaplanır. Hicri-Kameri takviminde yılın başlangıcı 1 Muharrem iken, Hicri-Şemsi takviminde, Türkiye'nin kullandığı takvim ile 21 Mart'a tekabül eden 1 Ferverdin ayıdır. bkz. HATEMİ, Hüseyin, İran İslam Cumhuriyeti Anayasası, Çağrı Yayınları, İstanbul 1980, s. 31.

¹⁰⁴ Burçların Fars aylarına dönüştürülme yasası (11 Ferverdin 1304): Milli Şura Meclisi, 1304 Nevruz'undan başlatılmak üzere ülkenin resmi takvimini aşağıdaki gibi düzenlemiştir ve tüm resmi idare ve kurumlar, bu takvime uymakla yükümlüdür: a) Tarihin başlangıcı: Hz. Muhammed'in Mekke'den Medine'ye hicret yılı; b) Yılın başlangıcı: Baharın ilk günü; c) Yıl: Şemsi; d) Ayların isimleri: Ferverdin (31 gün), Ordibeheşt (31 gün), Hurdad (31 gün), Tir (31 gün), Mordad (31 gün), Şehriver (31 gün), Mihr (30 gün), Aban (30 gün), Azar (30 gün), Dey (30 gün), Bahman (30 gün), İsfand (29 gün). bkz. HACHEMI, Moohammad , a.g.e., s. 211.

renkleri yeşil, beyaz ve kırmızı olup simgesi güneş ve aslandır”. Bu hüküm 1979 İran İslam Cumhuriyeti Anayasasına kadar geçerli idi. 1979 Devriminden sonra resmi bayrak konusu Meclisin nihai anayasa görüşmelerinin bazı oturumlarında tartışılmıştır ve sonuç olarak Anayasa’nın 18. maddesine göre, “İran’ın resmi bayrağı yeşil, beyaz ve kırmızı renklerde olup İslam Cumhuriyeti’nin özel simgesini ve “Allah-u Ekber şiarını taşır”.

c. Azınlıklar

Azınlıklar, bir ülkede yaşıyan ve birbirlerine müşterek ırk, dil, din, kültür bağlan ile bağlı olan ve kendilerini, o ülkede yaşıyan çoğunluğa nazaran bu bakımlardan farklı hisseden gruplardır. Azınlıklar tarih boyunca her zaman var olmuşlar, çoğunluğu teşkil eden gruplarla birlikte aynı devletin vatandaşlığını taşımalarına rağmen çoğu zaman bazı haklardan mahrum bırakılmışlardır.¹⁰⁵

İran İslam Cumhuriyeti Anayasasının I. Bölümü’nün 13. maddesinde, Zerdüşter, Museviler ve Hristiyanlar (Asuriler, Keldaniler ve Ermeniler) resmen tanınmış tek dinsel azınlık grupları olarak kabul edilmiştir. Anayasanın 14. maddesinde, İran İslam Cumhuriyeti’ni ve ülkedeki tüm Müslüman vatandaşları, İslam’ın eşitlik ve adalet ilkeleri çerçevesinde, gayrimüslimlerin haklarına saygılı olmakla ödevlendirmiştir. Anayasanın 15. Maddesinde, resmi ve ortak dili ve yazısının Farsça olduğunu vurguladıktan sonra yerel ve etnik dillerde yayın yapılabileceğini ve bunların okullarda Farsça ile birlikte öğretilbileceğini belirtmiştir. Anayasa’nın 64/2 göre, Zerdüşter, Museviler ve Asuriler ile Keldaniler ortaklaşa birer temsilci ve Ermeniler ise, ülkenin kuzey ve güneyinden birer tane olmak üzere, iki temsilci ile Meclis’te temsil edileceklerdir. Buna göre İran İslami Şura Meclisi’nde (İran Parlamentosu) gayrimüslim azınlıklar toplam beş temsilci ile

¹⁰⁵ BOZKURT, Gülnihal, Türk Hukuk Tarihinde Azınlıklar, (Erişim) <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/299/2784.pdf>, 10.10.2010.

haklarını arayabilecek ve bunları, mümkün olduğu oranda, savunabileceklerdir.

Azınlık hakları ile ilgili iki temel eleştiri yöneltilebilir; birincisi Anayasa'da dini azınlık olarak kabul edilmeyen fakat İran'da yaşayan azınlıklar için hiçbir hak tanınmamaktadır.¹⁰⁶ Örneğin 150-200 bin nüfusa sahip olan Bahailer Anayasa'da dini azınlık olarak kabul edilmemiştir.¹⁰⁷ Bahailik dinine mensup olan azınlıklar hakkında insan hakları ihlallerine tanık olmaktadır. Ayrıca, Anayasa'da resmi dini azınlıklar için sağlanan hakların ceza, medeni vb. diğer kanunlarda eşitlik ilkesine aykırı getirilen bazı hükümler Anayasa'daki kısıtlı hakların varlığını anlamsız kılmıştır. Araştırmamızın aşağıdaki bölümlerinde bu konuya değineceğiz. İkincisi ise İran İslam Cumhuriyeti Anayasası, etnik azınlıkları resmen kabul etmemektedir.¹⁰⁸

¹⁰⁷ İran İslam Cumhuriyeti İstatistik Kurumu'na (Merkez Amar-e İran) göre, 2006 yılında İran Nüfusu 70.495.782 kişiden oluşmaktadır. Bu nüfusun 7.0097.741 Müslüman, 19.823 Zerdüştler, 109.415 Hristiyanlar, 9252 Museviler, 54.234 ise diğer dinler olarak belirtilmiştir. 205.317 kişinin durumu ise belirtilmemiştir. İran'da Bahailer'le ilgili resmi bir istatistik bulunmamasından dolayı kesin bir rakamdan bahsetmek imkânsızdır. İran İstatistik Kurumu'nun verdiği bilgilere göre, 1979 tarihinden önce Bahailer'in nüfusu en fazla 40.000 kişiden oluşmaktadır. Fakat Bahai'leri temsil eden Beyt-ül Âdl göre, İran'daki Bahailerin nüfusunu 300 kişi olarak kabul etmektedir. Bkz. İdar-e Moshavere ve Pasokhe Nehad-e Nemayendegi Mgham Moazzam-e Rehberi (Liderlik Kurumu, Danışma ve İstişare Dairesi), (Erişim) <http://www.porseman.org/q/s-ehow.aspx?id=116998>, 12.09.2010.

¹⁰⁸ Birleşmiş Milletlerin Irkçı Ayrımcılığa Karşı Komisyonu (The Committee on the Elimination of Racial Discrimination), 27 Ağustos 2007 tarihinde Birleşmiş Milletlerin Cenevre Merkezinde yayınladığı dönemsel raporunda, Birleşmiş Milletlerin İnsan Hakları Komisyonu doğrultusunda ısrarla İran İslam Cumhuriyetinden, Beluci, Kürt, Azeri, Arap, Türkmen vb. etniklere karşı ırkçı ayrımcılığa son vermesini istedi. Bu Komisyon, etniklere karşı yapılan sistematik ırkçı ayrımcılıktan derin kaygı duyduğunu belirterek, İran devletinden İran'ın da imzalamış olduğu uluslararası ırkçılığa karşı savaş antlaşmasına (konvansiyonuna) sadık kalmasını istemiştir. Komisyon raporunun 14. paragrafında İran'ın gösterdiği delillerin asılsız olduğunu bildirmiş ve raporunda ülke içinde yaşayan vatandaşlar tarafından şikayetlerin yapılmaması veya ayrımcılık engellerinin ortadan kaldırılması isteklerinin bulunmamasını, ırkçı ayrımcılığın olmamasının kanıtı olmadığını vurgulamıştır, çünkü dil sınırlamalarından ilave, ayrımcılık kurbanlarının polis ve yargı makamlarına güven duymadıklarını ve aslında ayrımcı sistem ve ayrımcılık yapan makamlara karşı şikayetin aynı sistem ve makamlara yapılamayacağını bildirmiştir. Birleşmiş milletlerin onsekiz kişilik ırkçı ayrımcılığı ortadan kaldırma komisyonu, İran'ı 2007 yılında yapılan genel nüfus sayımına karşın, İran'daki milletler ve halklarla ilgili gereken istatistikleri vermemesinden dolayı eleştirmiştir. Bu raporda İran halklarına mensup bireylerin ve grupların ülke ve genel yönetime katılımlarının beklentilerin çok altında olduğu belirtilmiştir. Bu rapor ayrıca kabile bölgelerinde kadınlara karşı resmi ve çifte ayrımcılıktan endişe duyduğunu bildirmiş ve İran devletinden mevcut ayrımcılığın giderilmesi için acil tedbirler almasını istemiştir. Komisyon, raporunun D paragrafında (kaygılar ve öneriler paragrafı) İran devletinden sonraki genel nüfus sayımında bireylerin özgürce milliyetlerini belirtmeleri için nüfus sayım kağıdına bir soru yerleştirmesini ve sonuçların resmi ve adil olarak açıklanmasını da istemiştir.

İnsan Hakları İzleme Grubu (Human Rights Watch) 24 Ocak 2010 yılı Pazartesi günü yayınladığı raporunda, çeşitli dünya ülkelerindeki insan hakları durumu açıklamalarının yanı sıra, İran'daki insan hakları durumunun vahametinden haber verip, kaygı duyarak, konuşma ve gösteri özgürlüklerinin bastırılması, dini azınlıklara ve kadınlara olan baskının devam ettiğini belirtmiştir. Bu örgütün resmi sitesinde, raporda değinilen ilk konu olarak İran'daki resmi idam rakamları olmuş ve Çin'den (dünyanın en çok nüfusuna sahip ülke) sonra dünyada en çok idam gerçekleştiren ülke olarak gösterilmiştir. Bu örgüt 2010 yılında konuşma ve gösteri özgürlüklerinin bastırılması, dini azınlıklar ve kadınlar üzerindeki baskıların devam ettiğini belirtmiştir. Bu raporun devamında İran'daki idam rakamlarının yüksek olduğuna değinilmiş, son olarak 2009 yılında yapılan resmi açıklamalara göre 388 kişinin asılarak idam edildiği ve bunun Çin'den sonra dünyadaki en

Komisyon anadil eğitimi ve öğretimi için olanaklar ve özgürlüklerin olmaması, istihdam ve işe almalarındaki seçme prosesinden ve onun İran'daki milletler ve halklarına mensup bireyler ve grupların çıkarılması için araç gibi kullanılmasından derin kaygı duyduğunu belirtmiştir. Komisyonun raporuna göre seçme filtresi İslam Cumhuriyeti rejimine ve ülkenin resmi mezhebine bağlı olmayan bireyler ve grupları işe alma sürecinden uzaklaştırır. Raporda resmi ve devletin tüm erkanında yürütülen seçme prosesinin özellikle halklara mensup bireyler ve gruplara karşı ayrımcılığın kurumsallaştırılarak yürütüldüğü, ırk ve dini azınlıklara karşı ölçsüz sınırlamalar oluşturduğu belirtilmiştir. Komisyon, İran İslam Cumhuriyeti kanunları ve uluslararası ayrımcılığa karşı konvansiyon maddeleri arasındaki çelişkiyi hatırlatarak, İran Devletinden ilgili kanunların kabul ettiği uluslararası antlaşmalara dayanarak yeniden gözden geçirmesini istemiştir. Komisyon ayrıca İran devletinden Konvansiyonda belirtilen istekler doğrultusunda antlaşmayı İran'daki çeşitli dillere çevirerek, insanların kendi haklarından ve devletin uluslararası sözleşmeler karşısında görevlerinden haberdar olması için umuma ve özellikle devlet memurları ve eğitim kurumlarına dağıtılmasını da istemiştir. Komisyon, İran'ın İslam Cumhuriyeti anayasasındaki ondokuzuncu maddedeki ırkçı ayrımcılığı ortadan kaldırma iddiasını yetersiz bularak, onun ırkçı ayrımcılığı ortadan kaldırma konvansiyonu maddelerine uygun olmadığını belirtmiş ve İran devletinden anayasa ve ülke kanunlarını gözden geçirmesini istemiştir. Raporun onuncu paragrafı, mizah edebiyatı alanındaki etnik azınlıklara ve özellikle Azeri vatandaşlara karşı ayrımcılığa vurgu yapmıştır. Anti-Arap ve anti-Türk, genelde İran'ın merkezi bölgelerinde yoğunlaşmış sahte benmerkezci kültürden kaynaklanan etnik azınlıkların aşağılanması gibi konulara değinerek, İran devletinden bu kültürün medya ve kitle iletişim araçları ve devlet memurları tarafından yayılmasının yasaklanmasını istenmiştir. Komisyon, Birleşmiş Milletlere bağlı olduğu ve onunla işbirliği ve yardımlaşmanın isteğe bağlı ve üye ülkelerin anlaşması ile olduğuna göre, raporun 21. paragrafında İran devletinden konvansiyonun 14. maddesi esasında, komisyonun İran'daki ayrımcılıktan şikayetçilerin şikayetlerinin alınması ve incelenmesi konusunda ehliyetini kabul etmesi istenmiştir. İran devletinin resmi ve isteğe bağlı kabulü olmadan, komisyon şikayetleri incelemek için ehliyeti ve kanuni yetkisi yoktur. Raporun sonunda İran devletinden bir yıl içinde ortaya konan konulara cevap vermesi ve gecikmiş 20, 21, 22 sayılı raporlarla birlikte 4 Ocak 2013'e kadar sunması istenmiştir. İslam Cumhuriyeti ve devlet makamlarının son birkaç yıl içerisinde gösterdikleri belgeler ve çabalarına rağmen, bu rapor İran'daki etnik ve mezhep azınlıklarına karşı kurumsallaşmış ırkçı ayrımcılığın yazılı, resmi ve inkar edilemez belgesidir. (Erişim) <http://www2.ohchr.org/english/bodies/cerdl/>, 18.10.2010.

yüksek rakam olduğu belirtilmiştir. İnsan hakları izleme örgütü İran’da Sünni mezhep azınlığının ayrımcılığa maruz kaldığını bildirir. İnsan hakları izleme örgütü 649 sayfalık raporunda dünya devletleri ve özellikle batılı ülkeler ve Birleşmiş Milletler Teşkilatı’nı eleştirerek, insan hakları ihlali yapanlara karşı “yumuşak” tutum takındıklarını ve sadece özel diyaloglar ve işbirliği yapmakla yetindiklerini belirtmiştir.¹⁰⁹

d. Toprak Bütünlüğü ve Vatan Kavramı

Memleket, bir halkın yaşadığı ve ülkesini kurduğu topraktır. Halk olmadan ülke kavramı anlamsız olduğu gibi, toprak olmadan da ülke kavramı anlamsız kalıyor. Memleket, uluslararası sınırlarla çevrelenen yer küresinin bir parçasıdır. Memleket ve sınırlarının belirleyici rolü iki açıdan önemlidir:

1. Memleket, halkların hukuki ve siyasi kapsamını belirtir ve millet kavramının oluşumunu kolaylaştırır. Halk belli sınırlar içerisinde yaşayınca o toprağa bağlılık hissettiğinden vatanseverlik gibi milli duygular oluşuyor. Destansı şiirler ve milli kültür bu bağlılık ve duyguların göstergesidir.

Memleket, halkın ortak duygularla ona karşı bağlı olup mülkiyet hissettiği büyük bir evdir. Halk onun içinde kendini güvende hisseder ve bunun neticesinde derin ve kaçınılmaz bir dayanışma içerisinde olurlar. Vatanseverlik duygusu öylesine güçlü ki halk gerektiğinde dış saldırılara ve tecavüzlere karşı cesurca mücadele eder. Bu yüzden vatan için şehit olmak kutsal onur gibi kabul edilmiştir. Dağınık kavim ve kabileler arasında da bu duygular derin ve şiddetli şekilde yaşanır ve bunun sonucunda, vatanına sahip olmak için asırlarca mücadele ve savaşı bile göze alırlar.¹¹⁰

2. Memleket, devletlerin yetki ve hakimiyet sınırını ve kapsamını belirtir. Devletler, memleket sınırları içerisinde tam yetki ve hakimiyete sahiptirler ve içinde yaşayan halkın hak ve yükümlülüklerini belirleyip düzenlerler. Bu yetki

¹⁰⁹ (Erişim) http://www.hrw.org/search/apachesolr_search/2010%20iran, 18.10.2010.

¹¹⁰ HACHEMI, Mohammad, a.g.e., s. 232.

ve hakimiyetin sınırları, ülke sınırlarıyla belirlenmiştir. Böylece ülkeler ayırt edilebilir ve uluslararası düzen ortaya çıkar.

e. Toprak Bütünlüğü Esası

Günümüzde, ülke sınırlarının tanınması uluslararası bir kuraldır ve ülkelere hak ve yükümlülükler doğurur. Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın 2. maddesinin 4. Fıkrasına göre: "Tüm Üyeler, uluslararası ilişkilerinde herhangi bir devletin toprak bütünlüğüne ya da siyasal bağımsızlığına karşı ya da Birleşmiş Milletlerin amaçlarıyla bağdaşmaz bir başka biçimde güç tehdidinde bulunmaktan ya da güç kullanmaktan kaçınır."¹¹¹

Böylece, bu beyannamenin ruhu, herhangi bir ülkenin taarruza maruz kalmasını gayri meşru kabul ediyor. Birleşmiş Milletler, böyle taarruz ve saldırılara karşı ilk tepkisinde, mütecaviz ülkenin uluslararası sınırlara geri çekilmesi gerektiğini ve gerektiğinde askeri müdahaleyi geçerli buluyor Birleşmiş Milletler Antlaşması, 7. Bölüm).¹¹² Toprak bütünlüğü esası aynı zamanda, ülkelerin önemli iç konularındandır. Bu hususta İran İslam Cumhuriyeti Anayasası'na göre, ülke toprak bütünlüğünü savunmak, devlet ve milletin görevidir. Anayasa'nın bazı diğer maddelerinde ülkenin toprak bütünlüğünü korumak için çeşitli ciddi tedbir ve yöntemler öngörülür.¹¹³

f. Esasların Ayrılmazlığı

Özgürlük, bağımsızlık, milli birlik ve toprak bütünlüğü birbirini tamamlayan ayrılmaz esaslardır. Özgürlüğün olmaması halkın gönüllü katılımı ve inisiyatifini zayıflatır. Bunun soncunda ülkeyi savunmak ve istiklali korumak için kabiliyetler ve yaratıcılık en aza inecektir. Baskı ortamı oluşacak ve ülke çıkarları dikkate alınmadan, halktan kopuk hükümdarlar ülkeyi

¹¹¹ ÇEÇEN, Anıl, a.g.e., s. 36.

¹¹² ÇEÇEN, Anıl, a.g.e., s. 46.

¹¹³ İran İslam Cumhuriyeti Anayasası md. 3, 78, 100, 143 ve 152.

yabancıların menfaatleri doğrultusunda yöneteceklerdir. İstiklalin olmaması, özgürlüklerin kısıtlanması ve hatta yok olmasıyla sonuçlanabilir, çünkü bağımsızlığın olmadığı bir ortamda, devletin uygulamaları denetime tutulamaz ve herhangi muhalefet yapılamaz, böyle bir ortamda özgürlükten bahsedilmez. Anayasa'nın 9. Maddesine göre, "İran İslam Cumhuriyeti'nde özgürlük, bağımsızlık, milli birlik ve ülkenin toprak bütünlüğü ilkeleri birbirinden ayrılmazdır. Bu değerlerin korunması devlet ve milletin görevidir".

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İRAN İSLAM CUMHURİYETİ ANAYASASI'NDA

TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLER

I. İRAN ANAYASASI'NIN TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLERE YAKLAŞIMI

Devlet, milletin tüzel kişiliğidir. Bu kişilik, bir siyasi düzenin oluşması ve onu oluşturan unsurların siyasi, iktisadi ve hukuki kararlılığı amacıyla devam eder. Temel haklar konusunda, devlet siyasi düzenin devamı ve kalıcılığı için halk, toprak ve hakimiyet gücü olan üç temel unsura dayanır. Bu unsurlar tüm dönemlerde birbirine bağlı ve ilişkili olmuştur ve hem ülke için, hem de uluslararası alanda konular içerir:

1) Aynı ırk, dil, mezhep, kültür ve vatana sahip olan halk, millet kavramını ortaya çıkarmıştır. Bu millet, değişik kişisel ve sosyal haklara sahiptir.

2) Milleti oluşturan insanların doğup büyüdüğü veya bir milletin hakim olarak üzerinde yaşadığı, barındığı, toprağa ülke (vatan) denir. Ülke içinde halk için farklı alanlarda hak ve yükümlülüklerin doğmasına sebep olurken, uluslararası alanda saygı gösterilmesi gereken toprak bütünlüğü tanımını ortaya koyar.

3) Hakimiyet, iç ve dış hakimiyet olmak üzere ikiye ayrılır. İç hakimiyet, ülke içerisinde kişisel ve sosyal konuları düzenleyen, huzuru sağlayıp halkın arasındaki ilişkileri düzenleyen, kayıtsız, şartsız iktidardır ve yasama, yürütme, yargı organlarından oluşur.

4) Dış veya uluslararası hakimiyete İstiklal veya bağımsızlık denir ve diğer ülkeler ile ilişki kurma yetkisi, ülke hakimiyetinin elinde olduğu anlamına gelir. Bahsedilen kavramlar özel olarak İran İslam Cumhuriyeti Anayasası tarafından dikkate alınmıştır. Anayasa'nın 9. maddesine göre: "İran İslami

Cumhuriyeti'nde özgürlük, bağımsızlık, birilik ve ülkenin toprak bütünlüğü kavramları birbirine bağlı ve ayrılmaz değerlerdir. Bu değerleri korumak ve muhafaza etmek devlet ve milletin görevidir. Hiçbir kişi veya grubun, özgürlük adına siyasi, kültürel, iktisadi ve askeri bağımsızlığa ve ülkenin toprak bütünlüğüne zarar verme hakkı yoktur. Hiçbir makamın, bağımsızlık ve ülkenin toprak bütünlüğü adına meşru özgürlükleri, yasa düzenlemek ile olsa bile, kısıtlama hakkı yoktur". Bu maddeyi aşağıda inceleyeceğiz:

A. Anayasa'da Özgürlüğün Kavramsal Açıklaması

Temel hak ve hürriyetler alanında "hürriyet" (özgürlük)", "hak", "insan hakları", "kamu hürriyetleri", "vatandaşlık hakları", "temel hakları", "anayasal haklar" gibi değişik terimler kullanılmaktadır. Kural olarak bu kavramlar eş anlamda kullanılmaktadır. Ancak bununla birlikte birtakım farklılıklar vardır.

1. Hürriyet (Özgürlük)

Doktrinde "hürriyet" (özgürlük), çok değişik şekillerde tanımlanmış bir kavramdır. Hürriyet bir şeyi yapma veya yapmama, belli bir şekilde davranıp davranmama erki olarak tanımlanabilir. Daha kısa bir ifadeyle hürriyet "serbest hareket etme gücü"dür.¹¹⁴ Fakat hürriyet başkalarına zarar vermemek şartıyla, verilen tüm doğal yetenekler ve kabiliyetleri kullanma hakkıdır. İnsanın özgürlüğü, felsefi, sosyal, siyasi ve ekonomik açılarından yorumlanmıştır:

a) Felsefe açısından insan zati olarak özgür yaratılmıştır ve özgürlük insanın ayrılmaz bir parçasıdır. Buna göre, her insan doğasından kaynaklanan bazı temel haklara sahiptir. Bu tanıma dayanarak, yaşamayı yapanlar kişinin özgürlüğünü elinden alamaz veya kısıtlayamaz. Devletler de insanların bu doğal haklarına engel oluşturmamalıdır.

¹¹⁴ GÖZLER, Kemal, Türk Anayasa Hukuku Dersleri, s. 125.

b) Kişisel özgürlüğünün yanı sıra, insan sosyal bir canlıdır. İnsan, doğal yeteneklerini kullanarak, hayatına devam edebilecek şekilde yaratılmıştır (kişinin asaleti). Fakat onun kişisel eylem ve davranışları, toplumun huzur ve emniyetini güvence altına alan sosyal engelle karşı karşıya gelir (toplumun asaleti). Kişisel asalet açısından, bireysel özgürlüğün temini ve isteklerinin gerçekleşmesi için kişisel özgürlüklerin verilmesi ve sosyal düzenin korunması için gereken minimum kısıtlamaların yapılması gerekir. Toplumsal yaşamın gereklerine göre, toplumun çıkarları kişisel çıkarlardan önceliklidir. Toplum bazı kişisel özgürlüklerin verilmesinden yanadır; fakat bu özgürlükler toplumsal çıkarlar ile sınırlandırılmıştır.

c) Siyasi açıdan, özgürlük demokrasinin esas temellerindendir. Demokratik düzenlerde, siyasi güç, halkın özgürlüğünde saklıdır. Hükümetler, halkın özgür oylarıyla, halkın temsilcilik görevini üstlenirler. Böyle bir durumda, hükümet politika üretirken ve plan yaparken, kişisel hak ve özgürlükleri dikkate almak durumundadır. Tam tersine diktatörlük sistemlerde, halk gereken kişisel özgürlükten yoksundur ve böyle bir durumda özgürlükten söz etmek yersizdir.

d) Kişisel özgürlükler, ekonomik özgürlükler ile de ilişkilidir. Ancak tecrübeler gösteriyor ki kısıtlanmamış ekonomik özgürlükler, toplumu tabakalara ayırmıştır ve eşitlik ilkesi onun gölgesinde kalmıştır. Bu durum bazı tabakaların hakimiyetine yol açmakta ve bu da özgürlüklerin yok olmasına sebep olmaktadır.

Bu sebeplerden dolayı özgürlükler konusu içerisinde yeni ekonomik özgürlük anlayışı yer almıştır. Bu yeni anlayışta ekonomik faaliyetler kontrol edilir ve böylece büyük ekonomik eşitsizlikler engellenmeye çalışılır. Bu konuda başarılı olunduğu takdirde, diğer özgürlükler ekonomik eşitsizliğin gölgesinde kalmaz.

2. Özgürlüğün Değerlendirilmesi

Özgürlük ruhunun insanın özünde olduğu kabul edilmiştir. Özgürlük, insanın hayatında yer almakla, insanın yükselmesine ve uygarlığa erişmesine sebep olmuş ve olacaktır. Davranış ve düşünce özgürlüğüne sahip insanlardan oluşan toplumlar büyük sosyal, kültürel, siyasi, bilimsel ve ekonomik gelişmelere şahit olmuştur. Ayrıca zorlama ve baskıdan uzak bir ortamda, herhangi ceza korkusu olmadan, ahlaki değerlere bağlılık artarak inanç haline gelir.

Bu düşüncelere zıt düşünceler de vardır. Bu zıt düşüncelere göre, halkın çoğu, kişisel özgürlüklere sahip olunca, doğru olmayan eylemler yapar. Bu düşüncenin savunucularına göre, zeki ve ahlaklı insanlar, bu özgürlüğü hak ediyor ve toplumun yönetimi de bu insanların elinde olmalıdır.

Bu görüş, çok radikal bir görüştür; çünkü halkın görüş ve düşüncelerinin dikkate alınmaması, insanoğlunun yetenek ve kabiliyeti hakkında şüphe ve güvensizlik doğurur. Bu yöntem, halktan kopuk diktatör hükümetlerin düşünce temelidir.

Diğer taraftan, sınırsız özgürlükler de toplumu dağılmaya doğru sürükler. Öyle bir ortamda zayıf insanların çıkarları güçlü insanların menfaatinin kurbanı olacaktır. Öyleyse topluma huzur ve saadet getiren, sınırlı özgürlüklerdir. 1789 Fransa İnsan Hakları Bildirisi'nin 4. maddesi özgürlüğü böyle tanımlar: "özgürlük", diğer insanlara zarar vermeyen, tüm davranışlardır." Bir başka açıdan da "kanun tarafından yasaklanmayan hiçbir şeye engel olunamaz ve hiç kimse kanunun emretmediği bir şeyi yapmaya zorlanamaz." (md. 5). Bu özgürlük sınırsız veya potansiyel özgürlük olarak tanımlanabilir.

Sınırsız özgürlüğe karşın sınırlı özgürlükte, hem toplumun dağılması önlenir, hem de hükümetler, halkın özgür düşüncesiyle ve özgür oylarıyla kontrol altına alınır. Dikkat edilmeli ki, sınırlı özgürlük, bir sosyal istek olarak

halk tarafından tanımlanır. Demokratik düzenlerde bu hedef halkın temsilcileri meclisi ile sağlanmaktadır.

3. Anayasa’da Özgürlük

İran İslam Cumhuriyeti Anayasası’nda halkın kişisel, sosyal ve siyasal özgürlükleri özel bir yere sahiptir. Anayasa’nın 9. maddesinde, özgürlük, ülkenin siyasi düzeninde temel eksenlerden biri olarak kabul edilmiştir:

a. Anayasa’nın 3. bölümünde (19.-42. maddeler arası) milletin haklarından söz edilip toplum değerleri ve diğer insanların haklarına zarar vermemek kaydıyla kişisel özgürlükler vurgulanmıştır.

b. Hükümet düzeninde demokrasi ve milli hakimiyetin rol alması,¹¹⁵ halkın oylarıyla ülkenin idaresi¹¹⁶ ve milletin hakimiyetinden doğan haklar,¹¹⁷ İran halkının sosyal ve siyasal özgürlüklerini açıkça göstermektedir.

B. Temel Hak ve Özgürlüklerin Sınıflandırılması

1. Genel Olarak

Genel olarak İran Anayasası’nda temel hak ve özgürlükler Kuran ayetlerine dayanmaktadır. Bu durumun gerekçesi Anayasa’da şu şekilde izah edilmiştir: “İslam, bir bütün olarak insanlık için bazı evrensel temel hakları getirmiştir.”¹¹⁸

¹¹⁵ İran İslam Cumhuriyeti Anayasası md. 1.

¹¹⁶ İran İslam Cumhuriyeti Anayasası md. 6.

¹¹⁷ Anayasa’nın 5. bölümü (Milli egemenlik ve doğan haklar).

¹¹⁸ İran İslam Cumhuriyeti Anayasası, Başlangıç Bölümü.

2. İran İslam Cumhuriyeti Anayasası'nda Temel Hak ve Özgürlüklerin Sınıflandırılması:

Temel hak ve hürriyetler, çeşitli bakımlardan sınıflandırılmıştır. En tanınmış ve kabul görmüş olanı: Olumsuz (negatif) statü hakları¹¹⁹, olumlu (pozitif) statü hakları¹²⁰ ve katılma (aktif statü) hakları¹²¹ şeklinde yapılan ayırımdır. THÖ'ler, daha pek çok açıdan tasnife tabi tutulmuşlardır. THÖ'ler örneğin konularına göre, “kişinin fizik özgürlükleri”¹²² “düşünce özgürlükleri” ve “kolektif özgürlükleri” olmak üzere de ayrılmaktadır.¹²³ İran İslam Cumhuriyeti Anayasası, yukarıda verilen sınıflandırma ölçütlerinden hiçbiri esas almamıştır. Fakat Anayasada “Milletin Hakları” başlığı altında (AY. 19-42 maddeler) kişisel özgürlükler, düşünce özgürlükler ve kolektif özgürlüklerle ilgili hükümlere yer verilmiştir.

II. AZINLIK HAKLARI

A. Caferi Şiası Olmayan Müslümanların Hak ve Özgürlükleri

Anayasa'nın 12. maddesinde aşağıda açıklanan dört hak öngörülmüştür:

¹¹⁹ Olumsuz Statü Hakları; kişinin devlet tarafından dokunulamayacak ve aşamayacak özel alanının sınırlarını çizen, bireyi iktidara karşı koruyan haklardır. Bunlar; kişi güvenliği, düşünce özgürlüğü, din ve vicdan hürriyeti, konut dokunulmazlığı gibi haklardır.

¹²⁰ Olumlu Statü Hakları; kişi adına, devlete belirli ödevler yükleyen, bireye devletten olumlu bir davranış, bir hizmet ve yardım isteme imkanı tanıyan haklardır. Sosyal güvenlik hakkı, eğitim ve öğrenim hakkı, sağlık hakkı, konut hakkı gibi haklardan yararlanmak için devlet desteği, müdahalesi gerekmektedir.

¹²¹ Katılma Hakları; siyasi iktidarın kullanılmasına katılmayı sağlayan haklar ise, katılma hakları olarak adlandırılmaktadır. Seçme ve seçilme hakkı, siyasi faaliyetlerde bulunma hakkı, dilekçe hakkı bu tür haklardandır.

¹²² Bunlar; kişi güvenliği, beden bütünlüğünün dokunulmazlığı, seyahat özgürlüğü gibi haklardır.

¹²³ GÖZLER, Kemal, Türk Anayasa Hukuku Dersleri, s. 127.

1. Saygı

Bir ülkede barış ve huzur içinde yaşanması için gereken şartlardan birisi vatandaşlar arasındaki karşılıklı saygıdır. Din ve mezhep taassubunun toplumların huzurunu bozduğu, farklı din ve mezheplerin mensuplarını karşı karşıya getirerek barış yerine kin ve düşmanlık yarattığı tarihi tecrübelerle ispatlanmıştır. İslami mezheplerin tarihi böyle olaylarla doludur. Kafirlikle suçlamak, Şii ve Sünni arasındaki çekişme ve çatışmalar gibi nedenlerden dolayı, eskiden beri gereken İslami kardeşliğin, barışın ve huzurun yerini düşmanlık almıştır. İran İslam Cumhuriyeti Anayasası, Müslümanların arasında kardeşlik ruhunun olması gerektiğini savunuyor ve herhangi olası çatışmayı önlemek amacıyla diğer İslam mezheplerinin tam saygınlığa sahip olduğunu belirtiyor. Buna dayanarak diğer mezhepler ve onların mensuplarına küfür ve saygısızlık kanunen cezalandırılmalıdır.

2. İbadet Özgürlüğü

İnanç ve ibadetler kişisel olduğu halde, toplumsal birlik ve beraberlik ve aynı dine mensup olanların gönül birliği, toplu ibadet şeklini ortaya çıkarmıştır. Tüm dinler ve mezheplerde toplu ibadet ve ayinler vardır. Bu ayinlerin ibadet yönü dışında siyasi yönü de vardır ki iç ve dış olmak üzere iki etkisi bulunmaktadır: İç etkisi; aynı dine mensup olanlar arasında kardeşlik ve işbirliği hissinin güçlenmesidir. Dış etkisi ise; diğer gruplar ve mezheplere karşı mevcudiyet ilanı ve güç gösterisidir. Mezhep çatışması olan toplumlarda bu ayinlerin yapılması kin ve düşmanlığın alevlenmesine sebep olur. Bir toplumda taassupların bulunması, azınlıkların ibadet ve dini ayinlerini yapma konusunda çoğunluğun baskısı altında kalmasına neden olur. Şiilerin azınlık olduğu yerlerde ibadet ve Ehl-i Beyt yasını tutma gibi mezhebi merasimlerini yapma konusunda baskı ve eziyet gördükleri tarihte yer almaktadır. Bundan dolayı can ve malını korumak için İmam izniyle

gerektiğinde takiye yapılmıştır (mezhep gizli tutulmuştur).¹²⁴ Bu gibi çatışmalar günümüzde de yaşanmaktadır.

3. Dini Eğitim ve Öğretim Hakkı

Anayasa'nın 12. maddesine göre: "Bu mezheplerin mensupları için, dini eğitim ve ahvali şahsiye (evlenme, boşanma, miras ve vasiyet gibi) ve bunlar ile ilgili mahkemelerdeki davalar kendi mezheplerine göre yapılacaktır."

Dini eğitim konusunda Şia ve Ehl-i Sünnet arasında, temel dini inanç¹²⁵ ve ibadetlerde (müfredat)¹²⁶ farklılıklar vardır. Bu farklılıklar, dini eğitimde de farklılıkların oluşmasına sebep olmuştur. Mezhep özgürlüğü, diğer mezhep mensuplarının kendine özgü mezhebi eğitim imkanlarına sahip olmalarını gerektirir. Anayasa'nın 12. maddesinde yer alan diğer İslami mezheplerin dini eğitim özgürlüğü, devleti gerekli imkanları temin etmek ile görevlendirir.

4. Medeni Haklar

Devletlerin uymak zorunda oldukları kişisel haklardan birisi, tamamen kişisel olan ahvali şahsiyedir (evlenme, boşanma, miras ve vasiyet). Bu konuda tüm İslami mezheplerin, Kuran-ı Kerim ve Hz. Muhammed'in sünnetine uymaya çalıştıkları halde, Şia ve Sünni arasındaki hukuki anlaşmazlıklar farklı etkilere sebep olmuştur. Öyle ki Şia hukukunun genel hakimiyeti durumunda, diğer mezhep mensuplarının aile inanç temellerini etkilenip saygı gösterilmesi gereken kişisel haklar ihlal veya sınırlandırılabilir. Anayasa'nın 12. maddesinde bu konuya dikkat edilmiştir ve diğer

¹²⁴ MEŞKUR, Mohammad Cevad, Tarih-i Şia ve Fırkaha-i İslam Ta Gern Çeharom (IV. Yüzyıla Kadar Şia ve İslam Mezheplerinin Tarihi), İnteşarat-ı Eşraki, Tahran 1993, s. 109.

¹²⁵ Dinin esas temelleri şunlardır: 1- Tevhid (Allah'ın tek olduğuna inanmak), 2- Nubuvvet (Hz. Muhammed'in Allah resulü olduğuna inanmak), 3- Miad (Kıyamet gününe inanmak). Bu üç dini temel Şia ve Sünni mezheplerinde ortaktır, ancak Şia'da ek olarak 4- Adalet ve 5- İmamet vardır.

¹²⁶ Dini müfredat; namaz, oruç, hums (1/5), zekat, hac, cihat, Maruf'a emretmek ve munkerden men etmektir. Bunlar Şia ve Sünni mezheplerinde ortaktır, ancak Şia'da ek olarak "tavalla" ve "tabarra" vardır.

mezheplerin hukuku resmen tanınmıştır. Buna göre, aile davalarında mahkemeler genel kanunlara göre değil, ilgili mezhep hukukuna dayanarak, davaya bakmak zorundadır. Anayasa maddelerinin yanı sıra Şii Olmayan İranlıların Kişisel Hakları Kanunu daha ayrıntılı şekilde bu hakları açıklamaktadır.¹²⁷

5. İdari Haklar

Anayasa'nın 12. maddesinin devamında: "Diğer mezheplerin çoğunluk olduğu bölgelerde, şuraların yetki sınırları içindeki yerel düzenlemeler diğer mezheplerin hakları dikkate alınarak, o mezhebe uygun olacaktır". Bu bölgesel resmiyet şuraların yetki sınırları içerisindedir.¹²⁸ Şuraların teşkili milli birlik ve İslam Cumhuriyeti'ne bağlılık esaslarına dayanır ve aynı zamanda şuraların kararları İslam ilkeleri ve ülke kanunlarına aykırı olmamalıdır.¹²⁹

Böyle bir yasal düzenleme ile söz edilen bölgesel resmiyet kavramının pek önemsenmediği görülmektedir. Şuraların faaliyet alanları sosyal, iktisadi yapılanma, sağlık, kültürel, eğitim ve diğer refah konuları¹³⁰ olduğu için görev alanları yasalar ile belirlenip sınırlandırılmıştır ve mezheplerin bölgesel resmiyeti ile ilişkili değildir.

Buna karşı meclisin nihai anayasa görüşmelerinde, yol yapımında gerektiğinde camilerin yıkılması, bölgesel vergiler ve zekatın düzenlenmesi,

¹²⁷ Şii Olmayan İranlıların Kişisel Hakları Kanununa (31.04.1312 hicri) göre, "Resmi tanınan mezheplerin mensuplarının ahvali şahsiye konusunda, kamu düzenine aykırı olmamak kaydıyla, aşağıdaki gibi kendi mezheplerinin kurallarına uyulacaktır: 1) Nikah ve boşanma konusunda kocanın mensup olduğu mezhebin kurallarına uyulacak. 2) Evlat edinme konusunda, evlat edinen baba veya annenin mensup olduğu mezhebin kurallarına uyulacak."

¹²⁸ Anayasa'nın 100. maddesi, "Toplumsal, iktisadi, bayındırlığa, sağlığa ve diğer kalkınma işlerine ilişkin programların halk katılımıyla hızla yürütülmesi amacıyla bölgesel şartlar dikkate alınarak her köy, bucak, ilçe, il veya eyalette, üyeleri bölgenin halkı tarafından seçilerek, Eyalet Şurası adını taşıyan bir şuranın denetimi sağlanacaktır. Seçenlerde ve seçilenlerde aranan şartlar, sözü edilen şuranın yetki ve görev sınırları, seçim ve denetim usulleri milli birlik, toprak bütünlüğü, İslam Cumhuriyeti düzeni ve merkezi hükümete bağlılık ilkeleri göz önünde tutularak düzenlenmesi gereken aşama sıralarını kanun belirler."

¹²⁹ İran İslam Cumhuriyeti Anayasası md. 105.

¹³⁰ İran İslam Cumhuriyeti Anayasası md. 100.

bölgesel çoğunluk mezheplere göre kültürel karar ve planlar¹³¹ gibi örnekler ile bölgesel resmiyet sınırları kısmen açıklığa kavuşturulmuştur.

6. Siyasi Haklar

Anayasa'nın 12. maddesinde belirtilen hakların yanı sıra bazı diğer anayasa maddelerinde de diğer İslam mezhepleri mensuplarına önemli ayrıcalıklar tanınmıştır:

1. Diğer İslami mezhep mensupları siyasi parti, topluluk, birlik ve özellikle İslami topluluklar kurma haklarını¹³² kullanarak, toplumda sosyal, siyasal ve mezhebi konumlar edinebilirler ve bu konuda Şiiiler ile eşit olarak toplumda yer alabilirler.

2. Şii olmayan İranlılar milletvekili olma hakkına sahiptirler ve anayasa bu konuda Müslümanlar arasında bir fark tanımamıştır.¹³³ İslami Şura Meclisi'nin milletvekili seçim kanununda "İslam'a inanma ve İslam'ı yaşama" şartı yer alıyor ve mezhepten söz edilmiyor. Böylece, tüm İranlı Ehl-i Sünnet adayları, ülkenin neresinde olursa olsun, seçildikleri takdirde mecliste yerlerini alacaklardır.

3. İran halkı mezhep ve ırk ayırımı yapılmadan tüm insani, siyasi, iktisadi, sosyal ve kültürel haklara eşit şekilde sahiptir.¹³⁴ Buna göre idari haklar, istihdam ve devlet kurumlarında yer almak konuları ve Anayasa'nın toplum fertlerine tanıdığı haklar konusu Şii olmayan tüm İranlıları da içermektedir.

İran Anayasası'nda vicdan özgürlüğü anlayışı doğrudan tanımlanmamaktadır. Nitekim ideolojik yaklaşıma göre, demokratik ülke anayasalarındaki din ve vicdan özgürlüğünü koruyan maddeler, bu ülkelerin

¹³¹ Meclis'in Nihai Anayasa Görüşmeleri, 18. Oturum, Cilt 1, s. 457.

¹³² İran İslam Cumhuriyeti Anayasası md. 26.

¹³³ İran İslam Cumhuriyeti Anayasası md. 64.

¹³⁴ İran İslam Cumhuriyeti Anayasası md. 19 ve 20.

insan severliğinden ziyade, yükselen kapitalist sınıfın eski hâkim sınıfların elindeki silahları alıp kendi menfaatlerine kullanma gayretinin göstergesi olarak belirtilmektedir.¹³⁵

B. Gayrimüslimlerin Hak ve Özgürlükleri

İran’da Müslüman çoğunluğun yanı sıra İran milletinin bir parçasını oluşturan çeşitli Gayri Müslim azınlıklar da vardır. Gayri Müslimlerle ilgili hükümler Anayasa’nın 13. ve 14. maddelerinde öngörülmüştür. Anayasa’nın 13. maddesine göre; “Zerdüştî, Yahudi ve Hıristiyan azınlıklar dini ayin, medeni haklar ve dini eğitim konularında, yasalar çerçevesinde özgürdürler.” Maddeden anlaşıldığı gibi, önce dini azınlıklar tanımlandıktan sonra medeni ve dini hakları açıklanmıştır. İlgili maddede bu hakların sınırlandırma yetkisini kanun koyucuya bırakmıştır.

Anayasa’nın 14. maddesine göre: “Kuran-ı Kerim ayetlerine dayanılarak, İran İslam Cumhuriyeti’nin ve tüm Müslümanların, Müslüman olmayanlara adil davranıp insani haklarına saygı göstermeleri gerekir. Bu esas, İran İslam Cumhuriyeti’ne karşı eylem ve mücadele yapanlar hakkında geçerli değildir.” Bu maddede ise devletin azınlıklara karşı görevleri düzenlenmiştir.

1. Kuran’da Ehl-i Kitap

Kuran-ı Kerim Ehl-i Kitap’ı ayrıcalıklı bir grup sayıp onlara bazı haklar tanımıştır. Allah insana yol göstermek için peygamberlerini kitaplarıyla gönderdi (Hadid Suresi / 25). Bu tanıma göre, Mursel (geniş kitlelere hitap eden) peygamberlerin kitabı olmuştur ve Kuran’da değişik kitaplara işaret

¹³⁵ NEŞAT, Emîr Sâdık, İran İslâm Cumhuriyeti Yönetim Şekli Anayasa Üzerine Kısa Bir Açıklama çeviri: Ozan Kemal Sarılioğlu, (Erişim) www.irankulturevi.com/lang-tr-IranIslamCumhuriyetiYonetimSekli1.cgi, 18.11.2010.

edilmiştir, fakat Ehl-i Kitap tanımı daha sınırlı bir şekil alıyor. Kuran ayetlerinde¹³⁶ Ehl-i Kitap'tan söz edildiğinde Yahudiliğe (Museviliğe) ve Hıristiyanlığa¹³⁷ (İseviliğe) işaret ediyor. Aynı zamanda iki ayette¹³⁸ Sabei (صابئي)¹³⁹ dini de tek tanrılı dinler (İslam, Yahudilik ve Hıristiyanlık) gurubuna giriyor ve bir diğer ayette¹⁴⁰ Mecus (مجوس) dini¹⁴¹ de bu gruba ekleniyor.

¹³⁶ Ehl-i Kitap'a işaret edilen ayetler şunlardır: Bakara 105-109, Ale İmran 64-65-69-70-71-72-75-98-99-110-113-119, Nisa 123-153-159-171, Maide 15-19-47-59-65-68-77, Ankabut 46, Hadid 29, Haşr 2-11, Bayyine 1-6.

¹³⁷ ALLAME TEBATEBAİ, Mohammad Hoseyin, Tefsir-i El-Mizan, Cilt 3, s. 513.

¹³⁸ Kuran-ı Kerim, Bakara 62.

¹³⁹ Sabei, tek tanrılı İsevi ve Musevi dinler grubundandır. Kuran'ın indiği dönemde bu dinin mensuplarının sayısı çok olup ünlü bir millet sayılırlar. Çünkü aksi takdirde Kuran onlara itina etmeyip İsevi ve Musevi arasında saymazdı. "Sabein" ifadesi yerine "Mandai", "Mügtasile" ve "Naseri" de kullanılır. Bazı ulemaya göre, "Sabie" kelimesi meyilli anlamındadır, bir dinden diğer dine meyilli olan kimselere denir. Bu yüzden Hıristiyanlıkta yıldızlara tapmaya meyil edenler de "Sabein" adlandırılır. Bazılara göre, "Sabein" kelimesi "sabihat" (yüzücü) kelimesinden türemiştir ve Yahya bin Zekeriya dinini kabul eden Yahudilere denir ve aslında onların dini Yahudilik ve Hıristiyanlık arasında kalmıştır. Üçüncü bir guruba göre, bu din "Saba" halkının diniydi. Sabein kelimesi "Saba" kelimesinden türemiştir ve "Saba" halkı güneş ve yıldızla yaptıkları için muhtemelen bu dinin mensupları da güneşe ve yıldızlara tapıyorlardı. Bkz. HAZAELİ, Muhammed, Elam-ı Kuran (Kuran'ın İlânı), 4. Baskı, İntişarat-ı Emir Kebir, Tahran 2002, s. 411; Diğer bir görüşe göre, bu din nurani ve karanlık dünyaların savaşına anlamına gelen "seneviyet"e dayalıdır. Onlar bu ikilemi Zedüş'ten almışlardır. Bkz. MEŞKUR, Mohammad Cevad, Hulase-i Edyan Der Tarih-i Din-hai Bozorg (Büyük Dinlerin Tarihinde Dinlerin Özeti), 5. Baskı, İntişarat-ı Şark, Tahran 2003, s. 226; Diğer bir görüşe göre ise, "Sabie" dini mensupları meleklerle taparlardı. Bu inanışa göre, Allah'ı olduğu gibi tanımak mümkün değil ve ruhani araçlar aracılığıyla ona yaklaşılabılır, bu ruhani araçlar yıldızların kutsal vücuduyla dünyayı idare ediyorlar. Bkz. TALİKANI, Seyit Mahmut, Pertov-i Ez Kuran (Kuran'dan Bir Demet Nur), Cilt 1, Şirket-i İntişar, 2003, s. 179; KURAŞI, Seit Ali Ekber Kamus-i Kuran, Cilt 4, s. 98.

¹⁴⁰ Kuran-ı Kerim, Hac 17.

¹⁴¹ Mecusilerin kutsal kitabı "Avesta"dır, İskender'in saldırısında yok edildi. Bu sebeple Zerdüş'tün hayat tarihi tam olarak belli değil. Sasani'lerin döneminde bu kitap tekrar yazılmaya başlandı ve bu yüzden bu konuda gerçeğe ulaşmak mümkün değildir. Günümüze kadar ulaşan bilgilere göre, Mecusiler dünyayı idare eden iki başlangıcın olduğuna inanıyorlardı. İyiliğin başlangıcı olan "Yazdan" ve Kötülüğün başlangıcı olan "Ehrimen"e. Onlar meleklerin kutsal olduklarına inanırlar; fakat putperestler gibi heykeller yapıp ona tapmazlar. Onlar için ateş, su, rüzgar ve toprak kutsaldır. Bkz. ALLAME TEBATEBAİ, Mohammad Hoseyin, Tefsir-i El-Mizan, Cilt 4, s. 533.

Mecus (Zerdüş't) dini Kuran'da bir kez anılıp tek tanrılı dinler gurubunda yer almıştır. İslami rivayetlere göre, bu dinin mensupları ilk başta hak peygamberinin yolunda gitmişler, fakat sonra tek tanrılık esasından vazgeçip çift tanrılığı kabullenmişlerdir. Hz. Muhammed, Hz. Ali ve dördüncü imam, İmam Saccad'la (Zeyn'ul-Abidin) ilgili anlatılan rivayetler, Mecusilerin tek tanrılı ve Ehl-i Kitap olduklarını belirtiyor.

Bazı rivayetlere göre, Mekke'deki putperestler Hz. Muhammed'e cizye (haraç) karşılığında puta tapma ve ayinlerini yapma özgürlüğünü önerdiler. Hz. Muhammed buyurdu ki: "Ben Ehl-i Kitap dışında kimseden haraç kabul etmem". Ancak, nasıl "Hicr" bölgesindeki "Mecusiler" den haraç aldın diye sorulduğunda Hz. Muhammed "Mecus'un peygamberi vardı, onu öldürdüler ve kitabını yaktılar" diye cevap verdi.

2. Resmi Tanınan Azınlıkların Sınır ve Konumları:

1) Kuran'da işaret edildiği gibi, İslam'da Yahudiler ve Hristiyanlar kesin şekilde, Sabein ve Mecusiler (Zerdüştiler) kesin olmamak üzere Ehl-i Kitap kabul edilmiştir. Buna rağmen anayasada sadece Yahudiler, Hristiyanlar ve Zerdüştiler Ehl-i Kitap olarak kabul edilmiştir ve Sabein'den söz edilmiyor. Meclis'in nihai Anayasa incelemesi ve azınlık hakları görüşmeleri sırasında, bir grup, Kuran ayetlerine dayanarak, diğer üç azınlık grup gibi "Sabein" için de azınlık haklarının tanınmasını istedi. Ancak meclis tarafından görevlendirilen uzman ekibin yaptığı araştırma ve incelemelere göre, bu grup Yahudi, Hristiyan veya her iki dinin ortak inancına bağlı bir grup olduğu sonucuna varılmıştır.¹⁴²

2) Zerdüştiler, İran'ın en eski yerlilerindendir. Zerdüş peygamberinin doğuşu (M. Ö. 700 – 1000 arasında olduğu tahmin edilir), yaklaşık 3 bin yıl eskiye dayanıyor. İslam'ın yayılmasından sonra İran halkının çoğu İslam dinini seçtiler fakat bazı Zerdüştiler dinlerini değiştirmediler. Günümüzde yaklaşık 20 bin Zerdüşti Tahran, Kirman, Yezd, Şiraz ve bazı diğer bölgelerde Müslümanlar ile barış içinde yaşamakta, özgür şekilde kendi mabetlerinde ibadet etmektedirler.¹⁴³

3) Yahudiler yaklaşık 2700 yüzyıl önce İran'a girdiler. Tarihe göre Ehemeni hükümdarı Kuroş M.Ö. 539 yılında, Babil'i fethedip Babillilerin esareti altında olan Yahudileri kurtardı ve ellerinden alınan hakları geri verdi.¹⁴⁴ Bu sebepten dolayı Yahudiler yaşamak için İran'a gitmeye başladılar ve Şuş, Nehavend, Hamedan, İsfahan ve Şiraz bölgelerine yayıldılar. Siyasi ve tarihi nedenlerden dolayı İranlı Yahudilerin bir kısmı diğer ülkelere göç

Aşas bin Kays (İslam karşıtlarından) Hz. Ali'ye peygamberi ve kitabı olmayan Mecusilerden nasıl çizye alınır diye sorar ve Hz. Ali cevap verir: "Allah onlara peygamber ve kitap göndermiştir."

H. Saccad'dan gelen hadise göre, Hz. Muhammed buyurdu ki: "Mecusilere Ehl-i Kitap gibi davranın." Bkz. AMOLİ, Hürri, Vesailü'l-Şia (Şiiliğin El Kitabı), Cilt 11, s. 96-98.

¹⁴² Meclisin Nihai Anayasa Görüşmeleri, Cilt 1, s. 494-495.

¹⁴³ MEŞKUR, Mohammad Cevad, Hulase-i Edyan (Dinlerin Özeti), s. 108.

¹⁴⁴ MEŞKUR Mohammad Cevad, Tarih-i İctimai-i İran Der Ehd-i Basitan (İran'ın Sosyal Tarihi), İntezarat-ı Danişserai Ali, Tahran 1978, s. 192.

etmek zorunda kaldılar, bir kısmı İsrail hükümeti kurulduktan sonra (1949) o ülkeye göç ettiler. İran'da kalan kısım büyük oranda ticari işlerle uğraşmaktalar.

4) İranlı Hristiyanların çoğunu Ermeniler ve Süryaniler oluşturuyor. Mezopotamya'da Hristiyanlığın yayılması M.S. 225 yılına dayandığı tahmin ediliyor. O dönemde Aşkaniler bu bölgede hakimdiler ve Hristiyanlığa davete olumlu bakmaları, Hristiyanlığın İran'a girmesini sağladı. IV. yüzyılın başında, Hristiyan misyoneri olan Grigur tarafından ve kılıç zoruyla Ermenistan'da Hristiyanlık resmi ilan edildi.¹⁴⁵ Misyonerlerin faaliyetinin İranlıların Hristiyanlığa geçmesi konusunda büyük rolü olmuştur. Günümüzde İran'da yaşayan Hristiyanlar, İran'ın merkezinde (Tahran'da, İsfahan'da), daha çok ise kuzeybatısında (Urumiyye'de) ve güneybatısında (Şuş'ta) yayılmış durumdadır.

3. Azınlıkların Temel Hakları

Anayasa'nın 13. ve bazı diğer maddeleri, azınlıklar için bazı hak ve ayrıcalıklar tanımaktadır:

a. Tanınmak

Tanınmak ifadesinden şu kastedilmiştir; Söz konusu azınlıklar, hukuki açıdan, Ehl-i Kitap (Kuran açısından) olarak, resmen tanınmıştır ve bundan doğan tüm haklara sahiptirler. Anayasa taslağında bu gruplardan "resmi dini azınlıkları" ifadesiyle bahsedilmiştir.¹⁴⁶ Ancak İran'ın resmi dininin İslam olduğu dikkate alınarak,¹⁴⁷ yasama ve yürütme bu dine göre yapmıştır. Dini azınlıklara verilen resmiyet gelecekte yasama ve yürütmede bu dinlerin de

¹⁴⁵ MEŞKUR, Mohammad Cevad, Hulase-i Edyan (Dinlerin Özeti), s. 184-185.

¹⁴⁶ Anayasa taslağının 14. maddesine göre, "İran'da Zerdüştiler, Yahudiler ve Hristiyanlar resmi dini azınlıklardır, kendi dini ayinlerini yapmakta özgürler ve ahvali şahsiye konusunda kendi dinlerine göre hareket edebilirler".

¹⁴⁷ İran İslam Cumhuriyeti Anayasası, md. 12.

esas alınma gerekliliği beklentileri doğuracağı kaygısıyla sözü edilen anayasa taslak maddesinden “resmi” kelimesi kaldırılmıştır.¹⁴⁸ Anayasa’nın 13. maddesinin son şekli: “Zerdüşti, Yahudi ve Hristiyan azınlıklar dini azınlık olarak tanınırlar.” Bu esasa dayanarak, hukuki olarak dini azınlıklar tanınır, mevcudiyeti tespit edilir ve bu dinlerin mensupları bundan doğan haklara sahip olurlar.

b. Dini Ayinleri Yapma Özgürlüğü

Azınlıkların kanunen tanınmasının en önemli etkisi ayinlerinin yapma özgürlüğüdür. Ehl-i Kitap’ın ibadeti tek tanrılığa olan inançlarından kaynaklanıyor. Bu Müslümanlar ile ortak bir inanç temelidir.¹⁴⁹ Bundan dolayı azınlıkların ayinlerini yapmalarında Müslümanlar tarafından sempati ile karşılanır ve bu tek tanrılı dinlerin mensuplarının kalben yakınlaşmalarına sebep olur. Dini azınlıkların ayinini yapma özgürlüğü ülke kanunlarının çerçevesindedir. Anayasaya göre, bazı ibadet şekillerinde veya dini merasimde İslam’a göre haram ve İslam Cumhuriyet kanunlarına aykırı öğeler olabilir. Bu sebepten dolayı bu özgürlük kanuni çerçeve ile sınırlandırılmıştır. Dini ayinler ve merasimleri yapma izni, malzemelerini temin etme izni olarak da sayılabilir. Buna göre, dini ayinleri yapmak için gereken mabetlerin (kilise vs.) inşa edilmesinde de bir sorun yoktur. (AY. md. 12)

c. Ahvali Şahsiye ve Dini Eğitimde Özgürlük

Ahvali şahsiye (evlenme, boşanma, miras ve vasiyet) ve dini eğitim, dini içerik ile ilgili olup kişisel özgürlükler sayılır. Bu kişisel mevzuların özgürlüğü İslami toplum düzeni açısından hiçbir sakınca taşımamaktadır. Tam tersine bu özgürlüklerin kısıtlanması toplumsal gerilme ve huzursuzluğa neden olur.

¹⁴⁸ Meclisin Nihai Anayasa Görüşmeleri, 19. Oturum, Cilt 1, s. 492-493.

¹⁴⁹ Kuran-ı Kerim, Ankabut 46.

Anayasa'nın 13. maddesine göre: "Dini azınlıklar ahvali şahsiye ve dini eğitim konularında kendi dini kurallarına göre hareket edebilir".

Şii olmayan İranlıların "Kişisel Hakları Kanunu" (H. 31.04.1312):

Resmi tanınan mezheplerin mensuplarının ahvali şahsiye konusunda, genel toplum düzeniyle ilgili olmamak kaydıyla, aşağıdaki gibi kendi mezheplerinin kurallarına uyulacaktır: 1) Nikah ve boşanma konusunda kocanın mensup olduğu mezhebin kurallarına uyulacak; 2) Evlat edinme konusunda, evlat edinen baba veya annenin mensup olduğu mezhebin kurallarına uyulacak.

d. Dernek Kurma Özgürlüğü

Anayasa'nın 26. maddesine göre: "Bağımsızlık, özgürlük, milli birlik, İslami ilkeler ve İslam Cumhuriyeti esaslarına bağlılık şartıyla tanınan dini azınlıklar dernek ve topluluk kurma hakkına sahiptir". Derneklerin faaliyetlerini düzenleyen kanunun 4. maddesine göre: "Anayasa'nın 13. maddesinin konu ettiği gibi, dini azınlıkların dernekleri, ilgili dini azınlığın gönüllü mensuplarından oluşur ve ilgili azınlığın dini, kültürel, sosyal ve refah sorunlarını inceleyip çözümlmeyi amaçlar". Söz konusu olan haklara dayanarak, isteyen dini azınlıklar iç işleri bakanlığına müracaat ederek resmi izin talep edebilirler.¹⁵⁰

e. Milletvekili Olma Hakkı

Anayasa'nın 64. maddesi dini azınlıklara milletvekili olma hakkı tanıyor. Bu madde gereğince Zerdüştiler ve Yahudiler birer temsilci, (Süryani ve Keldani) Hristiyanlar bir temsilci, kuzey ve güney Ermeni Hristiyanları da birer temsilci seçer. Söz konusu sistem Osmanlı dönemi millet sistemine benzer bir özellik arz etmektedir. Osmanlı Millet Sistemi'nde, devletin

¹⁵⁰ Kanun-i Ahzab-i Ahzab Siyasi (Partilerin Faaliyetlerini Düzenleyen Kanunu), md. 8., 9. ve 10.

koruyucu şemsiyesi altına giren her millet ya da topluluğa, kendi inanç ve örfüne göre yaşama hakkı tanınır ve temel hakları koruma altına alınırdı.¹⁵¹

Dini azınlıkların milletvekili sayısı, onların ülkedeki nüfusları oranındadır. 1996 yılı nüfus sayımına göre İran'ın nüfusu 60 milyon kişidir ve her 200 bin kişiye bir milletvekili seçme hakkı düşer. Buna göre dini azınlıkların milletvekili sayısı nüfuslarına göre gayet adildir. Anayasa'nın 64. maddesine göre: "1999 yılından sonra insani, siyasi, coğrafi vb. etkenlerden dolayı her 10 yılda bir, milletvekili sayısı en fazla 20 kişi artabilir", ihtimali zayıf olsa da azınlıkların nüfusunda ani artış olursa, seçecekleri milletvekili sayısı de artacaktır.

f. İstihdam, İdari ve Sosyal Haklar

Anayasa, dini azınlıkların diğer hakları konusunda kesin açıklamalar yapmamasına rağmen, eşitlik ilkesine¹⁵² ve milletin tüm konularda eşit haklara sahip olması¹⁵³ esasına dayanılarak ve ayrıca dini azınlıklar da bu milletin bir parçası olduğuna göre, onlar da tüm bu haklara eşit şekilde sahiptirler.

C. Ehl-i Kitap Olmayan Diğer Gayrimüslimler

1. Kuran'da Ehl-i Kitap Olmayanlar

Müslümanlar, Yahudiler, Hristiyanlar, Saebiler ve Mecusiler dışında Müslüman toplumunda yaşayan diğer topluluklar da vardır. Müslümanları bir arada tutan ve birbirine bağlayan iman ve takvadır, Müslümanların ve Ehl-i Kitap'ın bir arada barış içinde yaşaması da aynı esaslara dayanır, fakat Allah

¹⁵¹ Bkz. ORTAYLI, İlber, Osmanlı Barışı, Timaş Yayınları, İstanbul 2007, s. 57.

¹⁵² İran İslam Cumhuriyeti Anayasası, md. 3.

¹⁵³ İran İslam Cumhuriyeti Anayasası, md .19 ve 20.

müminlerine, onun düşmanlarıyla dostluğu yasakladığından¹⁵⁴ bu vasıflardan yoksun insanlar ile iyi ilişkiler içinde olmak kabullenemez. Aynı zamanda sevgi dolu Müslüman toplumunda, İslam düşmanlarının bu sevgi dolu ortamdan etkilenip doğru yolu bulmaları da imkansız değildir.¹⁵⁵ Bu nedenden dolayı, İslam, kafir ve müşriklere tamamen kapıyı kapatmamıştır ve İslam'a karşı tutumlarına göre ikiye ayırmıştır:

a) Kafir veya müşrik oldukları halde Müslümanlara düşmanca davranmadılar ve İslam'a karşı savaşmadılar ve Müslümanları evlerinden ve şehirlerinden dışarı atmadılar, bu durumda onlara iyilik, sevgi ve adaletle davranmakta bir sorun yoktur, çünkü böyle kafirlere iyilik etmek adalettir ve Allah adilleri sever.¹⁵⁶ İslam'ın bu genel yaklaşımı Müslüman toplumun, zararsız kafirler ile ilişkisini düzenlemesinde yol göstermektedir.¹⁵⁷

b) Bir diğer grup, Müslümanlara düşman olup savaş açtılar ve Müslümanları evinden ve vatanından ettiler veya buna yardım ettiler. Bu durumda onlarla dostluk men edilmiştir. Müslümanlar onlar ile olan ilişkilerini kesmelidir ve onlarla dostluk yapanlar zalimlerdenir.¹⁵⁸ Bu talimat insanın zati duygularıyla da uyuşur, çünkü insan zati olarak zulme karşı ve adaletten yanadır, zulme karşı mücadele tüm Müslümanlar için bir görevdir.¹⁵⁹

2. Anayasa'da Diğer Gayrimüslimler (Ehl-i Kitap Olmayanlar)

Anayasa'nın 13. maddesi sadece Ehl-i Kitap hakkında bazı konularda açıklama yapmıştır ve bunlar Ehl-i Kitap olmayanları kapsamamaktadır. Bu gruplar da bu ülkede yaşadığına göre, onların haklarının da anayasada belirtilmiş olması lazım. İlâhî dinlerin haricindeki dinlerle mütedeyyin olanlar veya hiçbir dine bağlı olmayanlar dine Müslüman olmak için zorlanmazlar;

¹⁵⁴ Kuran-ı Kerim, Mumtahine 1.

¹⁵⁵ Kuran-ı Kerim, Mumtahine 7.

¹⁵⁶ Kuran-ı Kerim, Mumtahine 8.

¹⁵⁷ Kuran-ı Kerim, Mumtahine 9.

¹⁵⁸ Kuran-ı Kerim, Mumtahine 9.

¹⁵⁹ Kuran-ı Kerim, Tövbe 36 .

delillendirme, mantık ve güzel ahlâk yoluyla hidayetleri için gayret gösterilir. İslâm ve Müslümanlar aleyhinde fiilî bir girişimde bulunmadıkları sürece, yüksek idarî makamlara atanamamak ve milletvekilliği yapamamak dışında diğer vatandaşlarla aynı hakka sahiptirler. Kadılık da yapamazlar. Zira halkın çoğunluğu bu kişilerin liyakatine inanmaz. Kadı olmanın şartlarından biri de imandır. Anayasanın 14. maddesine göre:“Allah, sizinle dinde vuruşmayanlara ve sizi yurdunuzdan sürmeyenlere dürüst ve iyilikle davranmanızı yasaklamaz. Muhakkak ki Allah dürüst ve adil davrananları sever. (Mümtahine, 8) ayeti kerimesi gereğince İran İslâm Cumhuriyeti ve Müslümanlar, gayri Müslimlere İslâm'ın iyi ahlâk kuralları, dürüstlük ve adalet ile muamele ve onların insan haklarına riayet etmekle yükümlüdürler. Bu madde İslâm ve İran İslâm Cumhuriyeti aleyhine düzen ve girişimde bulunmayanlar hakkında geçerlidir.”¹⁶⁰

a. Esas Haklar

(1) Hoşgörü ve Adil Davranıştan Yararlanma Hakkı

İnancın serbest olduğu bir toplumda, herhangi baskı ve zorlama olmadan, kişinin yaşamına devam etme hakkı vardır. Toplumda dini inancı olmayan insanların olduğu gerçeğini kabul edersek, toplumun genel değerlerine karşı gelmedikleri sürece, diğer insanlar gibi yaşamaları onların insani haklarıdır. İran İslâm Cumhuriyeti bu hakka saygı gösterip adil davranmaya çalışmakta. Anayasa'nın 14. maddesi, devletin ve milletin bu kişilere karşı hoş görülmesi ve adil olmaları gerektiğini belirtiyor.

1) Hoşgörü, insanların birbirine karşı saygı ve sevgi ile davranmaları gibi herkesin beğendiği davranışlardır. İslami hükümet ve Müslümanlar bu kişilere karşı yumuşak ve içten davranmalıdır, bu durum onları genel toplum

¹⁶⁰ NEŞAT, Emîr Sâdık, a.g.e., (Erişim) www.irankulturevi.com/lang-tr-IranIslamCumhuriyetiYonetimSekli1.cgi, 18.10.2010.

değerlerine saygı göstermeye istekli yapar. Hiç kimseye zorla bir inanç benimsetilemez. İslâm'da vicdan özgürlüğü “Dinde zorlama yoktur” (bkz: Bakara suresi, 256. ayet) hükmü gereğince sağlanmıştır. Anayasanın 23. maddesine göre “İnançların araştırılması yasaktır ve hiç kimse sırf bir inanca sahip olmak yüzünden saldırı ve kınamaya hedef olamaz.”

2) İslam hükümetinin tüm hukuki, idari, iktisadi ve sosyal konularda tüm insanlara karşı tarafsızca ve insafla davranması, ayrımcılığın ve hakların ihlalinin önüne geçmesi gerekiyor. Böylece Ehl-i Kitap olmayanların da İran İslam Cumhuriyeti'nde emniyet ve huzur içinde yaşama hakkı olduğu açıkça görülmektedir.

(2) İnsani Haklardan Yararlanma Hakkı

İnsan olmak, haysiyet, inanç, ırk ve renk ile ilişkisi olmayan bazı haklara sahip olmayı gerektirir. Bu haklara İnsan hakları denir. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi (1948) “İnsanlık ailesinin tüm üyelerinin niteliğindeki onurunu ve eşit ve ayrılmaz haklarını tanımanın dünyada özgürlük, adalet ve barışın temeli olduğunu bu İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinde ilan eder”,¹⁶¹ ifadesiyle herhangi ayrımcılığı reddetmiştir ve tüm insanlar için minimum insani hakları tanımıştır. İran Anayasası'nın 3. bölümü (19 ve 42. maddeler arası) toplumun tüm fertleri için bazı temel haklar tanımıştır, bunların tümüne insani haklar adını verebiliriz. Bu hakları özet olarak aşağıdaki gibi sıralayabiliriz:

1) Sözü edilen kişilerin en önemli insani hakları, maddi ve manevi emniyet içinde yaşam haklarıdır. Onların da tüm diğer insanlar gibi haysiyet, can, mal ve iş güvenliğinden yararlanma hakları vardır (22. Madde).

2) Sağlıklı yaşam için onlar ve ailelerinin barınma, gıda, giyim, sağlık ve eğitim gibi temel ihtiyaçlarının temin edilmesi gerekir (43. madde).

¹⁶¹ ÇEÇEN, Anıl, a.g.e., s. 81.

3) Sözü edilen ihtiyaçların giderilme zorunluluğu iş olanakları ve istihdamı gerektiriyor. Her bir Gayri Müslim, toplumun diğer fertleri gibi, İslami ilkeler, toplumsal hak ve değerlere aykırı olmamak kaydıyla, istediği mesleği yapma özgürlüğüne sahiptir. Devletin Gayri Müslim vatandaşlarına da iş imkanı sağlama görevi vardır (28. madde). Bu genel esasa göre, tüm azınlıklar meslek sahibi olma ve çalışma hakkına sahiptir.

Bu hususta, özel sektörde her hangi sınırlama yoktur. Anayasanın 28. maddesine göre: “Herkes İslâm’a, kamu yararına ve başkalarının haklarına aykırı olmayan bir meslek seçilebilir. Devlet, toplumun çeşitli mesleklere olan ihtiyaçlarını göz önünde tutarak, her fert için çalışma imkânı ve meslek edinmek için eşit şartlar sağlar.” Devlet dairelerinde çalışacak olanların istihdamını düzenleyen Devlet Memurları Kanunu’nun 14. maddesi¹⁶² Gayri Müslimler için herhangi bir sınırlama getirmemektedir. Fakat toplumun genel düzenini, emniyetini, sağlığını, ahlakını ve siyasi hak ve özgürlüklerini korumak amacıyla hakkında ahlaki fesat şüphesi olan Zalle (ضالّه) olarak bilinen bazı gayrimüslim gruplara karşı İran İslam Cumhuriyeti’nin Devlet Memurları Kanunu’nun 14. maddesinde ahlaki değerlere bağlılık şartı getirilmiştir. İdari Usulsüzlükleri Düzenleyen Kanunu’nun 8. maddesinin 34. bendinde, “Zalle gruplarına mensup olmak İslam’ın reddi ve idari usulsüzlük sayılır”, ifadesi yer almaktadır. Buna göre de Zalle gruplara getirilen sınırlama Gayri Müslimlere getirilen bir sınırlama olmayıp sadece ahlaki değerlere bağlı olma kriteri olarak değerlendirilmektedir.

Devlet memurları Kanunu’nun 14. maddesi ve İdari Usulsüzlükler Kanunu’nun 34. maddesi toplumun genel düzenini, emniyetini, sağlığını, ahlakını ve siyasi hak ve özgürlüklerini korumayı amaçlıyor. Bu maddeye göre, Zalle guruplarına mensup olanların istihdam edilmemesi insan haklarına aykırı değildir.

¹⁶² Devlet Memurları Kanunu’nun 14. maddesine göre, “Devlet işlerine istihdam için müracaat edenlerin sahip olması gereken şartlar aşağıdakilerdir: 1) 18 yaşını tamamlamış olmak ve 40 yaşın altında olmak, 2) İran uyruklu olmak, 3) Askerlik yapmış veya muaf tutulmuş olmak, 4) Etkili cezai sabıkası olmamak, 5) Uyuşturucu bağımlısı olmamak ve ahlaki değerlere bağlı olmak, 6) Sağlıklı olmak ve iş yapabilme kabiliyetine sahip olmak.”

4) Ücretsiz eğitim, tüm milletin hakkıdır ve devlet tarafından sağlanmalıdır (AY md. 30). Eğitim ve öğretim herkes için hayatidir ve maddi ve manevi olanaklardan yararlanabilmek için gereklidir. Dolayısıyla, Anayasa'nın belirttiği gibi gayri Müslimler de diğer insanlar gibi eğitim ve öğretim imkanlarından yararlanma hakkına sahiptir ve milletin hiçbir ferдинin eğitim hakkı elinden alınamaz. Bunun dışında, eğitim insanlara mantıklı düşünme olanağını verir. Zalle gruplarının çocuklarının diğer çocuklar ile aynı ortamda büyüüp eğitim görmeleri, onların Müslüman toplumuna yakınlaşmasına yardımcı olur.

5) Temel hak ve özgürlüklerden biri de dernek kurma özgürlüğüdür. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 20. maddesinin 1. fıkrasına göre: "Herkes barışçı amaçla dernek ve topluluk kurma hakkına sahiptir." İran Anayasası'nın 26. maddesi, herkesin siyasi ve mesleki dernek ve kuruluşlar kurma hakkına sahip olduğunu açıklıyor; fakat dini dernek ve kuruluşların kurulmasını, Müslümanlar ve dini azınlıklar ile sınırlı tutuyor. Müslüman ve Ehl-i Kitap olmayanlar, diğer insanlar gibi parti, topluluk, siyasi ve mesleki oluşumlara ve kuruluşlara üye olma hakkına sahiptir ve kimse onları buna zorlayamaz veya engelleyemez. Ancak, dini oluşumlar için aynı haklar geçerli değildir; çünkü böyle bir hak tanındığı takdirde, İslam ilkeleri ve ülkenin resmi mezhebinin değerlerine aykırı eylemler ve propagandaların yapılma ihtimali doğar. Bu durum uluslararası düzen açısından da kısmen açıklanabilir. Uluslararası siyasi ve medeni haklar anlaşmasının 21. maddesine göre: "hiç kimsenin toplumun genel düzen, emniyet, sağlık, ahlak ve siyasi hak ve özgürlüklerini korumak amacıyla, kanunlarda öngörülen sınırlamalar dışında, hiçbir sebep ile dernek ve topluluk kurma hakkı geri alınamaz." Ehl-i Kitap'ın bazı inançlarının zaman zaman İslam ilkelerine aykırı olmasına karşın onların dini dernek kurmaları sınırlandırılmamıştır.

6) Tüm Gayri Müslimler sosyal güvence (29. madde), hak arama (34. madde), milletvekili seçme (35. madde) gibi diğer haklara, Müslümanlar ile eşit şekilde sahiptirler.

b. Ehl-i Kitap Olmayanların Hukuk Sınırları, Kişisel Hak ve Özgürlükler

Esas olarak, bu grupla Müslümanlar arasında inanç uyuşmazlığı vardır. İslami inanca ters inanca sahip olsalar bile, Kuran'da belirtildiği gibi İslam'da zorlama olmadığından, İslami hükümetin bu gruba baskı yapma ve saldırma hakkı yoktur; fakat toplumsal değerleri hedef alan tahrik edici ve İslam'a düşmanca olan eylemlere tahammül yoktur. Bu konuda Anayasa'nın 14. maddesi, bu grubun diğer haklarını açıklarken, İran İslam Cumhuriyeti'ne karşı eylem yapmama ve düşmanlık beslememe şartını ekler. Böylece herhangi maddi ve manevi saldırgan tavır ve eylem durumunda, devlet yasal çerçevede müdahale hakkına sahiptir.

İran İslam Cumhuriyeti düzeninde toplum fertleri değişik haklara sahiptir. Anayasa'nın 3. bölüm ve diğer ilgili maddelerindeki söz edilen haklar özet olarak aşağıda sıralanmıştır: 1 - Kanun karşısında kişilerin eşitliği;¹⁶³ 2 - Kişilerin can, mal, hukuk, barınma ve meslek güvenliği;¹⁶⁴ 3 - Yasal izin olmadan tecessüs yasağı (telefon dinleme vs);¹⁶⁵ 4 - Yargı güvenliği: Beraat¹⁶⁶ (Kanunen suçlu bulunmayan herkes suçsuzdur), işkence yasağı,¹⁶⁷ saygısızlık, hakaret ve haysiyete tecavüz yasağı;¹⁶⁸ 5 - Kalem, basın ve ifade özgürlüğü;¹⁶⁹ 6 - Grupların özgürlüğü (parti, dernek... kurmak), (toplantı, yürüyüş...yapmak);¹⁷⁰ 7 - Düşünce özgürlüğü;¹⁷¹ 8 - İş ve meslek özgürlüğü.¹⁷²

Anayasa, 56. maddesinde milletin egemenliğini ve mutlak egemenliğin Allah'ın ait olduğunu şöyle beyan ediyor: "Allah, insanı toplumsal yazgısına egemen kılmıştır. Allah'ın verdiği bu hakkı kimse alamaz veya diğer kişi ve grupların çıkarı doğrultusunda hizmet etmek üzere kullanamaz".

¹⁶³ İran İslam Cumhuriyeti Anayasası md. 3, 19 ve 2.

¹⁶⁴ İran İslam Cumhuriyeti Anayasası md. 22.

¹⁶⁵ İran İslam Cumhuriyeti Anayasası md. 25.

¹⁶⁶ İran İslam Cumhuriyeti Anayasası md.37.

¹⁶⁷ İran İslam Cumhuriyeti Anayasası md. 38.

¹⁶⁸ İran İslam Cumhuriyeti Anayasası md. 39.

¹⁶⁹ İran İslam Cumhuriyeti Anayasası md. 24.

¹⁷⁰ İran İslam Cumhuriyeti Anayasası md. 26-27.

¹⁷¹ İran İslam Cumhuriyeti Anayasası md. 23.

¹⁷² İran İslam Cumhuriyeti Anayasası md. 28.

Bununla ilgili “toplumun siyasi, iktisadi, sosyal ve kültürel yazgısının belirlenmesinde halkın katılımı” önemli bir esas olarak ortaya çıkmakta.¹⁷³ Dolayısıyla “İran İslam Cumhuriyeti’nde ülke, halkın iradesiyle yönetilecektir.”¹⁷⁴ Halk, referandum,¹⁷⁵ ülke liderinin seçimi (dolaylı olarak),¹⁷⁶ Cumhurbaşkanı seçimine,¹⁷⁷ milletvekilleri seçimine¹⁷⁸ ve şura¹⁷⁹ (yerel seçim) seçimlerine katılmakla, bu genel kuralın uygulamasında belirleyici bir role sahiptir.

¹⁷³ İran İslam Cumhuriyeti Anayasası md. 3.

¹⁷⁴ İran İslam Cumhuriyeti Anayasası md. 6.

¹⁷⁵ İran İslam Cumhuriyeti Anayasası md. 59.

¹⁷⁶ İran İslam Cumhuriyeti Anayasası md. 107.

¹⁷⁷ İran İslam Cumhuriyeti Anayasası md. 114.

¹⁷⁸ İran İslam Cumhuriyeti Anayasası md. 62.

¹⁷⁹ İran İslam Cumhuriyeti Anayasası md. 100.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLERİN KORUNMASI

Temel hak ve özgürlüklerin korunması yolları öncelikle “iç hukuk yolları (=iç koruma)” ve uluslar arası hukuk yolları (=dış koruma) olarak ikiye ayrılabilir. Devletin kendi içinde, kişilerin temel hak ve hürriyetlerinin yasama, yürütme organlarına ve keza diğer kişilere karşı korunması gerekir.¹⁸⁰ Temel hak ve hürriyetlerin korunmasında zikredilmesi gereken en önemli Anayasal imkan ise yargı denetimidir. Yargı denetimi olmaksızın, hak ve hürriyetlerin ihlalinin yaptırımı olmayacak, yaptırımı olmayan kuralların ise anlamı olmayacaktır. Ayrıca, kişiler, diğer kişilerin hukuka aykırı eylem ve işlemlerine karşı adli yargı mercilerinin koruması altındadırlar.

I. ÖZGÜRLÜĞÜN TAZMİN EDİLMESİNDE VE KORUNMASINDA DEVLETİN GÖREVLERİ

Devlet ve halk, otorite ve hak dengesi siyasal sistemlerdeki farklılıklara neden olmaktadır. Otoriteye ağırlık verilmesi özgürlüklerin kısıtlanmasıyla sonuçlanır ve böylece müstebit (zorba) hükümetler ortaya çıkar.

İran Anayasası, “modern çağın ihtiyaçlarının karışıklığını ve çokluğunun göz önüne alarak, İslâmi hükümlerden aldığı ilhamla sorumluluk ve görevleri devlete bırakmıştır.” Bütün bunlar, başka türlü bir ifadeyle halkın haklarını oluştururlar. İslâm hukukuna göre, doğal hukuk ile ilahi hukuk arasında bir ihtilaf yoktur. Zira, özgürlük, düşünce özgürlüğü, mülkiyet hakkı gibi bütün haklar, insanın doğal, fitri yapısının gerekleridir. Ayrıca insan ve evren, bütün kanunları ve ölçüleriyle birlikte (kaza ve kader), Tanrı’nın yaratığıdır; fakat, bu hukuk bazen insan tarafından doğrudan keşfedilir, bazen de vahiy yoluyla gönderilir. Anayasaya göre diğer kanunlarla şer’î hukuk arasında çelişki görülmektedir. Şöyle ki sürücülük, trafik vs. ile ilgili kanunlar bile şer’î bir

¹⁸⁰ GÖZLER, Kemal, Türk Anayasa Hukuku Dersleri, s. 155.

boyut kazanırlar. Halkın yararlandığı her hak, ilâhî bir haktır da. Bunların selbi için çalışmak da şer’î hükme muhalefetle eş anlamlıdır.¹⁸¹

Bu hususta, Anayasa’nın 9. maddesi şöyle belirtir: “Hiçbir makam ve güç, ülkenin istiklal ve toprak bütünlüğü adına meşru özgürlükleri, gerekli yasal düzenlemeler ile olsa bile, kısıtlama hakkına sahip değildir.” Bu esasa dayanarak, devlet hakimiyetini uygularken, halkın özgürlüğüne en ufak zarar gelmeyecek şekilde davranmalıdır. “Her türlü baskı, bencillik ve tekelciliğin yok edilmesi”¹⁸² ve “kanun çerçevesinde siyasi ve sosyal hürriyetin sağlanması”¹⁸³ devletin görevleridir.

A. Özgürlüğe Olan Genel İnanç

Uzun baskı ve zorbalık dönemleri, milletleri gerçek değerlerinden uzaklaştırır, öyle ki bazen milletler bu değerlere olan inançlarını kaybederler. Özgürlük bunlardan birisidir, zorbaların elinde aşağılanması sonucunda halk ona yabacılaşır ve özgürlükçü ruhunu kaybeder. Böyle toplumlarda özgürlükçülük yok olur, davranışlar güce dayalı olur, toplumda zorbalık yer alır ve düşüncenin gelişme zemini yok olur.

Bu durumda özgürlük halkın düşünce gelişmesiyle doğru orantılıdır. Ülkelerin anayasalarında, özgürlükler ve alt başlıkları çok güzel anlatılmakta, fakat özgürlük basamakları doğru kavranmadığı için bu anlatılanlar uygulanmamakta ve dolayısıyla hükümdarların bencillik ve tekelcilik yolu açılmaktadır. Düşünce çöküşü ve özgürlük kargaşası bazen öyle ilerler ki toplumun gelişmiş beyinleri, düşünürleri, istenmeyen insanlar haline gelir ve bazen de hainlikle suçlanırlar.

¹⁸¹ NEŞAT, Emîr Sâdık, a.g.e., (Erişim) www.irankulturevi.com/lang-tr-IranIslamCumhuriyetiYonetimSekli1.cgi, 18.11.2010.

¹⁸² İran İslam Cumhuriyeti Anayasası md. 3.

¹⁸³ İran İslam Cumhuriyeti Anayasası md. 3 .

Özgürlükte anarşi, demokraside kargaşayı doğurur, çünkü bu gibi devletlerin başkanları, bağlı demokratik örgüt ve partiler kurmakla halkoynlarını ayarlanmış mecralara götürerek, özgürlükçü yöntemleri engellerler.

İran İslam Cumhuriyeti Anayasası'nda, basın, kitle iletişim araçları ve diğer araçlardan sağlıklı biçimde yararlanılarak, genel bilgi düzeyinin her alanda yükseltilmesi"¹⁸⁴ devlet görevlerinden sayılır ve bu görevin uygulanmasıyla gelişmiş düşünce düzeyi ve özgürlükçü duygular temin edilebilir.

B. Bağımsızlığın Teminatı

Genelde, bağımsızlığın uygulanabilir esasları, devlet başkanlarının taahhüdü ve halkın rolü, bağımsızlığın teminatıdır:

1. Bağımsızlığın Uygulanabilir Esasları

Anayasa siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel bağımsızlığı milli bir hedef olarak görür. (AY. 2. m.)¹⁸⁵ Bunun temini için de bazı direktifler belirtir:

a. Siyasi Parti ve Kuruluşların Oluşumu ve Kurulması

Siyasi partiler, siyasi düşünce ve ülkeyi yönetmek için plan ve iddia sahiplerinden oluşur. Günümüzdeki demokratik düzenler, siyasi partilerin genel seçimlere katılması ve kazanan partilerin iktidarı elde etmesiyle

¹⁸⁴ İran İslam Cumhuriyeti Anayasası md. 3.

¹⁸⁵ İran İslam Cumhuriyeti Anayasası md. 2.

sağlanır. Partilerin en önemli özelliği, parti programıyla ilan edilen ideoloji ve siyasi görüşüdür.¹⁸⁶

Bu hedef ve düşünceler dini, mezhebi, milli veya bunların dışında olabilir, fakat en yararlı olanı milli değerleri ve ülkenin istiklalini dikkate alandır.

Üçüncü dünya ülkelerindeki siyasi düzenler, batı düzenlerinin taklididir. Siyasi partiler ve siyasi oluşumlar da büyük oranda batı taklididir. Üçüncü dünya ülkelerindeki siyasi kültürün batıdan taklit edilmesi ve esinlenmesi, her zaman dış güçlerin hakimiyet tehlikesini beraberinde getirmiştir. Kendine has özelliklere sahip ideoloji kanalıyla veya görünüşte milli olan, fakat aslında dış güçlere bağlı olan siyasi partiler bu tehlikeleri devam ettirir. Bu durumda ülkenin istiklali dolaylı olarak yabancıların müdahalesine maruz kalabilir.

İran’da meşrutiyetin başlangıcından beri çok sayıda siyasi parti kurulmuştur. Bunların bazıları dolaylı veya dolaysız olarak yabancı ülkelere bağımlıydı. Bu sebeple siyasi partiler kanununda ülkenin istiklaline bağlılık şartı gerekli görülmüştür. Anayasa’nın 26. maddesi de siyasi partiler konusunda, ülke istiklaline bağlılığı şart koşturmuştur. Siyasi Partiler Faaliyet Kanunu’nun (7.6.1360) 16. maddesine göre, siyasi grup ve partiler aşağıda belirtilen hususlara dikkat etmelidir. Tüm siyasi grup ve partiler:

- a) Ülke istiklalini ihlal eden eylemler yapmamalı;
- b) Yabancı ülkelerin temsilcilik, büyükelçilik, devlet organları ve siyasi partileriyle herhangi ilişki, bilgi alışverişi ve işbirliği yapmamalı;
- c) Yabancılardan herhangi mali ve malzeme yardımı almamalı;

¹⁸⁶ 1991 tarihli İran İslam Cumhuriyeti Siyasi Partiler Kanunu’nun 1. maddesine göre, “Parti, siyasi örgüt, topluluk ve dernekler ve bunlara benzer oluşumlar, içtüzük ve programa sahip olup belli hedef ve siyasi görüşü olan bir grup gerçek kişiler tarafından kurulur. Hedef, program ve davranışı İran İslam Cumhuriyeti’nin esaslarıyla, ilkeleriyle ve ülke yönetim temelleriyle ilgili olmalıdır”.

d) Milli birliği zedelemek ve ülkeyi bölmek için eylem ve program yapmamalı.

b. Ekonomik Politika

Geçmişte söz edildiği gibi her ülkenin ekonomik durumu, o ülkenin milli istiklali üzerinde yön verici ve belirleyici etkiye sahiptir.    nc  dünya ülkeleri, yeterli sermayenin olmaması, fenni malzeme ve teknik eğitimli insan ve beyin gücü eksikliği, kontrolsüz nüfus artışı ve ekonomik durgunluk gibi nedenlerden dolayı zayıf siyası konumunda bulunurlar. Bu zafiyet, ülke istiklalini zarar görebilir hale getirip yabancıların hakimiyetine zemin hazırlar.

 ran bugünkü durumuyla, geli mi  endüstriye sahip ülkeler grubunda yer almamaktadır, ancak değerli yer altı zenginlikleriyle, tarıma uygun arazisi ve yetenekli insan gücü potansiyeliyle ekonomik büyüme ve bağımsızlık imkanına sahiptir. Anayasa, ekonomik bağımsızlığı hedef göstererek, yabancıların ülke ekonomisine baskılarına veya hakimiyet kurmalarının  nlenmesine dikkat edilmesini belirtir (AY. 43. m.) . Bu durumda devletin esas görevlerinden biri ekonomik bağımsızlığa sahip olma yolunda çalışmaktır.

2. Yöneticilerin  lke Bağımsızlığını Koruma Yükümlülüğü

Ülkenin idaresi ve Anayasa'nın uygulama yetkisi ülke yöneticilerinin elindedir. Dolayısıyla onların kalitesi, ülke bağımsızlığının korunması konusunda belirleyici role sahiptir. Bu konuda anayasa, ülkenin lideri, cumhurbaşkanı, meclis ve milletvekilleri için bazı hak ve görevler belirtmiştir:

a. Ülke Liderinin (Rehberlik Makamı'nın) Görevleri

Rehberlik makamı, düzenin genel politikasını belirleme,¹⁸⁷ silahlı kuvvetlerin genel komutanlığı ve milli güvenliği yönlendirme¹⁸⁸ görev ve yetkileriyle ilgilenmekte. Rehberlik Makamı'nın dış politikadaki tutum ve emirleri, savaş, barış ve seferberlik¹⁸⁹ gibi askeri kararları ve ülke istiklali üzerinde geçici ve kalıcı etkileri bulunmakta. Tüm bunlardan dolayı, sözü edilen makamın, ülkenin genel çıkarlarını dikkate alarak, bu konularda karar vermesi gerekir.

b. Cumhurbaşkanı'nın Görevleri

Cumhurbaşkanı, ülkenin en yüksek yürütme makamıdır. Böylece onun tüm davranışları ve emirleri, dolaysız olarak ülke istiklaliyle ilişkilidir. Uluslararası anlaşmaları imzalama yetkisi,¹⁹⁰ büyükelçileri atama ve kabul etme yetkisi,¹⁹¹ yüksek milli şura başkanı¹⁹² olması ve tüm yürütme politikalarını idare etmesi, cumhurbaşkanının çok hassas bir siyasi makam haline getirir. Bu sebepten dolayı cumhurbaşkanının, her açıdan milli çıkarları ve ülke istiklalini dikkate alarak davranması gerekir.

Anayasa, cumhurbaşkanının yüksek yöneticilik kabiliyeti, tedbir ve takva¹⁹³ sahibi olması gerektiğini vurgulayarak, ona, yemininde, ülkenin sınırlarını, siyasi, ekonomik ve kültürel istiklalini korumak için elinden geleni yapmayı taahhüt ettirir.¹⁹⁴

Bu taahhüt o kadar önemli ki Koruyucu Konseyi (Şura-i Nigehban) bu konuda şöyle diyor: “Cumhurbaşkanı imzasının bazı durumlarda,

¹⁸⁷ İran İslam Cumhuriyeti Anayasası md. 110.

¹⁸⁸ İran İslam Cumhuriyeti Anayasası md. 176.

¹⁸⁹ İran İslam Cumhuriyeti Anayasası md. 110.

¹⁹⁰ İran İslam Cumhuriyeti Anayasası md. 125.

¹⁹¹ İran İslam Cumhuriyeti Anayasası md. 128.

¹⁹² İran İslam Cumhuriyeti Anayasası md. 176.

¹⁹³ İran İslam Cumhuriyeti Anayasası md. 115.

¹⁹⁴ İran İslam Cumhuriyeti Anayasası md. 121.

muhtemelen kritik sonuçlara ve tehlikelere yol açacağı konusunda ihtimal verirse, şeriata dayanarak imzalamaktan vazgeçmelidir.”¹⁹⁵

c. Milletvekillerinin Görevleri

İran İslam Cumhuriyeti politikalarının düzenlenmesi, milletvekillerinden oluşan İslami Şura Meclisi’dir.¹⁹⁶ Anayasa’nın 62. maddesine göre her milletvekili, yemininde, her zaman ülkenin istiklal ve itilasına bağlı ve millet haklarını koruma doğrultusunda çalışmaya devam edeceğini belirtmeli. Bu milletvekilleri, temsilcilik görevini yerine getirme konusunda millete karşı sorumludurlar.¹⁹⁷ Uluslararası anlaşmaların meclis tarafından imzalanmasını,¹⁹⁸ sınırların değişimini,¹⁹⁹ borçlanma ve borç vermeyi²⁰⁰ ve yabancı uzmanların istihdamını²⁰¹ denetlemek ve genel olarak ülke istiklalinde belirleyici role sahip olan yasamayı yapmak,²⁰² dolaysız olarak milletvekillerinin ahlaki değerlere bağlılığına, zeka ve basiretine bağlıdır.

3. Milli Birlik ve Toprak Bütünlüğünün Teminatı

Milli birlik ve ülkenin toprak bütünlüğü birbirine bağlı ve birbirini gerektiren konulardır. Milli birliğin olmaması, toprak bütünlüğünün tehlikeye girmesi ve toprak bütünlüğünün yok olması milli birliğin yok olması anlamına gelir. Öyleyse bu iki unsurun teminatı bir arada olmalı:

¹⁹⁵ Meclis-i Şura-e Negehban’ın (Koruyucu Konsey) Cumhurbaşkanı’na hitaben Şeriata dayalı görüşü, Suret Celseye Meşruhu Mozakerate Meclis, 2347/6.12.1365.

¹⁹⁶ İran İslam Cumhuriyeti Anayasası md. 62.

¹⁹⁷ İran İslam Cumhuriyeti Anayasası md. 84.

¹⁹⁸ İran İslam Cumhuriyeti Anayasası md. 77.

¹⁹⁹ İran İslam Cumhuriyeti Anayasası md. 78.

²⁰⁰ İran İslam Cumhuriyeti Anayasası md. 80.

²⁰¹ İran İslam Cumhuriyeti Anayasası md. 82.

²⁰² İran İslam Cumhuriyeti Anayasası md. 72.

a. Siyasi Destek ve Teminat

Siyasi destekten kastedilen, devletin tüm halkla din, mezhep ve ırk ayrımı yapmadan eşit davranmasıdır. Tüm millete eşit davranmak, onlarla birlik ve dayanışma duygusu içinde ortak milli değerlere sahip çıkıp ayrılıkları ve farklılıkları unutmamasına sebep olur. Anayasa herkesin kanun karşısında eşit olduğunu işaret ederek 19. maddesinde, “İran milleti hangi ırk, boy ve soydan olursa olsun, aynı haklara sahiptir ve ırk, renk, dil ve buna benzer sebepler ayrıcalık sebebi olamaz” diye vurgulamaktadır. Buna ek olarak, Anayasa’nın 20. maddesine göre: “Milletin tüm fertleri, kadın ve erkek, herkes kanun himayesindedir ve İslami ilkeler çerçevesinde herkes aynı insani, siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel haklara sahiptir”.

İran’da çok sayıda ırk, din ve mezhep mensuplarını barındırmaktadır. Bundan dolayı dini ve etnik azınlıklar hassas bir konuma sahiptir. Sözü edilen anayasa maddelerinin içeriklerinin uygulanması bile, bu hassasiyetleri ortadan kaldıramaz ve azınlıklarla ilgili sorunu çözemez.

b. Ekonomik Destek ve Teminat

Hareketli ve büyüyen bir ekonomi ve ülkenin kalkınması tüm milletin isteğidir. Merkezi yönetimin politika, planlama ve icraatı tüm ülkeyi eşit şekilde kapsayacak ve milli imkanlardan faydalandırarak şekilde olmalıdır. Bu durum tüm milletin merkezi hükümete güvenini sağlayacak ve bunun neticesinde değişik grupların birleşmesiyle milli dayanışma oluşacaktır. Anayasa’nın 48. maddesine göre: “Vilayetler düzeyinde, doğal kaynaklar ve milli gelirin kullanımında ve vilayetler arası iktisadi faaliyetlerin paylaşılmasında ayrıcalık olmamalı, öyle ki her bölge, ihtiyaçları ve büyüme yeteneğine göre elinde sermaye ve gerekli imkanlar olsun”.

c. Askeri Destek ve Teminat

Milli birlik ve toprak bütünlüğünü korumak için gerekli psikolojik ortamın oluşması gereklidir, ancak ülke sınırları kendi haline bırakılamaz. Dolayısıyla tehdit ve tehlikelere karşı ülkenin istiklal ve toprak bütünlüğünü korumak için, silahlı kuvvetlerin her zaman en gelişmiş silahlarla donatılmış olması gerekir. Anayasa'nın 143.maddesine göre: "İran İslam Cumhuriyeti ordusunun görevi, ülkenin istiklal ve toprak bütünlüğünü korumaktır".

Ülke sınırlarını korumak, ülke istiklalini tazmin ettiğine göre, ülkenin silahlı kuvvetlerinin her zaman hazır olması gerekir. Dolayısıyla devlet, ülkenin istiklal ve toprak bütünlüğünü korumak için, tüm imkanlarını kullanarak, milli savunma yapısını güçlendirmek ile görevlidir²⁰³. Anayasada belirtilen esasların uygulanması doğrultusunda ordu kanununun (07.07.1366/1987) 7. maddesinde, ordunun görevleri aşağıda belirtildiği gibi açıklanmıştır: 1) Ülkenin istiklal ve toprak bütünlüğünü tehdit eden herhangi tehlike ve saldırıya karşı hazır olmak. 2) Potansiyel tehditlere göre ve yürütülecek operasyonları başarmak için kara, hava ve deniz kuvvetlerini organize etmek, eğitmek ve gerekli silahlarla donatmak. 3) Silahlı savunma için halkı hazırlamak. 4) Eğitim, sanayi, cephane, istihbarat, yöntem ve organize konularında bağımsız olmak için gerekli adımları atmak. 5) Dünya ve bölgedeki haberleri, açık ve gizli askeri olayları takip etmek, potansiyel tehditleri ve düşmanların gücünü değerlendirmek.

II. BİR DENETİM MEKANİZMASI OLARAK "İYİLİĞİ EMRETME VE KÖTÜLÜĞÜ MEN ETME"

İslam'da yapılması gerekenler kendi içinde farz, vacip, mübah ve müstehap diye ayrılırken, farz denilen yanı zorunluluk içeren eylemler de farz-i ayn ve farz-i kifaye diye iki ayrı kategoride ele alınır. Farz-i kifaye, bir kısım Müslümanların yapması ile diğerlerinin günahattan kurtuldukları farzdır:

²⁰⁷ İran İslam Cumhuriyeti Anayasası md. 3.

cenaze namazı kılmak gibi. Dolayısıyla, farz-i ayn da herkesin yapması gereken farzdır. Nitekim, "Emri bi'lmaruf, nehyi ani'l'münker yani iyiliği emretmek, kötülükten menetmek" de farz-i kifayedir. "Herkesçe bilinen, meşhur" mânâsına gelen maruf kelimesi, Allah'ın emrettiği, uygun bulduğu ve akli selimin de hoş ve güzel gördüğü şey demektir. Reddedilen ve kabul görmeyen, nahoş, sevimsiz, çirkin, insan tabiatına yabancı, tabiattaki dengeye muhalif ve teşrii emirler içerisinde kendisine açık kapı bulunmayan şeylere de "münker" denir.²⁰⁴ "İyiliği Emretme ve Kötülükten Menetme" İbadetinin Müslümanlara Farz Olması - Al-i İmran suresinde, aranızda her zaman halkı iyiliğe davet edip kötülükten menedenler olsun, diye emir verilir ve kurtuluşun bu şekilde mümkün olacağı belirtilir.²⁰⁵ Kuran-ı Kerim, Lokman'ın oğluna verdiği öğütleri anlatırken, bunun salih amellerden²⁰⁶ olduğunu gösterir ve böylece Müslümanları bu ibadeti uygulamaya teşvik eder. "İyiliği Emretme ve Kötülükten Menetme" İbadetini Terk Etme Sonuçları - A'raf suresinde,²⁰⁷ "Sabt" soyuna (Ashabı Sabt) işaret edilmiştir. Onlardan bazıları semai şeriatı kabul etmediler. Bu durumda bazıları onları kötülükten menettir ve diğerleri sustular. Sonuçta iyiliği emredip kötülüğü menedenler, Allah'ın lütfüne erdiler, fakat Salih ameller sahibi olup da günahkarlara karşı susanlar, günahkarlar gibi acı bir azaba düştüler.²⁰⁸ Bu Kuran hikayesinde, günahlar ve sapkınlıklara karşı susmanın doğru olmadığı ve toplumu tehdit eden böyle tehlikelere karşı mücadele edilmesi gerektiğini belirtiyor. Bu ayette, toplumda belli bir kısmın bu görevi üstlendiği anlatıldığı halde, diğer Kuran ayetlerinden, bu görevin genel olup herkesi kapsadığı açıkça görülmektedir. Örnek olarak Al-i İmran suresinin 110. ayeti tüm Müslümanlara hitaben: "İyiliği emredip kötülükten menetmek için seçilen en iyi ümmetsiniz", diyor.²⁰⁹

²⁰⁴ GÜLEN, Fethullah, İyiliği Emredip Kötülükten Men Etmenin Toplumsal Önemi (Makale), (Erişim) <http://tr.fgulen.com/content/view/14142/12/>, 11.11.2010.

²⁰⁵ Kuran-ı Kerim, Al-i İmran 104.

²⁰⁶ Kuran-ı Kerim, Lokman 17.

²⁰⁷ Kuran-ı Kerim, Araf 162, 166.

²⁰⁸ Kuran-ı Kerim, Araf 164-165.

²⁰⁹ HACHEMI, Mohammad, a.g.e., s. 237.

Anayasanın 8. maddesine göre, “İran İslam Cumhuriyetinde iyiliğe emretme, kötülüğü men etme, halk içinde bireylerin birbirine karşı ilişkilerinde ve devlet ile halk ilişkisinde karşılıklı olarak herkese ait bir ödevdir. Bu ödevin şartları, sınırları ve niteliği kanun ile belirlenir. (İnan erkek ve kadınların bir bölümü, diğerinin velisidirler, iyiliğe emrederler, kötülükten men ederler.)”²¹⁰ Anayasanın 8. maddesini incelemeye alalım:

A. Yöneticilerin Denetimi

Yöneticiler, ülke çıkarlarını koruma ve temin etme sorumlusudurlar. İyiliği emretme ve kötülükten menetme ilkesinin, ülke yöneticileri tarafından uygulanmasıyla toplum, kötülüklerden korunur ve istenen düzene sahip olur.

1. Rehberlik Makamı’nın (Ülke Önderinin) Denetimi

İslam’ın hakimiyeti, toplumun tüm meseleleri ve karşılıklı halk-devlet ilişkilerinde İslami kuralların uygulanmasını gerektiriyor. Bu kurallar, kitap (Kuran) ve sünnete dayanarak, gerekli şartları haiz fakihlerin daimi içtihatlarıyla konur²¹¹ ve yargı, yasama ve yürütmenin tüm aşamalarında uygulanır.

“Rehberlik Makamı”nın bulunma gerekçesi helal ve haramı bilen, toplumun tüm mecralarını elinde bulunduran, tüm kurum ve kuruluşların İslami kurallara uygun görevlerinden sapmama güvencesidir.²¹² Hükümet yöneticilerinin davranış sağlığı ve anayasaya uygunluğunun denetlenmesi

²¹⁰ Kuran’ı Kerim’in birçok ayetinde, iyiliğe emretme ve kötü davranışlardan sakındırma ödevinden bahis buyrulmaktadır. 8. maddede asıl metni verilen ayeti kerime için bkz. Tövbe Suresi (IX). Bkz. HATEMİ, Hüseyin, a.g.e., s. 27.

²¹¹ İran İslam Cumhuriyeti Anayasası md. 2.

²¹² İran İslam Cumhuriyeti Anayasası, Önsöz.

amacıyla, tüm yargı, yasama ve yürütme organları, “Rehberlik Makamı”nın denetimindedir.²¹³

Koruyucu Konsey’e fakihlerinin tayini,²¹⁴ Cumhurbaşkanı hükmünü imzalama,²¹⁵ yüksek yargı şura başkanının tayini ve azli,²¹⁶ radyo ve televizyon kurul başkanı²¹⁷ ve diğer tayin ve azletmelerin Rehberlik Makamının (Rehber) elinde olması, Rehberlik Makamına sürekli ve tüm alanlarda denetim imkanı sağlıyor. Sözü edilen denetim, iyiliği emretme ve kötülüğü menetmenin açık göstergesidir, çünkü Rehberlik Makamı, şahsen veya temsilcileri aracılığıyla tüm kurumlarda, Allah ve halk haklarının tahakkukunu denetler.

2. Sosyal Politika Üretmek ile Denetim

Bu hususta, Anayasa’nın 3. maddesi devleti, ahlaki değerlerin, iman ve takva esaslarına dayalı gelişmesine ve ahlaki fesat ve sapkınlıklara karşı mücadeleye müsait bir ortamı oluşturmak ile görevlendiriyor. Dolayısıyla devletin programları, politikaları ve çıkaracağı kanunlar, bu doğrultuda olmalıdır. Bunların en önemli olanlarını aşağıdaki gibi özetleyebiliriz: 1. Sosyal adalet ve eşitlik kanunu ve politikaları, Örnek olarak; faizin kaldırılması, genel servetin düzenlenmesi, herkese iş ve meslek temin edilmesi; 2. Gençlerin aile kurmasında yardımcı olmak ve yol göstermek; 3. Halkın meşru özgürlüklerinin temini (basın, parti ve topluluk gibi); 4. İdarelerin düzeltilmesi, idari düzenin kurulması ve idari işleri yavaşlatmaya karşı mücadele edilmesi; 5. Köylerin imarında doğru zamanlama ve ciddi adımların atılması; 6. Eğitim ve öğretimin desteklenmesi ve genel bilgi düzeyinin yükseltilmesi; 7. Toplumdaki yetenek ve kabiliyetleri işe alarak, tüm halkın bütün meselelere katılımını sağlamak.

²¹³ İran İslam Cumhuriyeti Anayasası md. 57.

²¹⁴ İran İslam Cumhuriyeti Anayasası md. 91.

²¹⁵ İran İslam Cumhuriyeti Anayasası md. 110.

²¹⁶ İran İslam Cumhuriyeti Anayasası md. 157.

²¹⁷ İran İslam Cumhuriyeti Anayasası md. 175.

3. Yürütme Denetimi

İyiliği emretme ve kötülükten menetme, sürekli denetim mekanizması olarak amacı, idarenin bütün eylem ve işlemlerinin yasalara uygun yapılmasını sağlamaktır.²¹⁸

4. Yargı Denetimi

Anayasanın 156. Maddesine göre, “Yargı gücü, ferdî ve içtimâî hakların destekçisi, adaleti gerçekleştirme ve kanunların iyi bir şekilde yürütülmesine nezaret etmekle sorumlu bir organdır.” Halkın, devlet çalışanlarından doğan mağduriyetinin durumunda, mahkemelere başvurma hakkının yanı sıra, yargı organı kendi denetlemelerini yapıp gereken işlemleri yürürlüğe koymakla mükelleftir. 173. Maddeye göre halkın, memurlar, devlete bağlı yönetim birimleri veya tüzükler dolayısı ile olan yakınma, şikayet ve itirazlarını incelemek için İdarî Adalet Divanı tesis edilmiştir. Bu divan yasama organına bağlı olarak çalışır. Yargı gücünün idarî görev yerlerinde işlerin iyi yürütülmesi ve kanunların sağlıklı uygulanması konusundaki denetim hakkına dayanılarak “Ülke Genel Denetim Kurumu” adı altında bir örgüt, Yüksek Yargı Başkanı’nın gözetiminde olmak üzere kurulur. 174. Maddeye göre bu örgütün yetki ve ödevlerinin sınırlarını kanun belirler. Anayasaya göre “hakka aykırı şekilde çokalma olmaması için” dini lider, Cumhurbaşkanı, Cumhurbaşkanı

²¹⁸ Devletin çeşitli denetim türlerini aşağıdaki gibi sıralayabiliriz:

a. Güvenlik denetimi: Güvenlik güçleri, toplumda sosyal davranışları takip eder. Maddi, manevi ve ahlaki taarruz ve rahatsızlıkları ve şeriat kurallarının çiğnenmesini önleyerek güvenlik ve huzuru sağlar. b. Ekonomik denetim: Bazı devlet kurum ve organları, çeşitli yol ve yöntemlerle, fiyatlar ve standartları kontrol ederek, ekonomik güvenliği sağlarlar. c. Sağlık denetimi: Kişisel ve toplumsal sağlığı korumak, devletin en önemli görevlerindendir. Halka açık alanları, gıda maddelerini ve çevre temizliğini denetleyerek sağlık güvenliğini temin eder. Sözü edilen denetimlerin tümü, tarafsızca ve yasalara uygun şekilde yapılmalıdır. Devlet memurları, vazife başında kişilerin hak veya haklarına tecavüz edip onların meşru özgürlüklerini çiğnerse, kanunlarca belirtildiği gibi cezalandırılacaklardır (İslami Ceza Kanunu md. 570). Bkz. HACHEMI, Mohammad, a.g.e., s. 250-257.

yardımcıları ve bunların eş ve çocuklarının servet durumları, hizmetten önce ve sonra yüksek Yargı Başkanı tarafından incelenir.²¹⁹

Mahkemeler kanunlara göre hüküm vermek zorundadırlar, fakat bazı durumlarda kanunlar, olaylara tatbik edilebilmeleri açısından yetersiz olabilmektedir. Bu durumda hakimler muteber İslâm kaynaklarına ve büyük fakîhlerin görüşlerine istinaden görüş beyân etmek zorundadırlar. Bu durumdan doğan sorunların aşılabilmesi için Anayasa'nın 161. maddesinde şöyle öngörülmüştür, "Ülke Yüksek Dîvânı (Yargıtay) mahkemelerde kanunların sağlıklı uygulanması, yargı faaliyetinde birlik sağlanması ve kanun gereğince kendisine verilen görevlerin görülmesi amacı ile yüksek yargı başkanının belirlediği ilkelere dayanılarak kurulur."²²⁰ Hakimin konuda veya hükümde veya hükmün özel olaya uygulanmasında kusuru veya yanılması dolayısı ile bir kimse maddî veya manevî zarara uğrarsa, kusurlu davranış durumunda, kusurlu olan İslâmî ölçülere göre giderim yükümlüsü (zâmin) olur. Bunun dışında zarar devletçe giderilir ve her halükârda suçlananın yasal hakları geri verilir."²²¹

B. Halkın Denetimi

Siyasal İslam anlayışına göre, "İslami düzende" kişilerin sorumluluğu, devletin sorumluluğundan ayrı değildir. Devlet toplumu yönettiğinden, devletin doğru veya yanlış kararı ve davranışları halka yansır. Dolayısıyla yönetenlerini denetlemek ve doğru yoldan sapmalarını engellemek, herkesin hakkıdır.

²¹⁹ İran İslam Cumhuriyeti Anayasası md. 142.

²²⁰ İran İslam Cumhuriyeti Anayasası md. 161.

²²¹ İran İslam Cumhuriyeti Anayasası md. 171.

1. Halkın Devleti Denetleme Yolları (Kamuoyu Denetimi)

Anayasa halka çok sayıda temel hak tanımıştır, bu haklar “iyiliği emretme ve kötülükten menetme” farzının güçlü bir aracı olarak kullanılmasıyla ilgilidir.

a. Basın ve yayın

Basın ve toplu haberleşme araçları, genel durum ve hükümetin yaptıklarını denetleyen etkili araçlardandır. Halkın söz ve tepkisini yansıtır. Halka dayalı bir düzende, bu araç, bilgi ve düşünce paylaşım imkanını sağlar ve karşılıklı halk- devlet istek ve görüşlerini aktarır. Anayasa tüm bunları dikkate alarak 24. maddesinde şöyle diyor: “İslam ilkelerine ve kamu hukukuna aykırı olmamak şartıyla, basın ve yayın özgürdür”. Buna ek olarak, Anayasa’nın 175. maddesinde ise: “Kitle iletişim araçlarında, ifade özgürlüğü ve düşüncenin beyanı, İslami ölçüler içinde serbesttir” ifadeleri bulunur.

b. Siyasi Parti ve Örgütler

Toplumların büyümesi ve gelişmesiyle, sosyal konular ve siyasi doğru ve yanlışlar, ayırt edilemeyecek kadar karmaşık hale gelmiştir. Öyle ki bazıları, siyasi yanlış ve eksikleri görmelerine rağmen onu oluşturan nedenleri göremiyorlar. Yönetim sistemlerinin gelişmesi ve karmaşık yapılara sahip olması nedeniyle devletler de bazen bariz hatalar yaparlar.

Demokrasinin doğuşu ve halkın siyasete girmesiyle, bir taraftan hükümeti ele alma rekabeti ve diğer taraftan daha iyi bir hükümet kurma çaba ve düşünceleri artmıştır. Değişik ve farklı düşünce ve amaçlara sahip siyasi partilerin ortaya çıkmasıyla, çok sayıda hükümet şekli ve yöntemi sunulmuştur. Herkes kendi değer ve isteklerine göre bir siyasi partiye üye olabilir. Böylece günümüzdeki siyasi partiler, siyasi düşüncelerin merkezi haline gelmişlerdir ve her siyasi parti, en çok yandaşı toplamaya çabalayarak

hükümeti ele alabilmek için siyasi mücadele vermektedir. Bu yüzden, demokratik düzenlerin anayasalarında, siyasi parti kurmak ve halkın o partilere üye olması, en önemli kişisel ve toplumsal haklardandır.

Bu hususta, İran İslam Cumhuriyeti Anayasası'nın 26. maddesi, istiklal, özgürlük, milli birlik ve İslam ilkelerine aykırı olmamak kaydıyla, siyasi parti ve örgüt kurma ve onlara üye olma hakkını resmen tanımıştır. Siyasi partiler özgürlük, hedef ve mücadele imkanına sahip oldukları takdirde, sosyal, ekonomik ve siyasi mesele ve sorunların çözümünde en büyük yaratıcılıkları oluşturma gücüne sahiptirler. Partilerin yaptıklarının bir diğeri, zayıf noktalarını bulmak ve göstermek için, iktidar parti veya partilerini eleştirmek, incelemek ve değerlendirmektir. Böylece halk gerçekleri ve doğruları daha açık görme şansına sahip olur. Tüm bunlar devleti de harekete geçirir. Devlet de karşılık verir ve zayıf noktalarını düzeltme ve tamir etmeye çalışır.

Siyasi partilerin olmamasından kaynaklanan boşluk, halka en yakın olan devletleri bile tek eksenliliğe ve sonuçta monarşi ve despotizme götürür ve bu şeriatla herkes tarafından menedilmesi farz olan bir konudur.

“İyiliği emretme ve kötülükten menetme” farzının uygulanması bir diğer uygulamayı gerektiriyorsa, o uyumla da farz olur. Günümüzdeki hükümetlerin içindekilere dikkate ederek, siyasi sapmaları engellemesi, İslami ilkeleri uygulamak ve adalet esaslarının hükümet programlarında yer almasını sağlamak için siyasi parti ve örgütler kurması gerekir. Böylece iyiliği emredip kötülükten menedebilir. Aşağıda verdiğimiz tarihi rivayet bunu onaylar niteliktedir: İslam'dan önce halkın çoğu müşrik olmasına rağmen, bir grup genç toplanıp, Mekke'deki zulüm ve fesada karşı mücadele etmek için bir birlik oluşturdular. Bu düşünce, henüz peygamber olmadan önce, Hz. Muhammed'in hoşuna gider. Peygamber olduktan sonra da o olayı hatırlayarak şöyle buyur: “Bugün de, Müslümanlar arasında böyle bir grup

oluşursa, yardım ve iş birliği yapmaya hazırım ve bu hayır ameli hiçbir servet ile değiştirmem.”²²²

Günümüzde de siyasi parti kurmak, bazı fakihlerin dikkatini çekmiştir ve onu, halkın siyasi düşüncesini geliştirmek ve iyiliği emretmek ve kötülükten menetmek için gerekli bulmuşlardır.²²³

c. Sivil Toplum Örgütleri ve Yürüyüşleri

Anayasa’nın 27. maddesine göre: “Sivil toplum örgütü kurmak ve yürüyüşler yapmak, silahsız olmak ve İslam ilkelerine aykırı olmamak kaydıyla, serbesttir”. Sivil toplum örgütlerin çoğu, sosyal haklar veya halkın bir grubunun özel hakları konusunda devleti uyarmak amacıyla oluşmuştur. Kötü sonuçlara varabilen, bazı devlet politika ve uygulamaları, halkın tamamı veya bir kısmı tarafından protesto edilir. Böylesine toplumsal itirazlarla, aslında halk haklarının kısıtlanmasını kınamaktadır ve bu gibi eylemler “kötülükten men etme” ilkesinin bir çeşit uygulaması olarak kabul edilebilir.

Kuran-ı Kerim, iyi ve doğru işler konusunda, halkı işbirliğine ve dayanışmaya çağırır.²²⁴ Eğer, devleti kötülükten men etmeyi bir farz kabul edersek, şüphesiz işbirliği gerekir. İmam Humeyni’nin Tahrirü’l-Vesile kitabında bu konuya işaret edilmiştir: Bir farzın uygulanması ve kötülüğün engellenmesi konusunda, bir grup Müslüman’ın o işe kalkışması, yeterince sayıya ulaşmadıysa, diğer Müslümanların yükümlülüğünü düşürmez ve yeterince sayının toplanması vaciptir. Eğer, yeter sayısından daha az kişi

²²² MOHAMMEDİ, Hadi Dost, Mesuliyet-i ve Nezaret-i Merdom Der Hükümet-i İslami (İslami Hükümette Halk Denetimi ve Sorumluluğu), Defter-i Mecelle-i Mekteb-i İslam, Kum 2000, s. 179.

²²³ MONTAZİRİ, Ayetullah, Derasat Fi-Vilayetü’l Fakih ve Fikhul Dövletü’l İslamiye Merkezü’l-Alemi Liddrasatü’l-İslamiye (Darül-islamda Vilayeti Fakih ve Kamu Hukuku Bilimi), H.K. 1408, Cilt 1, s. 595.

²²⁴ Kuran-ı Kerim, Maide 2.

toplanıp başka kimse katılmazsa ve yeter sayısı oluşmazsa, o farz düşmez ve aykırı davrananlar suçlu olur.²²⁵

Tüm bunlara göre, Anayasa'nın halkın hakkı olarak kabul ettiği bu yürüyüşler, iyiliği emretme ve kötülükten menetme açısından, herkesin dini görevi olarak da görülebilir. Bu dini görevi ve sosyal hakkı kullanarak, devleti monarşiye doğru gitmemesi için frenleyebiliriz.

2. Halkın Birbirini Denetlemesi

Değişik toplumlardaki ilgisizlikler ve yok olmaların farklı sebepleri olabilir, ancak en önemli sebep o ülkenin yönetiminde saklıdır. Devlet başkanlarının ve yöneticilerinin bozulması toplumun bozulmasına yol açar ve toplumun üzerindeki baskı halkı susmaya zorlar. Öyleyse sağlıklı bir topluma sahip olmak için: 1) Devlet başkanları ahlaki değerler açısından fazilet sahibi ve erdemli insanlar olmalı. Böylece halka iyi örnek olurlar. 2) Siyasi düzen, monarşiye karşı ve halkın katılımını sağlayan bir sistem olmalıdır. Bu durumda kişiler özgürlükten faydalanarak, kişilik sahibi olur ve çevresine karşı sorumluluk hissederler. Sözü edilen eksenler, genel ve karşılıklı denetimi sağlar. İran İslam Cumhuriyeti'nde, devlet yöneticilerin ahlaki yeterliliğe sahip olmaları²²⁶ ve halkın kendi kaderini tayininde hakimiyet sahibi olması²²⁷ farzıyla Anayasa'nın 8. maddesinde iyiliği emretmek ve kötülükten menetmek, halkın karşılıklı görevi olarak belirtilmiştir.²²⁸ Ayetullah Humeyni'ye göre, İslami fıkhıta, iyiliği emretmek ve kötülükten menetmek değişik şekillerde uygulanır (davranış ile uyarı, sözlü uyarı ve güç kullanma), ilk iki uyarı türü herkesin görevi olup güç kullanımı sadece hakimini yetkisi içerisindedir.²²⁹

²²⁵ HUMEYİNİ, Ayetullah, Tahrirü'l-Vesile, Cilt 1, s. 398-399.

²²⁶ İran İslam Cumhuriyeti Anayasası md. 5, 67, 91, 109, 115 ve 157.

²²⁷ İran İslam Cumhuriyeti Anayasası md. 6 ve 56.

²²⁸ HACHEMI, Mohammad, a.g.e., s. 261.

²²⁹ HUMEYİNİ, Ayetullah, Tahrirü'l-Vesile, Cilt 1, s. 413.

İran İslam Cumhuriyeti'nde, sosyal kuralların İslami ilkelere uygun olması gerektiğine göre halkın görevi sadece nasihat ve sözlü uyarıdır. Uyarı aşaması etkili olmadığı takdirde müdahale etmek gerekir, fakat daha önce bahsedildiği gibi güç kullanımı sadece hakim yetkisi içerisindedir. Bu müdahalenin kişisel olması, anarşiye sebep olur. Güç kullanımı ve cezalandırma yetkisi, hakimde olduğu halde, İslami ceza kanununun 31. maddesinin 3. bendinde (12.10.1992) şöyle bir ifade yer almakta: "Güç kullanımı, iyiliği emretmek ve kötülükten menetmek amacıyla yapıldıysa suç sayılmaz." Bu endişe verici yasa, toplumdaki herkesi şiddet uygulama konusunda serbest bırakabilirdi ve mahkemelerde iyiliği emretme ve kötülükten menetmeyi gerekçe göstererek gerçekleri saklayıp sosyal güvenliği tehlikeye atabilirdi. Yeni İslami Ceza Kanunu'nda (29.11.2002) 56. madde, sözü edilen 31. maddenin yerine geçip endişe verici madde, kanundan çıkarıldı.²³⁰

²³⁰ HACHEMI, Mohammad, a.g.e., s. 261.

BEŞİNCİ BÖLÜM

İRAN POZİTİF HUKUKUNDAN ULUSLARARASI HUKUK NORMLARINA

I. ULUSLARARASI NORMLARIN İÇ HUKUKA YANSIMASI

A. Anayasa ve Evrensel İnsan Hakları Normları

1. Din ve Düşünce Özgürlüğü

Evrensel İnsan Hakları Bildirgesi; herkesin din ve düşünce özgürlüğü olmasını vurgular. Bu bildirgenin 18. maddesine göre: “Her insan din ve düşünce özgürlüğü hakkına sahiptir. Bu hak din ve düşünce değiştirme ve beyan etme özgürlüğünün, dini bilgileri öğrenme ve öğretme, dini ayinleri uygulayabilme eylemlerini yapabilmeyi tazmin eder. Herkes, şahsi veya toplu olarak bu haklardan yararlanabilme hakkına sahiptir.” Böylece tüm insanlar, herhangi bir din ve düşünceyi özgürce kabul edebilir, istediği zaman değiştirebilir ve dini ayinler ve ibadetlerini özgürce yapabilirler. İKÖ’nün İnsan Hakları Bildirgesi’nde bu konuya başka bir açıdan yaklaşılmıştır. Bu bildirgenin 10. maddesine göre: “İslam fıtrat dinidir ve insanların fakirlik veya cehaletini kullanarak dinini değiştirmesi kabul edilemez.”

Bu nokta İKÖ’nün İnsan Hakları Bildirgesi’nin yazarlarının başka dinlere saygı duymadığı veya diğer dinlere mensup olanların hakarete uğrayabileceği anlamına gelmez. Böyle bir iddiaya karşı bu bildirgenin 18. maddesinin “a” fıkrasında: “Her insan kendi can, din, aile ve namusuyla ilgili fikir rahatlığıyla yaşama hakkına sahiptir”, diye açıklama verilmektedir.

2. Anayasa’da Resmi Mezhepler

İran İslami Cumhuriyeti’nin Anayasası’na göre, İran’ın resmi mezhebi Caferilik’tir; fakat diğer İslam mezheplerine de saygı duyulur ve bu mezheplerin mensupları tam özgürlüğe sahipler. Anayasa’nın 12. maddesine göre: “İran’ın resmi dini İslam ve resmi mezhebi Caferilik olup bu esas ebediyen değiştirilemez. Hanefi, Şafii, Maliki, Hanbeli ve Zeydi gibi diğer İslami mezhepler tanınmıştır ve bu mezheplere mensup olanlar kendi mezheplerine göre ayinlerini yapabilirler, dini talim ve terbiye ve kişisel durumlarıyla ilgili davalar ve işlemler onların fıkına göre yapılması mahkemelerde resmi olarak tanınmıştır (evlenme, boşanma, miras ve vasiyet gibi). Bu mezheplerin mensuplarının çoğunluğu oluşturdukları bölgelerde yerel yetki ve yasalar, diğer mezheplerin hakları düşünülerek, çoğunluk olan mezhebe göre düzenlenebilir.” Resmi olarak tanınan azınlıklar şöyledir: Zerdüştiler, Yahudiler, Hristiyanlar. Anayasa’nın 13. maddesine göre: “Sadece Hristiyan, Yahudi ve Zerdüş olana azınlıklar yasalar çerçevesinde, ayinlerini ve dini gerekliliklerini kendi mezheplerine göre yapabilirler.”

Anayasa’nın 14. maddesi Gayri Müslimlere karşı Müslümanları hoşgörü ve saygıya davet eder.

İran İslam devleti ve tüm Müslümanlar, Gayri Müslimlere karşı hoşgörü ve adaletle davranma ve onların insani haklarına saygı gösterme konusunda yükümlüdür. Bu esas İslam dinine ve İran İslam devletine karşı olmayanlar için geçerlidir.

İlginç nokta, bu dinler dışında diğer dinlerin mensuplarının (Budistler, Hindular vb.), kanunen dini kurallarını ve ayinlerini yapamamalarıdır. Örneğin, mabet inşa edemezler, fakat Kuran-i Kerim’de, “Dini kabul etmek konusunda zorlama yoktur, aydınlık ve karanlığın yolu belirtilmiştir” denmekte ve Anayasa’nın 14. maddesine göre, İslam dinine ve İslam Devleti’ne karşı olmadıkları sürece, kimse tarafından rahatsız edilmeden İran’da yaşayabilirler, diye belirtilmektedir.

Vurgulanması ve sorulması gereken önemli bir soru şudur: Acaba, bir Müslüman dinini değiştirebilir mi ve kanunen izin verilmediyse cezası nedir?

Bu soruların cevabına gelirsek, İslam dinini değiştirmek “irtidad” (mürtetlik) olarak kabul edilir ve dinini değiştiren Müslüman “mürtet”tir. Ceza kanunlarında bu konu ile ilgili bir açıklama bulunmamaktadır, sadece 1985 tarihinde çıkan Basın Kanunu’nun 26. maddesine göre: “İslam dinine ve kutsallarına, medya yoluyla, yapılan hakaretler irtidad ile sonuçlanırsa, irtidad hükmü geçerlidir.” İrtidad hükmü nedir? Hiçbir ceza kanununda irtidad cezasıyla ilgili herhangi bir hüküm bulunmamaktadır. Anayasa’nın 36. maddesine göre: “Ceza hükmü sadece mahkeme tarafından, yasalara göre, verilebilir.” Yasalarda bu konu ile ilgili herhangi bir cezadan bahsedilmediğine göre mahkemenin ceza verme yetkisinin doğruluğu tartışılabilir²³¹.

3. Anayasa’da Kadın Hakları

Anayasa’nın Başlangıç bölümünde kadının konumu şu şekilde açıklanmıştır, “İslami toplumsal ilkelerin belirlenmesi sırasında, şimdiye kadar her yönden baş gösteren dış sömürünün hizmetinde bulunmuş olan insani güçler, asli hüviyetlerine ve insan haklarına kavuşmaktadır ve bu kavuşma sırasında şimdiye kadar Tağuti²³² nizamdan daha çok zulüm görmüş olan kadınların daha geniş oranda haklarına kavuşacakları tabiidir. Aile, toplumun temel birimi ve insanın olgunlaşması ve yücelmesinin asli ocağıdır ve aile kurulmasında, insanın gelişme ve olgunlaşma hareketi için gerekli ortamın temel hazırlayıcısı olan inanç ve amaç uyuşması temel ilke olup bu gayeye ulaşılması için imkanların sağlanması, İslam Devleti’nin ödevlerindendir. Aile biriminin bu şekilde ele alınması karşısında, kadın, “nesne” olmaktan ve tüketim düşkünlüğü ve emperyalizmin hizmetinde bir araç olmaktan çıkıp

²³¹ EBADİ, Shirin, Hukuk-i Edebi ve Hüneri (Edebi ve Sanat Hukuku), Roşangaran Yayınları, Tahran 1990, s. 51-52.

²³² Ayet ve Hadis’te geçen “tağut”, Arapçada “tuğyan”dan türemiş olup, haddi aşan anlamına gelir. Tağut, şeytan, put vb. insanı azdıran, saptıran ve Allah’a kulluktan alıkoyan şeylerdir. Devrim döneminde Ayetullah Humeyni tarafından Şah rejimine atfedilen bir terimdir.

(İslami) öğretiye bağlı insanlar yetiştirmek için yüce ve değerli analık ödevini tekrar üstlenmekle, hayatın faal alanlarında öncü ve bizzat erkeklerin mücadele arkadaşı olur ve sonuçta daha önemli bir sorumluluk yüklenir. İslami açıdan da daha üstün bir değer ve saygınlıktan yararlanır²³³”.

Anayasa’nın Başlangıç bölümünden (Anayasada Kadın) anlaşılan, Anayasa, kadını İslami öğretiye bağlı insanlar yetiştirmek için analık ödevini yerine getirmekle görevli kılmıştır. Böylece soyut ve bağımsız kadın hakları ilkesi yerine kadını ancak İslam Cumhuriyeti ideolojisinin hedeflerine ulaşmak için bir araç olarak görmektedir. Böyle bir geleneksel bakış açısı kadını siyasi ve sosyal alandaki faaliyetlerini kısıtlamaktadır.

B. Kamu Hizmetine Girme Özgürlüğü

1. Hakimlerin ve Savcılarının Atanması

İran Anayasa’nın 163. maddesine göre, “Hakimde bulunması gereken kriterler kanun tarafından belirtilir.”

1982 tarihinde çıkan Hakimlerin Atanması Hakkında Kanuna göre, “Hakimler aşağıdaki kriterleri taşıyan erkekler arasından seçilir.

1. İslam dinine ve İran İslam Cumhuriyet düzenine bağlı ve adil olmalı.
2. Gayri meşru bir evlat olmamalı.
3. İran uyruklu olup askerlik görevini yapmış olması veya muaf olması gerekiyor.
4. Sağlıklı olup uyuşturucu bağımlısı olmamalı.

²³³ HATEMİ, Hüseyin, a.g.e., s. 4.

5. Yüksek Yargıç Konseyi tarafından İctihadı onaylanmalı, Hukuk veya İlahiyat mezunu olmalı.

Buna göre hakimlik sadece Müslüman erkeğe özeldir. Kadınlar ve diğer dinlerin mensupları bu görevi yapamazlar. Ama avukatlık bu kısıtlamaya dahil olmayıp kadınlar ve Müslüman olamayanlar da avukatlık yapma hakkına sahiptir.

2. Silahlı Kuvvetlerde ve Devlet Kurumlarında İstihdam

İran Anayasası'nda resmi olarak tanınan dinlerin mensupları (Yahudiler, Hristiyanlar ve Zerdüştiler) ve Müslümanlar silahlı kuvvetlere istihdam edilebilir. Bu dinlere mensup olanlar dışında diğer dinlerin mensupları konusunda, 1979 tarihinde çıkan kanuna göre: "Müslüman, Hristiyan, Yahudi ve Zerdüşti olmayanların silahlı kuvvetlere istihdamı kesinlikle yasaktır." Bu yasak devlet kurumlarını ve bakanlıkları da içermektedir.

C. Kamu Hizmetlerinde Eşitlik İlkesi

Ülke yönetimine ister temsili, isterse de milletvekili aracılığıyla katılım ve iradesinin etkinliği vatandaşın vazgeçilmez hakkıdır. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 21. maddesinde bu öneme değinilmekte ve kamu hizmetine girme hakkı konusunda şöyle belirtilmektedir: 1. Herkes, doğrudan ya da özgürce seçilmiş temsilciler aracılığıyla ülkenin yönetimine katılma hakkına sahiptir; 2. Herkesin, ülkesinin kamu hizmetlerinden eşit olarak yararlanma hakkı vardır; 3. Halkın istemi, yönetim otoritesinin temelidir. Bu istem, genel ve eşit, gizli ve özgür oya dayalı dönemsel ve gerçek seçimlerle belirtilir. İran'da 15 yaşını tamamlamış olan herkes, kadınlar dahil, seçime katılabilir. Gerekli şartlara uyan herkes, İslami Şura Meclisi seçimlerinde milletvekili

adayı olabilir. Meclisin tüm yasama dönemlerinde bir kaç kadın, milletvekili olarak görev yapmıştır.²³⁴

İran’da bazı görevler erkeklere özeldir. Bu görevler şunlardır:

1. Kadınlar, ilmin hangi seviyesinde olursa olsun, içtihat derecesine ulaşırsalar bile taklit mercii olmayıp erkeklere namaz kıldırıamazlar, çünkü “Kadınlar erkeklerin velisi olmaz.” Bu esasa göre, kadınların bazı dini ve politik rütbelere yükselmeleri ve ulaşmaları yasaktır.

2. Kadınlar Dini Lider (Velayet-i fakih) olamazlar; çünkü ولايت فقيه sadece erkeklere özeldir ve kanunen ve dinen kadınlara yasaklanmıştır.

3. Uzmanlar Meclisi (Meclis-i Hubregan) üyeliği kadınlara açıkça yasaklanmıştır. Bu üyelik şartlarından biri içtihat derecesidir; dolayısıyla kadınlar üyelik için aday olamazlar.

4. Kanunen yasak olmamasına rağmen, şimdiye kadar hiçbir kadın Uzmanlar Meclisi ve Düzenin Yararını Teşhis Kurulu (Mecme-i Teşhis-i Meslehe-i Nizam) üyesi olmamıştır.

5. Cumhurbaşkanlığı erkeklere özeldir ve kadınlar böyle bir hakka sahip değildir. Anayasa’nın 15. maddesine göre: “Cumhurbaşkanı, aşağıdaki şartlara uyan, dini ve siyasi rical²³⁵ arasından seçilir...”

²³⁴ EBADİ, Shirin, Hukuk-i Beşer Dar İran (İran’da İnsan Hakları), İntişarat-ı Roşengeran ve Mutaleat-ı Zenan, Tahran 2004, s. 119.

²³⁵ Rical; Arpaça’da recül’ün çoğuludur ve erkekler anlamına gelmektedir.

II. MEDENİ KANUN VE EVRENSEL İNSAN HAKLARI NORMLARI

A. Bireylerin Medeni Hakları

İnsanın medeni haklarının tanımlanması hukukun en temel esaslarından olmasına rağmen yüzyıllarca dikkate alınmamıştır. Evrensel İnsan Hakları Genel Bildirgesi bu konuyu vurgular. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 6. maddesine göre: "Herkesin, nerede olursa olsun, yasa önünde bir kişi olarak tanınma hakkı vardır."

İKÖ'nün İnsan Hakları Bildirgesi'nde, insanın hukuki kişiliğine başka bir açıdan bakılmıştır. Bu bildirgede hukuki kişilik yerine dini kişilik terimi kullanılmıştır ve reşit olmama ve akıl sağlığı yerinde olmama durumunda dini kişiliğinin zarar görebileceği kabul edilmiştir. Bu bildirgenin 8. maddesine göre: "Yaşam zorunluluğundan her insanın dini kişiliği vardır, bu kişiliğin yok olması veya zarar görmesi durumunda, kayyum onun yerini alır."

1. Akıl Hastaların Hukuki Durumu

Akıl sağlığını yitiren insanın mahkeme kararı şartıyla mali işlerindeki yetkisi yasaklanır ve o insan için kayyum tayin edilir.²³⁶ Böyle bir uygulamanın felsefi açıklamasını hastanın kanunlarca korunma isteminde aramak gerekir. Maalesef bu koruma isteği 1996 tarihinde çıkan Kanun-i Mocażat-i Eslami/Tezirat (İslami Ceza Kanununun) 222. maddesinde görülmemektedir. Bu maddeye göre: "Sağlam bir insan akli dengesi olmayan birisini öldürürse kısas edilmeyip diyet ödemeye mahkûm olur." Buna göre böyle bir hastanın hukuki kişiliği tam olmadığından katili cezalandırmak konusunda, yasa hastayı tam bir insan olarak kabul etmez.

²³⁶ Eğer kişi reşit olmadan akıl sağlığını kaybederse ve velisi sağ ise, baba veya baba tarafından büyükbabanın velayeti sürer.

2. Kadının Medeni Hakları

Bu konuda kadın ve erkek tamamen eşit durumdadır. İKÖ'nün İnsan Hakları Bildirgesi'nin 6. maddesinin "a" fıkrasına göre: "İnsan haysiyeti konusunda erkek ve kadın eşittir. Kadının görevleri olduğu gibi bazı haklara, hukuki kişiliğe, mali açıdan bağımsızlığa ve ailesinin adını sürdürme hakkına sahiptir." Bazen kanunlarda erkek ve kadının insani kişiliğinin eşitliği kabulüne uyulmamıştır. Örneğin, daha önce anlatılan diyet ve kısas kanunlarında olduğu gibi... Bazı konularda kadın tanıklık edebilir; fakat iki kadın bir erkeğe eş değer tutulur. İslami Ceza Kanunu'nun 74. maddesine göre, "Zinanın gerçekleşmiş olması dört adil erkeğin tanıklığı veya üç adil erkek ve iki adil kadının tanıklığı ile ispatlanır." Aynı kanunun 75. maddesine göre: "Zinanın cezasının kırbaç olduğu durumlarda, zina iki adil erkek ve dört adil kadının tanıklığı ile de ispatlanabilir." Kadının hukuki kişiliği tam bir insan olarak kabul edilmediğinden, eğer birkaç kadın zinanın yapıldığından emin olup mahkemede tanıklık ederlerse, mahkeme onların tanıklığını kabul etmemek ile kalmayıp onlara ceza bile verir.

İslami Ceza Kanununun 76. maddesine göre, "Sadece kadınların veya bir adil erkek ile birlikte tanıklıkları zina ispatı için yeterli olmayıp tanıklara ceza verilebilir." 237. maddenin "b" fıkrasına göre, "Tesadüfi ve kasten adam öldürmeye benzer durumlar 2 adil erkeğin tanıklığı veya 1 adil erkek ve 2 adil kadının tanıklığı veya bir adil erkeğin tanıklığı ve yeminiyle ispatlanabilir."

Bazen kadının tanıklığı kabul edilemez ve bu tanıklık bir erkeğin tanıklığına eklenirse bile hakim onu kabul etmez. İki erkek arasında cinsel ilişkinin ispatı bu durumlardan biridir. 119. maddeye göre: "Kadının tanıklığı, tek başına veya 1 erkeğin tanıklığına eklenerek livata ispatı için geçerli değildir."

Diğer bir durum lezbiyenlik²³⁷ durumudur. 128. maddeye göre: “Lezbiyenlik ve livatanın ispat şartları aynıdır.” Lezbiyenlik sadece kadınlar arasında, erkeğin bulunmadığı ortamlarda işlenebilen bir suçtur. Bu durumda ahlaki değerleri korumak amacıyla gördüğünü beyan etmek için mahkemeye giden bir kadının tanıklığı nasıl kabul edilemez?

Gavatlık²³⁸ suçlamasında da kadının tanıklığı kabul edilemez. İs.CK’nın 137. maddesine göre; “Gavatlık iki adil erkeğin tanıklığı ile ispatlanabilir.”

Kazaf²³⁹ suçlamasında da kadının tanıklığı kabul edilemez. İs.CK’nın 135. maddesine göre; “Kazaf, 2 adil erkeğin tanıklığı veya sanığın 2 kere itirafı ile ispatlanır.” Alkollü içki kullanımının ispatında da kadının tanıklığı kabul edilemez. Bu suçun cezası erkek ve kadın için 80 kırbaştır. İs.CK’nın 170. maddesine göre; “İçki kullanımının ispatında iki adil erkeğin tanıklığı gerekir.” Kadınların tanıklığının geçerli olmadığı başka bir konu, muharip ve yeryüzünde fesat suçudur²⁴⁰. Kanunun 189. maddesinin “b” fıkrasına göre, bu suçlar iki adil erkeğin tanıklığı ile ispatlanabilir.

Benzer bir durum, “had” cezası²⁴¹ gerektiren hırsızlık suçunda görülmektedir. İslami Ceza Kanununa göre, hırsızlık suçunun cezası, ilk kez için sağ elin dört parmağının kesilmesi, ikinci kez için sol ayağının parmaklarının kesilmesi, üçüncü kez için müebbet hapis ve dördüncü kez için idam cezasıdır. Bu suçların ispatı tanıklık yoluyla olursa, iki adil erkeğin tanıklığı gerekir.

²³⁷ İslami Ceza Kanunu’nun (Kanun-i Mocazat-i Eslami/Tezirat) 127. maddesindeki tanıma göre; lezbiyenlik, kadınlar arasında cinsel organları kullanarak cinsel ilişkiye girmektir.

²³⁸ İs.CK’nın 235. maddesine göre; gavatlık, iki veya daha fazla sayıda insanın livata veya zina amacıyla bir araya getirmektir.

²³⁹ İs.CK’nın 139. maddesine göre; kazaf, zina veya livata iftirası demektir.

²⁴⁰ İs.CK’nın 183. maddesine göre; yeryüzünde fesat veya muharip, toplumun huzurunu bozmak, korku salmak veya toplumdaki güvenliği bozmak amacıyla silahlanma anlamına gelir.

²⁴¹ Bir hukuk terimi olarak hadler; İslâmî ölçüler, İslâm Dininin ortaya koyduğu helâl-haram sınırları ve niteliği nasslarda belirlenmiş olan şer’î cezalar demektir. Sorumlu, yani akıllı ve ergin kişilerin yaptığı işlerin Allah ve Resûlünün rızasına uygun olup olmadığını gösteren ölçüler vardır. Bu ölçüler Kur’ân ve Sünnetle bildirilmiştir. Bkz. ÜNAL, Halit, Had, Hadler - İslamda Hukukunda Cezalar, (Erişim) <http://www.mumsema.org/g-h/6188-had-hadler-islamda-hukukunda-cezalar.html>, 05.08.2010.

Kadınların tanıklığının geçerli olmadığı başka bir durum, adam öldürme suçunun ispat yollarından biri olan “gusame”dir. İs.CK’nın 248. maddesinin 1. fıkrasına göre; “Kasten adam öldürme suçunun ispatı için 50 yemin yeterlidir. Yemin edenlerin müddeinin baba tarafından kan hısımlı, erkek ve reşit olmaları gerekir.” Bu maddenin 2. fıkrasına göre, yemin edenlerin sayısının 50’ye ulaşmadığı durumlarda, bir kişi yemin sayısı 50’ye ulaşınca kadar yemin edebilir. Dolayısıyla gusame için bir erkeğin 50 kez yemin etmesi yeterliyken, 50 kadının yemini geçerli değildir.

İs.CK’nın 248. maddenin 3. fıkrasına göre, eğer gusame için müddeinin baba tarafından erkek kan hısımlarının bulunmadığı takdirde, müddei kadın olsa bile, kadının 50 kez yemin etmesi suçun ispatı için yeterli olur.

Hukuk davalarında tanıkların cinsiyeti, sayısı, erkek ve kadın olması Medeni Usul Kanununun 230. maddesine göre aşağıdaki gibidir;

a) Boşanma davaları, ticari davalar dışındaki davalar, Müslümanlık, reşitlik, carh ve tadil, kısasta af, vekalet ve vasiyetname gibi davalarda iki erkeğin tanıklığı gerekir.

b) Ticari konulu davalarda, fiyat ihtilafları, alım-satım, alacak, kira, vasiyet gibi konularda iki erkek veya bir erkek ve iki kadının tanıklığı gerekir.

c) Sadece kadınlarla ilgili davalarda, doğum, bekaret ve kadınların vücut eksiklikleriyle ilgili davalarda dört kadın veya iki erkek veya bir erkek ve iki kadının tanıklığı gerekir.

d) Nikah şahitliğinde iki erkek veya bir erkek ve iki kadının şahitliği gerekir.

Kadının beyanı, sadece tanıklık konusunda değil aynı zamanda bilirkişilik konusunda da sınırlandırılmıştır. İslami Ceza Kanununun diyet bölümü buna örnek teşkil etmektedir. Kanunun 457. maddesine göre, iki gözün tam körlüğüne sebep olmak tam diyet, tek gözün tam körlüğüne sebep

olmak ise yarım diyet ödemeği gerektirir. Davanın tarafları arasında tam körlük ve kısmi körlük konusunda, yani tam ve yarım diyet ödeme konusunda anlaşmazlık çıkması durumunda, bilirkişi (uzman) raporu sonucu belirler. Bu rapor, sadece uzmanın bilgisi ve ilmi ile ilgilidir ve İslami Ceza Kanunu, bu konuda uzmanın cinsiyetini dikkate alıp iki kadın uzmanı bir erkek uzmana eşit kabul etmiştir. Çünkü İslami Ceza Kanununun 459. maddesine göre; “Dava tarafları arasında anlaşmazlık çıkması durumunda iki adil erkek uzman veya iki kadın ve bir erkek uzmanın raporu doğrultusunda hüküm verilir.

Tam körlük, süresi belli olmayan geçici körlük ve süresi belli olup da süre sonunda geçmeyen körlük durumunda tam diyet ödenir.” İlginç nokta şu ki, koklama, tatma, duyma hislerinin kayba uğraması ve akli dengenin bozulması gibi davalarda bilirkişinin erkek veya kadın olması konusunda ayırım yapılmamıştır. Sadece görme kaybı konusunda böyle bir ayırım yapılmasının sebebi anlaşılır değildir.

3. Eş Seçiminde Özgürlük

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nin 16. maddesine göre; “1. Reşit olan her erkek ve kadın, ırk, din, uyruk ve milliyet ayrımı ve sınırlaması yapılmadan evlenebilirler. Evlilik süresince ve boşanırken erkek ve kadın eşit haklara sahiptir. 2. Evlilik, kadın ve erkeğin hür iradesi ve rızasıyla yapılmalı. 3. Toplumun doğal temeli olan aile toplum ve devlet tarafından desteklenmelidir.”

İKÖ’nün İnsan Hakları Bildirgesi’nde de bu konuya değinilmiştir. Müslüman kadının Müslüman olmayan erkek ile evlenme hakkına sahip olmadığı konusunda ise bu bildirge sessiz kalmıştır.

Bu bildirgenin 5. maddesine göre; a) Aile, toplum yapısının temelidir ve evlilik bu esasa dayanarak yapılır. Buna göre her erkek ve kadın ırk ve renk

ayırımı yapılmaksızın evlenebilirler; b) Evliliği kolaylaştırmak, çıkan problemleri çözmek ve aile yapısını korumak, toplum ve devletin görevidir.”

İran İslam Cumhuriyeti, Birleşmiş Milletlerin çıkan kararlarına çelişkili olmama şartıyla, Birleşmiş Milletlere katılmıştır, ihtilaf durumunda Birleşmiş Milletlerin kuralları geçerlidir.

Aşağıdaki durumlarda eş seçimindeki özgürlük kısıtlanmıştır:

a. Müslüman ve Gayri Müslim Arasında Nikah – Müslüman erkek Müslüman olmayan kadınla evlenebilir, fakat Müslüman kadın, Gayri Müslim erkekle evleme hakkına sahip değildir. Çünkü İran Medeni Kanunu’nun 1059. maddesine göre; “Müslüman kadının Gayri Müslim’le nikahı geçersizdir.” Şii kadın Sünni erkek ile evlenebilir ama Ehl-i Kitap ile evlenemez.

2. İran Uyruklu Kadının İran Uyruklu Olmayan Erkek ile Nikahı – İran Medeni Kanunu’nun 1060. maddesine göre; “Yasal engeli olmama şartıyla, İranlı kadının İranlı olmayan erkekle evlenmesi devlet iznine bağlıdır.” Buna göre, İranlı Müslüman bir kadının İranlı olmayan Müslüman bir erkek ile evlenmek için devletin iznini alması gerekir, fakat bu kısıtlama İranlı erkekler için geçerli değildir. Evleneceği kadının İranlı, yabancı, Müslüman veya gayrimüslim olması durumu değiştirmez. Erkekler konusundaki tek kısıtlama İran Medeni Kanunu’nun 1061. maddesine göre, “Devlete bağlı olan öğrencilerin ve devlet memurlarının yabancı kadınla evlenmesi özel izin gerektirir.” Bu madde tüm devlet memurlarını kapsamamaktadır, sadece dışişleri çalışanları gibi istisnai memurlar için geçerlidir.

4. Seyahat ve Yerleşim Özgürlüğü

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nin 13. maddesine göre; “Herkes, kendi ülkesi dahil, istediği ülkeyi terk edip istediği ülkeye gitme hakkına sahiptir.” Uluslararası Medeni Hakların 12. maddesinin 1. ve 2. fıkralarına

göre; “1) Herkes, bulunduğu ülkede özgürce seyahat ve yerleşim hakkına sahiptir. 2) Herkes, kendi ülkesi dahil, istediği ülkeyi terk edebilir.

Bu hükümler İran yasalarına yansıdığı pek söylenilemez. Anayasa 33. Maddesine, “Herkes oturma özgürlüğüne sahiptir, sadece evli olan kadınlar eşlerinin tayin edildikleri yerde oturmak zorundalar. Bunun gerekçesi, aile yapısının güçlendirilmesi amaçlarında aranmalıdır. Konu açılsın İran Medeni Kanunu’nun 1114. maddesine göre; “Oturma yerini seçme yetkisi kadına verilmezse, kadın kocasının belirttiği yerde oturmak zorundadır.” Bu maddeye göre, kadın evlenmek suretiyle istediği yerde oturma özgürlüğünü kaybediyor. Bu zorunluluğa uymamak naşuz kabul edilir ve kadının nafaka hakkının kaybetmesine sebep olur. Kadın sadece iki durumda oturma yerini kendisi seçebilir: 1. Kocasından bu yetki verilirse; 2. Kocasıyla aynı evde yaşadığı takdirde kadının fiziki, mali veya onursal olarak zarar görme tehlikesi mahkeme tarafından tespit edilirse.

Bir insan oturma yeri dışında ikametgaha da sahiptir. Medeni Kanun’unun 1002. maddesine göre: “Şahsın yaşadığı yer ve çalıştığı yer, onun ikametgahı sayılır. Eğer, şahsın yaşadığı yer farklıysa onun çalıştığı yer ikametgahı sayılır.” Medeni Kanun’un 1005. maddesine göre, kadının ikametgahı kocasının ikametgahıdır, böylece kadının ikametgah seçme hakkı da kanunen elinden alınmış oluyor.

Buna ek olarak kadınların ülke içi ve ülke dışı seyahat özgürlüğü de elinden alınmıştır. Kocasının izni olmadan seyahat eden kadınlar “naşere” kabul edilip nafaka hakkından yoksun bırakılırlar. Yurt dışı seyahat için gereken pasaport, kocasının yazılı izni olmayan kadınlara verilmemektedir. 1972 tarihinde çıkan Pasaport Kanunu’nun 18. maddesinin 3. fıkrası bunu açıklıyor.

Erkek, geçerli sebebi olmamasına rağmen izin vermezse, kadın, acil durumlarda en yakın savcılığa başvurup çıkış izni alabilir.

Eş izninin erkekler konusunda geçerli olmaması da çifte standardın bir başka göstericisidir. Kadının izin alma zorunluluğu, aile yapısını korumak amaçlı ise, hangi sebep ile yasalar erkekler için aynı değerlendirmeyi yapmamaktadır? Kadın tek başına aile yapısını koruma sorumluluğunu taşımak zorunda mıdır? Hiçbir erkeğin ailesini yıllarca terk ettiği görülmemiş midir?

5. Meslek Seçme Özgürlüğü

Çalışmak insanın maddi ve manevi ihtiyacıdır. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 23. maddesinin 1. fıkrasına göre:

1. Herkes çalışma, meslek seçme, adil çalışma şartları isteme ve işsizliğe karşı korunma isteme hakkına sahiptir.

2. Herkes, hiçbir ayırım olmadan eşit iş karşılığında eşit ücret alma hakkına sahiptir.

3. Çalışan her insan, kendisini ve ailesini insani düzeyde geçindirecek, masraf ve ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde ücret alma hakkına sahiptir.

4. Herkes çıkarlarını korumak amacıyla sendika kurma veya diğer sendikalara üye olma hakkına sahiptir.

İKÖ'nün İnsan Hakları Bildirgesi'nin 13. maddesine göre: "Çalışabilen insanlara iş temininin tazmini devlet ve toplumun görevidir. Her insan kendi ve toplumun yararına uygun meslek seçme hakkına sahiptir.

Her çalışan güvenlik, sağlık ve diğer sosyal hizmetleri görme hakkına sahiptir ve yapamadığı veya yapmak istemediği işi yapmaya zorlanamaz, kadın erkek ayrımı yapılmadan yapılan iş karşılığında adil miktarda ve zamanında ücret alır, izin, ikramiye ve terfi gibi olanaklardan yararlanma hakkına sahiptir ve aynı zamanda işinde dürüst ve çalışkan olmakla

yükümlüdür. İş veren ve işçi arasında ihtilaf durumunda, sorunu çözmek amacıyla taraf tutmadan adil davranarak müdahale etmek devletin görevidir.”

Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklarının 6. maddesine göre:

1. Bu anlaşmayı imzalayan devletler, herkesin çalışma ve meslek seçme özgürlüğünü resmi olarak kabul etmiştir ve bu hak ve özgürlükleri korumak amacıyla gerekenleri yapmalıdır.

2. Antlaşmayı kabul eden devletlerin, bu hak ve özgürlükleri korumak ve temin etmek amacıyla, yapılan çalışmaları, yasamaları, rehberlik, teknik eğitim, teknik programları ve izlenecek yol konularını kapsayacak şekilde olacak. Bu, ekonomik, sosyal, kültürel genişlemek ve ilerlemek için gereklidir ve ekonomik, siyasi özgürlükler sağlanarak yapılmalıdır.

6. Eşler Arasında Eşitlik İlkesi

Eşler eşit haklara sahip olmalıdır. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nin 16. maddesinin 1. fıkrasına göre: “Reşit olan her erkek ve kadın, ırk, milliyet, uyruk ve din ayrımı olmadan evlenebilirler. Evlilik süresince ve boşanırken, kadın ve erkek eşit haklara sahiptir.” Bu aslın açıklamasında, uluslararası medeni ve siyasi hukukun 23. maddesinin 4. fıkrasına göre: “Bu anlaşmayı kabul eden devletler, erkek ve kadın, evlilik süresince veya boşanırken eşit haklara sahip olabilmeleri için gerekli tedbirleri alacaklardır, eşlerin boşanması durumunda, çocukları koruyan öngörüler uygulanacaktır.”

Bu konuda, Evrensel İslami İnsan Hakları Bildirgesi’nin 16. maddesine göre: a) İnsani haysiyet açısından kadın ve erkek eşittir. Kadının görevleri olduğu gibi, medeni kişiliği ve mali bağımsızlığı olması ve ailesinin adını sürdürmesi hakkına sahiptir; b) Ailenin nafakasının temini ve onu muhafaza etmek erkeğin görevidir.

Yasalarda eşlerin hukukunun incelenmesinin kolaylaştırılması amacıyla bu konuyu iki alt başlıkta ele alacağız. Birinci başlık altında eşlerin çocuklarla ilişkisi ve ikinci kısımda eşlerin birbirlerine olan görevleri ve hakları değerlendirilecektir.

B. Eşlerin Çocuklarla İlgili Hukuku

1. Çocukların Soyadı

Çocuklar babanın soyadını taşırlar, babanın kabul etmesine rağmen çocuklar annenin soyadını taşıyamazlar. 1355 yılında çıkan nüfus kayıt kanununun 41. maddesinin istisnasına göre: “Çocuklar babanın soyadını taşırlar.” Sadece, eşlerin evliliği resmi değilse veya baba çocuğunu reddediyorsa, çocuk nüfus cüzdanında babanın küçük adı yazılması kaydıyla, anne soyadını taşıyabilir.

2. Hezanet

Hukukta, çocukların terbiyesi ve onlara bakmak, hezanet olarak tanımlanmıştır. Ebeveynler birlikte yaşadığı takdirde çocukların hezaneti, baba ve annenin her ikisini ilgilendirir. Anne ve babanın ayrılması durumunda çocukların hezaneti 7 yaşına kadar annenin sorumluluğudur, çocuklar 7 yaşını doldurduktan sonra ebeveynlerin ihtilafı durumunda, mahkeme, çocukların geleceğini göz önüne alarak, çocukların hezaneti konusunda karar verir.

Annenin ikinci evliliği onun, birinci evliliğinden olan çocuklarının hezanet hakkını sona erdirir. Medeni Kanun'un 1170. maddesine göre: “Çocukların hezaneti annedeyken, anne akıl sağlığını yitirdiğinde veya annenin ikinci evliliği durumunda çocukların hezaneti babaya geçer.” Medeni kanununun

1171. maddesine göre: “Ebeveynlerin birisinin vefatı durumunda, çocukların hezaneti yaşayan ebeveyne geçer, vefat eden babanın daha önceden kayyım tayin etmesine rağmen.”

3. Çocukların Maddi Masraflarını Karşılama

Çocukların hezanet sorumluluğu olan taraf, onların maddi masraflarını tek başına karşılamak zorundadır; çünkü kanunda çocukların hezaneti ve maddi ihtiyaçlarını karşılamak ayrı tanımlardır.

Medeni Kanun’unun 1180. maddesine göre: “Annesiz çocuğun velayeti, baba ve baba tarafından büyükbabaya aittir.” Buna göre, çocuk konusunda baba ve büyükbabanın kanuni yetkileri vardır. Baba ve büyükbabanın ayrı ayrı ve aynı düzeyde velayet hakkına sahip olmaları da ilginçtir. Baba ve büyükbabanın velayet yetkisi kanunda zorunlu velayet olarak tanımlanmıştır.

Zorunlu velayet hiç bir durumda çiğnenmeyecek kadar önemlidir. Zorunlu veli çocuğun malvarlığını kendi çıkarına kullanırsa veya hastalık ve yaşlılıktan dolayı çocuğun malvarlığını doğru idare edemezse bile, hezanet geri alınmayıp savcı önerisiyle çocuğun velisine yardımcı olacak güvenilir bir kişi seçilir.

Medeni Kanun’un 1188. maddesine göre: “Baba veya büyükbaba vefatından sonra velayetlerinde olan çocuğun malvarlığını idare edip onu büyütmek amacıyla, ona vasi belirleyebilirler.” Buna göre, baba ve büyükbabanın zorunlu velayeti hiçbir durumda bozulmaz. Zorunlu velinin vefatı durumunda bile vefat edenin vasiyeti doğrultusunda üçüncü bir şahıs bu yetkiyi devralabilir. Bu durumda yasalarca sadece çocuğun babası ve büyükbabası annesine göre üstün olmayıp hem de bazı durumlarda çocuğa tamamen yabancı olan üçüncü bir şahıs bile anneye göre daha da önemsenmiş olur. Bunların tamamına karşın annenin hiçbir yetkisi yoktur.

Eğer çocuğun zorunlu velisi (baba veya büyükbaba veya onlar tarafından seçilen vasi) yoksa, çocuğun malvarlığını idare edecek bir kayyum tayin edilir. Kayyum savcının önerisi ve mahkemenin onayı ile tayin edilir. Kayyumla zorunlu veli arasındaki en büyük fark, zorunlu velinin istediği şekilde davranmasına karşın kayyumun her yıl sonunda masrafların faturasını savcıya verme zorunluluğudur. Kayyum tayininde, evlenmemiş olma şartıyla, anne öncelik hakkına sahiptir. Anne evlendiği takdirde bu öncelik hakkını kaybeder ve çocuğun diğer akrabaları sınıfına girer, yine de mahkeme velayeti anneye verebilir veya velayeti başka birisine ve hezaneti anneye verebilir.

Medeni Kanun'un 1233. maddesine göre: "Kadın kocasının izni olmadan kayyum olamaz." Buna göre ikinci evliliğini yapan ve çocuğun kayyumu olmak isteyen bir anne kocasının izni olmadan kayyum seçilemez.

4. Evladın Evlenmesinde Babanın Hukuki Rolü

Bu konuda iki hususun dikkate alınması gerekir. *Birinci husus:* Medeni kanununun düzeltilen 1041. maddesine göre, 13 yaşın altında olan kızların ve 15 yaşın altında olan erkeklerin evlenmeleri velinin izni ve mahkemenin onayına bağlıdır. Böylece bir baba küçük kızını, kızının onayı olmadan, evlendirebilir. Halbuki hiç bir çocuğun böylesine küçük bir yaşta evlenmesi onun lehine değildir. Bu konuda annenin rolü ve rızası tamamen unutulmuştur. *İkinci husus:* Reşit olup evlenmemiş kızın evlenmesi de baba ve büyükbabanın iznine bağlıdır. Baba veya büyükbabanın geçerli sebebi olmadan, evlenme izni vermedikleri takdirde, kız evleneceği erkeği, nikah şartlarını ve belirtilen mihr miktarını medeni mahkeme aracılığıyla baba veya büyükbabasına bildirir, bildiri tarihinden itibaren 15 gün içerisinde velinin geçerli sebep sunmadığı takdirde, mahkeme nikah izni verebilir (Medeni Kanun, 1043.m.). Bazı hukukçular babanın saygısının korunması için bu maddenin gerekliliğini savunurlar. Babaya saygının gerekliliğine dayanan bu

madde, neden sadece kızların saygı gösterme zorunluluğu taşıdıkları, bu kanunun erkek çocuklar için neden geçerli olmadığı ve neden sadece babanın saygı görmeyi hakkettiği ve annenin neden önemsenmediği gibi soruları yanıtsız bırakmaktadır.

5. Vatandaşlık Hakkı

İran hukuk sistemine göre, vatandaşlık hakkı babanın uyruğu göz önüne alınarak belirtilir. Medeni Kanun'un 976. maddesinin 2. fıkrasına göre, babası İranlı olanlar İran'da olsalar veya olmasalar bile, İran uyruklu sayılırlar. Sadece annesi İranlı olanlar iki şartla İran uyruklu kabul edilir, 1) İran'da doğmuş olma, 2) 18 yaşını doldurmadan önce en az bir sene İran'da yaşamış olma.

Yabancı uyruklu bir erkek İran vatandaşlığına geçerse, onun küçük çocuğu da İran vatandaşı kabul edilir; ama İran vatandaşlığına geçen bir kadının küçük çocuğu İran vatandaşı sayılmaz.

6. Velilerin ve Çocukların Miras Payı

Burada miras konusu ikiye ayrılır:

a. Babadan veya Anneden Çocuğa Kalan Miras

Medeni Kanun'un 907. maddesine göre, vefat edenin tek çocuğu varsa, bütün miras ona kalır, çocuğun kız veya erkek olması durumu değiştirmez. Çocukların sayısı birden fazla olup tamamı kız veya tamamı erkek ise miras eşit şekilde paylaşılır. Eğer çocukların bazısı kız bazısı erkek ise, erkekler kızların iki kat miktarında mirastan pay alırlar. Medeni Kanun'un 915. maddesine göre, vefat edenin kullandığı yüzük, okuduğu Kuran, kişisel

elbisesi ve kılıcı vefat edenin büyük çocuğuna kalır (bunların vefat edenin tek mal varlığı olmama şartıyla). Bu durum büyük oğlun miras payını eksiltmez.

b. Çocuktan Baba veya Anneye Kalan Miras

Bu durum dört başlıkta incelenir.

1. Vefat edenin (kadın veya erkek) çocuğu veya torunu yok ise, baba veya annesinden birisi yaşıyorsa, tüm miras yaşayan anneye veya babaya kalır.

2. Vefat edenin çocuğu veya torunu yoksa anne ve babanın her ikisi yaşıyorsa, anne $\frac{1}{3}$ ve baba $\frac{2}{3}$ mirastan pay alır.

3. Vefat edenin çocuğu veya torunu yoksa, baba ve annenin her ikisi de yaşıyorsa, Medeni Kanun'un 892. maddesinin "b" fıkrasına göre, vefat edenin bir kaç kardeş veya kız kardeşi varsa ve aşağıdaki şartlar sağlanırsa, anne mirastan $\frac{1}{6}$ baba ise $\frac{5}{6}$ oranında pay alır.

a) Vefat edenin kardeşleri, iki erkek kardeş veya tek erkek veya iki kız kardeş veya dört kız kardeş olmaları durumunda

b) Babanın sağ olması durumunda

c) Katil olma sebebi dışında mirastan reddedilmemiş olmaları durumunda

d) Aynı anne veya aynı babadan olmaları durumunda

Buna göre, üstteki şartların tümü sağlandığında, annenin miras payı $\frac{1}{3}$ 'den $\frac{1}{6}$ 'e düşer. Vefat edenin kardeşleri annenin miras payını azaltmalarına rağmen kendileri mirastan pay alamazlar ve annenin miras payından eksilen miktar babanın payına eklenir. Vefat edenin kadın veya erkek olması durumu değiştirmez.

4. Vefat edenin çocuğu veya torunu varsa, vefat edenin annesi ve babası eşit miktarda 1/6 oranında mirastan pay alırlar. Vefat edenin kadın veya erkek olması durumu değıştirmez. Bu durum anne ve babanın miras payının eşit olduğu tek durumdur.

C. Eşlerin Hukuku

1. Eş Sayısı

Medeni Kanun'un bazı durumlarda erkeğin birden fazla eşi olmasına izin veriyor. Örneğin, 942. maddeye göre: "Çok eşlilik durumunda, eşe kalan 1/4 veya 1/8 oranındaki miras eşlerin arasında eşit şekilde paylaşılır." İran kanunlarının hiç birinde erkeğin yetki sınırları belirtilmemiştir; fakat İran İslam Cumhuriyeti'nin kanunlarının temeli olan İslam fıkhi daimi nikah konusunda 4 eşten fazlasını erkeklere yasaklamıştır; ama mut'a²⁴² nikah sayısında sınır yoktur ve bir erkek istediği sayıda mut'a nikahıyla evlenebilir.

İslam dininde, erkeğin adil davranması şartıyla, çok eşlilik geçerlidir; ama böyle bir adaletin uygulanması çok zordur. Kuran-ı Kerim'in Nisa suresinin 129. ayetinde buna işaret edilir. Maalesef Medeni Kanun bu adaletin uygulanabilme şartının yeterliliğini her erkeğe tanımıştır ve bu bazı erkeklerin suiistimal yolunu açmıştır.

²⁴² Şii fıkhiına göre, nikah süre ve mahiyet bakımından ikiye ayrılmaktadır. Bunlardan birisi, taraflardan birisi ölünceye veya talâk (boşama) vukû bulana dek devam eden "süresiz nikâh", öbürü ise belirli bir süre için yapılan "sürelî nikâh". Bunlardan ilkin "müebbed nikâh" veya "dâimî nikâh", ikincisine ise "muvakkat nikâh", "müeccel nikâh", "munkati' / inkıtâî nikâh" veya "istimtâ / temettu' nikâhı" da denmektedir. Sürelî nikâhın en yaygın adı, "mut'a nikâhı" dır. Bkz. Ehl-i Sünnet ve Ehl-i Beyt Mekteplerine Göre Müt'a Nikâhı (Geçici Nikâh), (Erişim) http://sahifei-seccadiye.tripod.com/muta_nikahi/contents.htm, 12.09.2010.

2. Boşanma

Boşanma, İran İslam Cumhuriyetinin Medeni Kanun’unda üç başlıkta düzenlenmiştir; birinci başlık, genel esaslar/talak (1133-1142. maddeler), ikinci başlık, boşanma türleri (1143-1149. maddeler) ve üçüncü başlık ise iddet konusuna yer vermiştir (1150-1157. maddeler).

Boşanma Türleri.- Medeni Kanun’a göre boşanma, tek taraflı boşanma (talak), rıza ile boşanma (mubarat) veya dethroning (khul), mahkeme kararı ve fesih yolu ile boşanma (faskh) durumlardan biri ile gerçekleşebilir.

Tek taraflı boşanma (talak).- Medeni Kanun’un 1133. maddesine göre: “Erkek istediği zaman eşini boşayabilir.” Bu maddeden anlaşılan, boşanma, erkeğin yasal hakkıdır. Talak, erkeğin karısını reddettiğini sözlü olarak ifade etmesine denir. Talak, en az iki erkeğin huzurunda gerçekleşir (Medeni Kanun m. 1134). Talak, kadının regle döneminde geçerli sayılmaz. Fakat hamilelik döneminde, erkeğin gayiplik durumunda ve cinsel yakınlık olmaması durumlarında talak gerçekleşir (Medeni Kanun m. 1152). Kadın, hamile ya da kısır değilse veya iki adet dönemi arasında ilişki yaşamışsa talak uygun değildir.²⁴³

Evlilik iki taraflı bir işlem olmasına rağmen Medeni Kanun’a göre erkeğin tek taraflı iradesi ile son erebilir. Bu hakkın kadına tanınmaması açıkça erkeğin üstün ve ayrıcalıklı yetkilere sahip olduğunu göstermektedir. Bu durum da eşitlik ilkesine aykırılık teşkil etmektedir.

²⁴³ Sen McGlinn, Family Law in Iran (Kitap), An Essay Prepared Under the Supervision of Leon Buskens for the Paper on “Islamic Family Law” at the University of Leiden, the Netherlands, in the 2000-2001 Academic Year, (Erişim) <http://www.sonjavank.com/sen/pdfs/iranlaw.pdf>, 15.11.2010, s. 63.

Rıza İle Boşanma (Mübarat²⁴⁴) veya Hol (خلع²⁴⁵).- Medeni Kanunu'nun 1147. maddesi "mübarat"ı, anlaşmalı boşanma olarak tanımlamaktadır. Fakat bu maddeye göre, mübarat boşanmasında, kadının ödemesi gereken ücret, mehir miktarını aşmamalıdır. Medeni Kanunu'nun 1146. maddesi göre, "hol (خلع), kadının erkeğe karşı olan kerahetinden²⁴⁶ dolayı kocasına ödeyeceği bir mal karşılığındaki boşanma türüdür. Kadının ödeyeceği mal, mehir miktarından az da olabilir veya mehir miktarından fazla da olabilir."

Medeni Kanun'dan da anlaşıldığı gibi mübarat ve hol' boşanmasında gerek şartları (bedel ödeme) ve gerek hukuki sonuçları açısından kocanın irade ve tasarrufu ile yakından ilgilidir. Kadına tanınan boşanma hakkı belli koşullara tabi tutulmakla birlikte ayrıca bir bedel karşılığında gerçekleşebilecektir.

Mahkeme Kararıyla Boşanma.- Medeni Kanun'un 1129. maddesine göre, "Bir kadının kocası, mali yetersizlikten nafaka vermeyeceği durumda veya nafaka vermekten imtina etmesi durumunda, mahkeme kararı ile karısından boşanmaya mecbur edebilir." Ayrıca Medeni Kanun'un 1156. maddesine göre, "Bir kadının kocasının gayipliği veya "mefku-ul eser²⁴⁷" olması durumunda, mahkeme kararıyla kocasından boşanabilir; fakat bu durumda, boşanmanın gerçekleştiği tarihten itibaren iddet müddetine riayet etmelidir."²⁴⁸

Bir erkeğin geçerli sebebi olmadan, eşini boşamak istediği durumunda, eş mahkemeye başvurup kocasının evinde verdiği hizmetlere karşılık ücret

²⁴⁴ Mübarat, Türkçede mübarae de kullanılmaktadır. Bir kimsenin iş ortağından veya karısından, anlaşarak ayrılmasına denir. Evliliğin devamını istemeyen karı kocanın boşanma konusunda ortak karar alması ve kocanın hanımının ödeyeceği tazminat karşılığında onu bir talakla boşaması mübarae akdi olarak bilinmektedir. Bkz. EL-MOALLEM, Şeyh Müfid, Ahakm-ul Nesa (Kadın Hukuku), (Erişim) <http://dl.islamicdoc.com/Multimedia/fbook/12/>, 02.09.2010.

²⁴⁵ Hol (Dethroning), para karşılığı kadının boşanma talebinde bulunmasına denir. Başka bir ifadeyle, hol (mübarat); boşanmasındaki bedeli, mehir olması caiz olan her şeydir.

²⁴⁶ Kerahet; iğrenme, tikslenme demektir. Bkz. Türk Dil Kurumu, (Erişim) <http://www.tdk.gov.tr>, 02.07.2010.

²⁴⁷ Bu terim özellikle İran-Irak savaşı döneminde cepheye kayıp şahıslar için kullanılan bir sözcüktür.

²⁴⁸ İddet müddeti, 4 ay 10 gündür (Medeni Kanun m. 1154).

talep edebilir.²⁴⁹ Medeni Kanun'unun 1130. maddesine göre: "Evliliğin asr-ü ve harç sebebi olması durumunda kadın mahkemeye başvurup boşanma talebinde bulunabilir. Bu durumun mahkemeye ispatı halinde, mahkeme erkeği ayrılmaya zorlayabilir, zorlama olanağı yok ise, kadın hakim kararıyla boşanma kararı verir. Asr ve harac²⁵⁰ ispatı için gereken şartlar kanunda belirtilmemiştir ve bu değişik mahkemelerde değişik kararlara sebep olur.

İran'da boşanmaların artmasının sebeplerinden biri de çok eşliliğin yasalaştırılması ve Devlet tarafından desteklenmesidir. 1979 devrimi öncesinde çok eşlilik daha nadir görülürdü. Devrimden sonra, özellikle kentli ailelerde görülen ekonomik başarısızlıkların sürüklediği umutsuzluk, işsizliğin ve uyuşturucu bağıllılığın artması ile orantılı olarak genç kızlara neredeyse çocuk yaştan itibaren, önceden ayarlanmış ve zorla yaptırılan nikâhlar da artmaktadır. Bu evlilikler ise genellikle kısa süre sonra boşanma ile sonuçlanır.²⁵¹

3. Nikahın Feshedilmesi

Bir evlilik, hem evlilik sözleşmesindeki bir hatadan hem de taraflardan birinin geçerli bir evlilik için önünde bulunan engel sonucunda iptal edilebilir. Her iki taraf da evlilik iptalini talep etmek için eşit haklara sahiptir. Eğer iptal evliliğin gerçekleştirilmesinden önce vuku bulmuşsa, kadının herhangi bir çeyizi tutma hakkı yoktur. Eğer sonrasında ise yarısını tutabilir. Kadın, boşanmadaki gibi aynı iddet müddetine riayet eder.

Medeni Kanun'unun 1121. ve 1122. maddelerine göre, "aşağıda sayılan erkeğin kusurları nikahın feshine sebep olur: 1. Sürekli veya aralıklı akıl sağlığını kaybetmek; 2. Cinsel yetmezliği (bir kez bile cinsel ilişkiye girememe

²⁴⁹ EBADİ, Shirin Hukuk-i Beşeri Der İran (İran'da İnsan Hakları), s. 129.

²⁵⁰ Asr-ü harç, zorluk demektir. Şii fikhına göre, asr-ü harcı redetme ilkesine esasen, biricil hükümlerin kalmasına sebep olur. Örneğin eğer bir kimse aykta durma imkanı yoksa oturarak da namazını kılabilir veya tıbbi açıdan oruç tutması sakıncalı ise tutmayabilir. Asr-ü harç kayanığı Nur süresinin 60. ve Bakara süresinin 181. ayetinden almaktadır.

²⁵¹ Sen McGlinn, a.g.e., s. 61.

şartıyla); 3. Hadımlık; 4. Cinsel ilişkiye giremeyecek kadar cinsel organın kesilmiş olması.” Buna karşılık, Medeni Kanunu’nun 1123.. maddesi nikahın feshini gerektirecek kadında bulunan kusurlara yer vermiştir. Bu maddeye göre, “Aşağıda sayılan kusurların herhangi birisi kadında bulunduğu takdirde nikah feshedilir: 1. Sürekli veya aralıklı akıl sağlığını kaybetmek, 2. Garan, 3. Efza, 4. Yürüyememek, 5. Baras, 6. Cüzam, 7. Her iki gözün körlüğü.” Bu kusurların nikahtan önce olması ve erkeğin bilmemesi koşuluyla nikah feshine sebep olabilir (Medeni Kanun m. 1124).

1122. ve 1123. maddeleri karşılaştırdığımızda sayılan kusurlarda bile eşitlik yoktur. Kadınlar için öngörülen kusur sayısı erkeklerden daha fazladır. Erkeklerde sadece dört kusur, kadınlarda ise yedi kusur nikah feshine sebep olur. Bir başka deyişle, 1122. ve 1123. maddeleri karşılaştırdığımızda kadın ve erkeğin eşit haklara sahip olmadığını görüyoruz. Cüzam bulaşıcı bir hastalık olup kadın için nikah feshine sebep sayılmayıp erkek için geçerli sayılır.²⁵²

4. Aile Reisi

Medeni Kanunu’nun 1105. maddesine göre: “aile reisi erkektir.” İlgili maddenin gerekçesinde bu hükmün dayanağı Kuran’da Nisa Süresinin birinci ayetidir. Nisa Süresinin 34. Ayeti, “Erkekler, kadınların koruyup kollayıcılarıdır.” hükmüne yer vermiştir.²⁵³

Erkeğin aile reisi olarak kabul edilmesinin önemli sonuçları vardır. Kadının hayatındaki önemli kararlara ilişkin erkek vesayeti; örneğin evlilik için babanın izni, iş, eğitim, seyahat, ikametgâh için kocanın izni gibi.

Medeni Kanunu’nun 1105. maddesi, ailenin devamı için esas olan aşk ve sevgiyi unutup aile reisliğini erkeğe vererek, eşlerin hak eşitliliğini göz ardı

²⁵² EBADİ, Shirin, Hukuk-i Beşer Dar İran (İran’da İnsan Hakları), s. 130.

²⁵³ Koruyup kollayıcı diye tercüme edilen metindeki aslı “kavvam” kelimesidir. “Kavvam” Arapçada kayım ve üstün anlamında kullanılmaktadır.

etmiştir. Erkek ailenin maddi kaynağını temin ediyorsa kadının da kocasına ve çocuklarına karşı görevleri vardır. Ailenin maddi kaynağı olmak, erkeğe aile reisi olma hakkını tanımaz. İKÖ İnsan Hakları Bildirgesi'nin 6. maddesinin "b" fıkrasına göre: "Ailenin nafaka yükü ve ona bakmak erkeğin görevidir."²⁵⁴

5. Eşten Eşe Kalan Miras

Miras, bir kimsenin ölümü ile mirasçılara geçecek mal, hak, borç ve hukuksal durumlara denir.²⁵⁵ Bilindiği üzere miras ölümle açılır. Ölüm anında ölen eşe yasal olarak evlilik bağı ile bağlı olan diğer eş yasa gereği yasal mirasçılık sıfatını kazanır. Nikâhın daimi olması şartıyla²⁵⁶, eşlerden birisinin vefatı durumunda, yaşayan eş mirastan pay alır.

a. Kadından Erkeğe Kalan Miras

Kadının vefatı durumunda çocuğu veya torunu varsa, Medeni Kanun'unun 913. maddesine göre, erkek mirastan 1/4 oranında pay alır. Erkeğin çocukların babası olup olmaması durumu değiştirmez. Kadının çocuğu veya torunu yoksa erkek mirasın yarısını alır. Kadının nesebi akrabası yoksa, erkek mirasın tamamını alır (Medeni Kanunu, 949.m.). Erkek eşinin taşınır ve taşınmaz malvarlığını miras olarak alabilir.²⁵⁷

b. Erkekten Kadına Kalan Miras

Erkeğin vefatı durumunda, çocuğu veya torunu varsa, kadın 1/8 oranında mirastan pay alır. Kadının çocukların annesi olup olmaması durumu değiştirmez. Erkeğin çocuğu veya torunu yoksa, kadın 1/4 oranında pay alır.

²⁵⁴ EBADİ, Shirin, Hukuk-i Beşer Dar İran (İran'da İnsan Hakları), s. 130-131.

²⁵⁵ YILMAZ, Ejder, Hukuk Sözlüğü, Yetkin Yayınları, Ankara 1996, s. 552.

²⁵⁶ Muta nikâhındaki miras koşulları farklıdır.

²⁵⁷ EBADİ, Shirin, Hukuk-i Beşer Dar İran (İran'da İnsan Hakları), s. 131.

Erkeğin nesebi akrabası yoksa, yani karısı dışında varisi yoksa, karısı 1/4 oranında pay alır ve mirasın geri kalanı Medeni Kanun'unun 949. maddesine göre varissiz miras durumuna düşüp devlete aittir. Erkeğin birden fazla eşi varsa yukarıda söylenen 1/4 veya 1/8 miras oranı onların arasında eşit şekilde paylaşılır. Erkek karısının tüm mal varlığından miras alabilir ama kadın sadece kocasının iki tür mal varlığından miras alabilir: 1. Menkul mal varlığı, 2. Ebniye (Binalar) ve aşcar (Ağaçlar).²⁵⁸

6. Uyruk (Tabiiyet/vatandaşlık)

Kişileri veya şeyleri devlete bağlayan siyasal ve hukuki bağa denir.²⁵⁹ Anayasanın 41. ve 42. maddeleri, vatandaşlıkla ilgili hükümlere yer vermiştir. Anayasasının 41. maddesine göre, "İran ülkesi vatandaşlığı her İranlı'nın tartışılmaz hakkıdır ve devlet hiçbir İranlı'nın vatandaşlığını, kendi isteği olmadıkça veya başka bir ülke vatandaşlığına girmediği, kaldırmaz." Maddeden anlaşıldığı gibi İran İslam Cumhuriyeti Anayasası, çifte vatandaşlığı kaldırma sebeplerinden bir olarak kabul etmektedir. 42. maddeye göre, "Yabancılar kanunların sınırları içinde İran vatandaşlığına girebilirler ve bu gibi kişilerin vatandaşlığının kaldırılması başka bir devletin onların vatandaşlığını kabul etmesi veya bizzat onların talep etmeleri ile mümkündür."

Medeni Kanun'un ikinci bölümündeki 976–991. maddeler arasında vatandaşlıkla ilgili düzenlemelere yer verilmiştir.

Tâbiyetin aslen kazanılmasında, kan esası ve toprak esası olmak üzere, iki yöntem kabul edilmektedir. Devletler menfaatlerine göre, vatandaşlığın kazanılmasında bu esaslardan birisini tercih ederler. Kan (soybağı) ya da toprak (doğum yeri) esaslarından birisinin tâbiyetin kazanılmasında tek başına kabul edilmesinin uygulamada ortaya çıkardığı

²⁵⁸ EBADİ, Shirin, Hukuk-i Beşer Dar İran (İran'da İnsan Hakları), s. 131.

²⁵⁹ YILMAZ, Ejder, a.g.e., s. 846.

sakıncalarının görülmesiyle, devletler, bu iki esasın birlikte uygulandığı karma esası kabul etmeye başlamışlardır. Karma esasta, kan (soybağı) ya da toprak (doğum yeri) esaslarından hangisine öncelik tanınacağı yine devletlerin tercihine kalmaktadır.²⁶⁰ İran İslam Cumhuriyetinin Medeni Kanunu'nu tâbiyet için kan (soybağı) kuramını benimsemiştir. (Medeni Kanun m. 976/1)

Medeni Kanun bu konuda da erkek ve kadın arasında eşit davranmamıştır. Medeni Kanun'un 976. maddesinin 6. fıkrasına göre, İranlı erkek ile evlenen her yabancı kadın İran vatandaşlığına geçebilir; ancak yabancı bir erkek ile evlenen İranlı kadın konusunda, yasalar sadece yabancı erkeğe İran vatandaşlığını izin vermemekle kalmayıp bazı durumlarda yabancı erkeğin uyruğu İranlı kadına kabul ettirilebilir ve bu durumda 987. maddeye göre İranlı kadın İran vatandaşlık hakkını kaybeder. İranlı erkek ile evlenen yabancı kadın, boşanma veya kocasının vefatı durumunda ilk vatandaşlığına geri dönebilir (Dışişleri Bakanlığı'na yazılı olarak bildirme şartıyla). İlginç nokta ise, vefat eden kocasından 18 yaş altında çocuğu olan kadın bu hakka sahip değildir (986. madde). Çocuk sahibi olmak bir kadının ilk vatandaşlığına geri dönme hakkını elinden alır, halbuki söylendiği gibi bu kadın çocuğunun mal varlığı konusunda söz hakkına sahip olmayıp hiçbir yetkiye de sahip değildir.²⁶¹

D. Geçici Nikah (Mut'a Nikâhı)

Mut'a Nikâhı, Sünni ve Şii mezhepleri arasında yer alan temel farklı meselelerden birini oluşturmaktadır. Mut'a, sözlükte lezzet almak anlamına gelen temettu' kelimesinden türemiştir. Farsçada ise sigha yani evlilik sözleşmesi demektir. Mut'a nikâhında da esas amaç cinsel lezzet

²⁶⁰ MUMYAKMAZ, Hatice, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Vatandaşlık, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2008, s. 26.

²⁶¹ EBADÎ, Shirin, Hukuk-i Beşer Dar İran (İran'da İnsan Hakları), s. 131.

olduğundan ilişki bu kökten gelen bir kelimeyle adlandırılmıştır. Terim olarak mut'a, belli ücret karşılığında ve belli bir süre için yapılan nikâhtır.²⁶²

Şiilere göre, Mut'a Nikâhının kaynağı Kuran ve sünnettir. Şii görüşüne göre, Nisa Süresinin 3. ve 24. Ayetlerine esasen, mut'a yoluyla evlilik helal kılınmıştır.²⁶³

Şii mezhebine göre evlilik iki şekilde olur. Birincisi normal evlilik ve ikincisi ise geçici evliliiktir. İran İslam Cumhuriyetinin Medeni Kanunu'nda ikisi de kabul edilmiştir. Altıncı Bölüm 1075-1077. Mut'a Nikâhına ayrılmıştır. İran İslam Cumhuriyeti Medeni Kanunu'nun 1075. maddesine göre, "Nikah, süreli olması durumunda, mut'a gerçekleşmiş olur." Aynı Kanunu'nun 1076. maddesi ise, mut'a nikâhı için süre öngörülmesini şart kılmıştır. Medeni Kanun'da,²⁶⁴ mut'a nikâhı ile ilgili kadınlara bazı haklar öngörülse de normal nikâha göre daha düşük bir sosyal statüdür. Burada unutmamak lazım normal nikahın aksine mut'a nikâhta bir sınırlama yoktur. Bir erkek aynı anda istediği kadar geçici nikâh yapabilir. Geçici nikâh normalde resmi olarak kaydedilmez fakat mahkeme resmi kayıt altına almak için özel bir emir verebilir. Mut'a nikâhında sözleşme, uygulamada, bir molla tarafından (din adamı) düzenlenir.

Mut'a nikâhında başta belirtilmediği sürece kadına nafaka hakkı da doğmaz. Bu tür nikâhta boşanma olmaz. Mut'a nikâhında, doğmuş olan çocuk yasal bir meşruiyete sahip olsa da ahlakı değerlere pek uygun olmadığı için toplum tarafından damgalanmıştır.²⁶⁵

²⁶² ŞEYH MÜFİD, Mohammed, MOALLİM, Numan, Hulâsatü'l-îcâz fi'l-mut'a, Moassese-i Tahkikak-i Ehl-i Beyt, Kum 2003. s. 18.

²⁶³ Nisa Suresinin 3. ayetine göre, "Eğer yetimlere karşı âdil davranmamaktan korkuyorsanız, o zaman, size helal olan (diğer) kadınlardan ...evlenin." Nisa Suresinin 24. ayetine göre, "...Bunların dışında kalan bütün kadınlar, kendilerine mal varlığınızdan (bir kısmını) vermeniz ve gayrimeşru bir ilişki ile değil de evlilik bağı yoluyla meşru bir şekilde almak kaydıyla size helaldir. Onlardan faydalanmanıza karşılık, kararlaştırılmış olan mehirlerini (ücretlerini) verin..."

²⁶⁴ İran İslam Cumhuriyeti Medeni Kanunu'nun 1077. maddesine göre, "mut'a nikâhında da kadınlar için mehir ve miras hakları saklıdır".

²⁶⁵ Sen McGlinn, a.g.e., s. 73.

E. Miras Hakkı ve Gayrimüslimlerin Durumu

İran Anayasası'nın 12. ve 13. maddesine göre, İran'ın resmi dini İslam ve resmi mezhebi Caferilik'tir, Fakat diğer İslam mezhepleri, ayrıca Zerdüştilik, Hristiyanlık, Yahudilik de resmi olarak tanınmıştır ve bu dinlerin mensupları özel olaylarda kendi dinlerinin ayinlerine göre davranabilirler. Bunlardan birisi miras paylaşımıdır. Böylece bir Ermeni'nin vefatı durumunda onun mirası Gregoryan ayinine göre paylaşılır. Anayasa'nın 14. maddesinde, Müslüman olmayanlara adaletle davranılması konusunda vurgu yapılmakta, ama medeni kanununda bunun tersi bir madde bulunmaktadır.

Medeni Kanun'un 881. maddesine göre, Müslüman'ın mirası kâfîre kalmaz. Vefat eden bir kâfirin varisleri arasında Müslüman varis varsa, kâfir varislere miras kalmaz. Medeni Kanun mezhep ve dine dayanarak, Müslümanlara tanıdığı bu imtiyazlarla bir kesimin üstünlüğünü kabul etmiştir ve vurgulanan eşitlik esaslarına ters düşmektedir. Örneğin, eğer Zerdüşî dinine mensup birisi vefat ederse, onların dinine göre, eşi ve çocukları varsa miras onlara kalır ve vefat edenin yeğeni mirastan pay alamaz, ama bu maddeye göre, vefat edenin yeğeni İslam dinine geçtiği takdirde bütün mirasa sahip olur ve vefat edenin eşi ve çocukları, dinleri anayasada resmi olarak tanınmış olmasına rağmen, pay alamazlar. Tersî bir durumda ise, yani bir Müslüman'ın vefatı durumunda sadece Müslüman varisler mirastan pay alabilirler ve vefat eden Müslüman'ın tek Hristiyan oğlu varsa, oğul babanın mirasından pay alamaz ve miras diğer varislere dağıtılır, varisi olmadığı takdirde ise miras hazineye verilir.

III. CEZA KANUNLARI VE EVRENSEL İNSAN HAKLARI NORMLARI

A. Yaşama Hakkı

Yaşama bedensel olarak var olma demektir. Doğal ömrünü yaşama, insanın en kutsal hakkıdır. Başkasının hayatına son verme eylemi ister kişi, isterse devlet tarafından yerine getirilsin, bir ilkel tepki ve karardır. İdeolojik ve siyasal nedenlerden kaynaklanan idamlar son derece sakıncalı ve toplumsal vicdanı yaralamaya neden olur.²⁶⁶ Yaşama hakkı II. Dünya Savaşı'ndan sonra kabul olunan bütün uluslararası insan belgelerinde yer almıştır. Çünkü diğer hakların kullanılabilmesi için ön koşulu olan yaşama hakkı, sadece ulusal hukukların değil, aynı zamanda uluslararası düzenlemelerin de koruma altına aldığı temel haklardan biridir.²⁶⁷ Bu bağlamda, BM'in İnsan Hakları Bildirisinden sonra oluşan öteki insan hakları belgelerinde de yaşama hakkı kutsal ve temel bir hak olarak yerini almıştır. Buna örnek 1950 yılında kabul edilen İnsan hakları ve Temel özgürlükleri Koruma Avrupa Sözleşmesidir. 1966 yılında BM Genel Kurulu'nca kabul edilmiş olan Medeni ve Siyasal Haklar konusunda Uluslararası Sözleşmenin altıncı maddesi ve İslam Konferansı Örgütü'nün İnsan Hakları Bildirgesi'nin 2. maddesi de yaşama hakkına ilişkindir.²⁶⁸

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 3. maddesine göre; “Herkesin yaşama hakkı, özgürlük hakkı ve kişisel güvenlik hakkı vardır.” İnsan Hakları Bildirgesi'nin Medeni ve Siyasi Haklarının 6. maddesinin birinci fıkrasında bu konu şu şekilde anlatılmaktadır: “Yaşama hakkı insanın temel hakkıdır. Bu hak kanunlar tarafından korunmalıdır, hiç kimsenin yaşama hakkı kişisel kararlarla (yasal izin olmadan) elinden alınamaz.”

²⁶⁶ ATLAS, Cahit, Yaşama Hakkı (Makale), (Erişim) <http://e-kutuphane.egitimsen.org.tr/pdf/3155.pdf>, 07.10.2010.

²⁶⁷ ÖZEN, Muharrem, İnsan Hakları ve Temel Hürriyetleri Korumaya Dair Avrupa Sözleşmesi Bağlamında Yaşama Hakkı ve İşkence Yasağı Konularında İç Hukuktaki Düzenlemelere ve Türk Mahkemelerindeki Davalardaki Sorunlara Bir Bakış, (Erişim) <http://www.gov.tr/aihm/muharremozen.html>, 01.02.2010.

²⁶⁸ ATLAS, Cahit, a.g.e., (Erişim) <http://e-kutuphane.egitimsen.org.tr/pdf/3155.pdf>, 07.10.2010.

İKÖ'nün İnsan Hakları Bildirgesi'nin 2. maddesinin A fıkrasına göre; "Yaşama hakkı Allah tarafından verilmiş bir nimettir ve her insan için tazmin edilmiştir. Her kişi, her toplum ve her hükümet tarafından bu hak korunmalıdır ve bu hakkın ihlali karşısında durmalıdırlar, dini izin olmadan kimse öldürülemez."

İran İslam Cumhuriyeti Anayasası'nın 22. maddesi, kişinin dokunulmazlığı, maddi ve manevi varlığı ilgili hükümler içinde yaşama hakkını açıklamıştır. Bu maddeye göre, "Kişilerin canı, malı, meskeni ve meslekleri, kanunun cevaz verdiği durumlar dışında taarruzdan masundur (Bunlara dokunulamaz²⁶⁹)."

Anayasasının 22. maddesine göre, yaşama hakkı mutlak değildir ve kanunun cevaz verdiği durumlarda yaşama hakkına dokunulabilir. Bir başka ifade ile idam cezası verilebilir. 1991 tarihili İslami Ceza Kanunu, Anayasa'nın 22. maddesindeki yaşama hakkına ilişkin istisnaları (idam cezası durumlarını) açıklamıştır.

İslam hukukunda suçlar üç kısma ayrılmaktadır: Birinci kısım suçlar, katil (cinayet'ün nefis), yani bir kimseyi öldürmek veya bir kimseyi çeşitli şekillerde yaralamak (cerh) suçlarıdır. İkinci kısım suçlar, Kuran tarafından gösterilmiş olup, Allah'a karşı işlenen suçları kapsamına almaktadır. Bunlar İslam toplumunun yararlarına dokunan suçlardır. Hırsızlık, zina, şarap içme, kazif veya zina iftirası, yol kesme, irtidat veya ridde denilen İslam dinini terk etmek gibi suçlar. Taziren²⁷⁰ cezalandırılan fiiller ise üçüncü kısım suçlardır.²⁷¹ Bu bağlamda cezalar da, had, kısas, diyet ve ta'zir olmak üzere dörde ayrılmıştır.

İran İslam Cumhuriyeti Ceza Hukuku'nda, suçlar üç kısma ayrılmaktadır: Birinci kısım, vücut bütünlüğüne karşı işlenen suçlar (insanların

²⁶⁹ HATEMİ, Hüseyin, a.g.e., s. 33.

²⁷⁰ Taziri gerektiren suçlar, hakkında ayet ve hadis gereği herhangi bir hükmün (nassın) bulunmadığı, ceza takdirinin hakime bırakıldığı suçlardır. Tazir sözcüğü yasaklamak, cezalandırmak, zorlamak, reddetmek, terbiye etmek, anlamında kullanılmaktadır. Bkz. ÜNAL ÖZKORKUT, Nevin, İslam Ceza Hukukunda Kadın (Makale), Yıl 2007, (Erişim) <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/266/2403.pdf>, 05.12.2010.

²⁷¹ AKBULUT, İlhan, İslam Hukukunda Suçlar ve Cezalar, Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Yıl 2003, (Erişim) <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/284/2590.pdf>, 02.08.2010.

maddi ve manevi dokunulmazlık haklarının ihlaline karşı işlenen suçlar), ikinci kısım, malvarlığına karşı suçlar (hırsızlık, dolandırıcılık, karşılıksız çek sendi vermek ve emanete ihanet suçları gibi) ve üçüncü kısım ise, milli güvenlik ve genel asayişe karşı işlenen suçlar.

İslami Ceza Kanunu'nun 206. maddesine göre, "aşağıdaki durumlar kasten adam öldürme olarak kabul edilir:

a) Eylem öldürücü olsun veya olmasın, katilin, belirli veya belirsiz şahıs veya şahısları öldürme amacıyla bir eylemde bulunarak ölüme neden olması,

b) Katilin, kasten başka bir suç işlemek isterken, istemeden mağdurun ölümüne neden olması,

c) Yapılan eylemin genel olarak öldürücü olmamasına rağmen, mağdurun hastalığı, yaşlılığı, çocukluğu ve benzeri nedenlerden dolayı yapılan eylemin öldürücü olup katilin bunu bilmesi,"

İslami Ceza Kanunu'na göre; "kasten adam öldürmenin cezası kısastır." Başka bir deyişle, kasten adam öldürdüğü ispat edilen kişi, kan sahipleri²⁷² tarafından affedilmediği sürece öldürülür. Fakat kısas için genel olarak dört koşul aranmaktadır. Birincisi, maktulün Müslüman olması (İs.CK. 207, 209 ve 210. maddeler), İkincisi, mirasçıların (kan sahiplerinin) kısas yapılması ile ilgili talebi (İs.CK. m. 219). Üçüncüsü, katil ve maktulün kısıtlı (akıl hastası) olmaması (İs.CK. m. 222), Dördüncüsü, maktul, katilin cûzû olmamalıdır (İs.CK. m. 220), Beşincisi ise erkeğin kasten bir kadını öldürmesinde, kısas için maktul kadının mirasçıları cana karşı diyetinin yarısını ödemelidir (İs.CK. m. 209).

Maktulün Müslüman Olması (İs.CK. 207, 209 ve 210. maddeler).- İslami Ceza Kanunu'nun 207. maddesinde, "Bir Müslüman'ın öldürülmesi durumunda katile kısas uygulanır, ve katile yardımcı olan, 3 yıldan 15 yıla kadar hapse mahkûm olur", hükmü yer almaktadır. Bu maddenin mefhumu

²⁷² İslami Ceza Kanunu'nun 261. maddesine göre, kan sahipleri maktulün varisleridir (eşler hariç).

muhalifinden anlaşılan şudur ki, sadece Müslüman'ın katli durumunda kısas uygulanır. Müslüman olmayanlar hakkında bu hüküm uygulanmaz. Eğer katil ve maktul her ikisi gayrimüslim (veya kâfir-i zimmi) ise 210. maddeye göre, katil ve maktulün ayrı dinlere mensup olmalarına rağmen, katil hakkında kısas uygulanır.²⁷³ Kafir maktulün Müslüman katili hakkında kısas cezasının uygulanmaması “nef-i sebil kuralı”na başka bir ifade ile “kâfirlerin, Müslümanlar üzerindeki hakimiyeti reddetme ilkesi”ne dayanmaktadır (قاعده نفی سبیل / فقہی نفی سلطه کافر بر مسلمان).²⁷⁴

İran kanunlarında kâfir kavramı tanımlanmamıştır. Kâfir, Allah'a ve O'nun gönderdiği dinin esaslarını kabul etmeyen, beğenmeyen, inanmayanlara denir. Kafir lügatte, örten, inkar eden, gizleyen demektir. Daha önce gelen peygamberlerin sözlerini inkar eden ve reddeden kimselere de denir. Fakat Şii fıkhiinde, Kafir-i zimmi ve kafir-i harbi olmak üzere ikiye ayrılır.²⁷⁵ Zimmi, Arapçada zimmet, emniyet ve ahidname (birini inandırıp, itimat verecek söz) anlamına gelir. Zimmet ehli, Hristiyan, Yahudi ve diğer dinlerden olup da anlaşmalı olarak İslam ülkesinde ikamet edenlerdir.²⁷⁶ İran İslam Cumhuriyetinin hukuk sisteminde kafir-i zimmi yukarıdaki anlamda (gayrimüslimlerle ilgili) kullanılmaktadır. Katilin Müslüman ve maktulün gayrimüslim olması durumunda, katile kısas uygulanmaz, ancak bu durumlarda cezanın ne olacağı da kanunda belirtilmemiştir.

Başka bir ifadeyle, ceza mevzuatında bu konuda bir boşluk bulunduğu söylenebilir. İslami Ceza Kanunu, suçun tanımını vermemiştir. Fakat 2. maddesinde, suçun özelliğini açıklamıştır. İslami Ceza Kanunu'nun 2. Maddesi, “Kanunda yapılması veya yapılmamasına ceza verilen eylemler

²⁷³ EBADİ, Shirin, Hukuk-i Beşer Dar İran (İran'da İnsan Hakları), s. 77.

²⁷⁴ Sebil, Arapçada yol demektir, fakat fıkıhta, yasa ve şariat anlamında kullanılmaktadır. “Nef-i Sebil Kuralı”na göre, Allah, şariat hükümlerine esasen, hiçbir şekilde Müslümanları kafirlerin etkisi ve hamiyeti altına girmesini izin vermez ve yasaklamıştır. Bu ilke ve kuralın gerekçesi, Kuran (Nisa 141) hadisleri ve icmaya dayandırılmaktadır.

²⁷⁵ HUMEYNİ, Ayetullah, Tahrirü'l-Vasile, Cilt 1, s. 211-213.

²⁷⁶ GÜRKAN, Menderes, Zimmiyi Öldüren Müslüman'a Kısas Uygulanması, Erciyes Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku, Yıl 2007, (Erişim) http://sbe.erciyes.edu.tr/dergi/sayi_8/Zimmiyi%20%C3%96ld%C3%BCren%20M%C3%BCsl%C3%BCmana%20K%C4%B1sas%20Uygulanmas%C4%B1%20-20Dr.%20Menderes%20G%C3%9CRKAN.pdf, 06.09.2010.

suçtur” demek suretiyle kanunilik ilkesini kabul etmiş bulunduğundan bu boşluğun doldurulması mümkün gözükmemektedir. İslami Ceza Kanununun bu konuda belirsiz olması, yasanın bir eksiği olup bu yönden düzeltilmesi gerekir. Çünkü İslam dininde bir Müslüman’ın gayrimüslim birini öldürmesine izin verilmemiştir. Kuran-i Kerim’de, Maide Süresinde, 32. Ayeti şu şekildedir: “Eğer bir kişi başka birisini kisas ve fesat dışında öldürürse, bütün insanları öldürmüş demektir ve eğer birisini ihya ederse, bütün insanları ihya etmiş demektir”. Bu nedenle, “İslam dini sadece Müslümanları koruyup sadece onlara yaşama hakkı tanır” şeklindeki bir düşünce tarzı doğru değildir.²⁷⁷

Maalesef İran ceza hukukunun bu tür durumlarda verilecek ceza konusundaki belirsizlik, “İran’da gayrimüslimlerin katli cezasızdır” gibi şüphelere yol açmıştır. Hâlbuki böyle bir şey İslam dinine, İKÖ’nün İnsan Hakları Bildirgesi’ne ve İran’ın imzaladığı uluslararası anlaşmalara uymamaktadır. Dolayısıyla, bu özel durum için yasa değişikliği yapılması isabetli olur.²⁷⁸

Mirasçıların (Kan Sahiplerinin) Kisas Yapılması İle İlgili Talebi (İs.CK. m. 219).- İs.CK’nun 219. maddesi kisas şartları ile ilgili hükümlere yer vermiştir. 219’unuc maddeye göre, “Kan sahiplerinin izni ve talebi olmadan bir kimse hakkında kisas uygulanamaz ve aksi durumda, bu durum kasten adam öldürme suçuna girer ki bu da kisas hükmünün uygulanmasını gerektirebilir.” Bir başka ifade ile kan sahipleri katili af etmesi durumunda katil hakkında kisas uygulanamaz. Fakat sahiplerine öldürme diyeti ödenir. Diğer taraftan katil hakkında diyet ödemesi ile birlikte yine de başka cezai yaptırımlar uygulanır. Çünkü kasten adam öldürme suçu resen kovuşturulan suçlardandır ve şikayete bağlı değildir. İs.CK’nun 208. maddesine göre, “Bir

²⁷⁷ Örneğin Ayetullah Humeyni’ye göre; “Katilin kisas edilmesinde ikinci şart din eşitliğidir, bu nedenle kâfiri öldüren Müslüman (kâfir öldürmeye alışkın değilse) öldürülemez. Esnaf arasında kâfir-i zimmî, kâfir-i harbi ve aman verilmiş kâfirler arasında fark yoktur. Katli yasak olan kâfirlerin, kâfir-i zimmî ve muahit kâfirler gibi, öldürülmesi durumunda Müslüman katil tazir edilir ve diyetini öder. Eğer Müslüman katil böyle kâfirleri öldürmeye alışık ise diyet ödemediği takdirde kisas edilebilir”. EBADÎ, Shirin, Hukuk-i Beşer Dar İran (İran’da İnsan Hakları), s. 77-78.

²⁷⁸ EBADÎ, Shirin, Hukuk-i Beşer Dar İran (İran’da İnsan Hakları), s. 78-79.

kimse kasten insan öldürdüğünde şikâyetçinin bulunmaması veya şikâyetçilerin katili affetmeleri durumunda, mahkûm, kamu düzeni bozukluğuna neden olduğu için ve can güvenliğini tehdit ettiği için üç yıldan on yıla kadar hapis cezasına mahkûm olur.” Ayrıca genel af halinde, kamu davası düşer, hükmolunan cezalar bütün neticeleri ile birlikte ortadan kalkar. İran İslam Cumhuriyetinin Anayasasına göre, genel ve özel af sadece liderin (Veli-i Fakih) yetkilerindendir.²⁷⁹

Katil ve Maktulün Kısıtlı (Akıl Hastası) Olmaması.- Katilin akıl hastası olması zaten işlenen suçta manevi unsurun gerçekleşmemesi için cezalandırılmaması olağan bir durumdur. “Kasten adam öldürme ibaresinden de anlaşıldığı gibi suçun kanuni tanımındaki unsurların bilerek ve isteyerek gerçekleştirilmesi gerekir. Yani failin fiili bilerek ve isteyerek gerçekleştirilmesi halinde kasttan sözedilir. Kural olarak, suçun oluşması kastın varlığına bağlıdır. Fakat burada tartışılması gereken husus, maktulün akıl hastası olması durumunda kısas hükmünün uygulanmamasıdır. İslami Ceza Kanunu’nun 222. maddesine göre, “Akıl hastası bir kimse öldürüldüğünde katil kısas edilmez ve maktulün varislerine diyet ödenir. Kamu düzeni bozukluğunu göz önünde bulundurarak üç yıldan on yıla kadar hapis cezasına mahkûm olur.”

Akil hastası, akıl sağlığından yoksun birisi, hastadır ve kanun tarafından korunmalıdır. Hâlbuki 222. maddeye göre, hasta bir insanın katili kısas edilmeyerek, sağlam bir insan gibi korunmuyor. Katile sadece maddi ceza verilir ve hapis cezası çoğu durumlarda uygulanmıyor, çünkü maddeye göre sadece toplumun huzuru ve düzeni tehlikeye girerse 3 yıldan 10 yıla kadar hapis cezası verilebilir.²⁸⁰

²⁷⁹ İran İslam Cumhuriyeti Anayasası’nın 110. maddesinin (Liderin görev ve yetkileri) 11. fıkrasında, Ülke Yüksek Divanı’nın (Yargıtay) teklifinden sonra ve İslami ölçülerin sınırı içinde, mahkumların cezalarının affı liderin yetkileri arasında sayılmıştır.

²⁸⁰ EBADİ, Shirin, Hukuk-i Beşer Dar İran (İran’da İnsan Hakları), s. 80-81.

Maktul, Katilin Cûzû Olmamalıdır (İSCK m220).- Başka bir ifade ile katil, katil ve maktul arasında baba-evlat bağı olmaması durumunda katil kısas edilebilir. Bir kimse oğlunu öldürürse hakkında kısas cezası uygulanmaz. Katil maktulün mirasçılarına diyet ödemeye ve tazire mahkûm edilir. Buna göre, Maktulün erkek veya kadın olması, küçük veya büyük olması durumu değiştirmez. Tazir²⁸¹ miktarı kanunla belirlenmeyip mahkeme tarafından belirlenir. Bu ceza bir kaç ay hapis veya bir kaç kırbaç bile olabilir. Bu konu da ceza kanununun eksiklerindendir. Şii fıkhına göre, “Baba çocuğun hayatına sebep olduğu için çocuk babanın ölümüne sebep olması uygun olmaz.” Bu hükmün temeli Hz. Muhammed’in bir hadisine dayanmaktadır. Buna göre, “Baba, çocuğu karşılığında kısas olunmaz.” Dolayısıyla; baba çocuğunu, dede torununu öldürdüğü için kısas olunmaz. Ancak çocuk babasını, torun dedesini öldürürse "kısas" tatbik edilir; çünkü bu öldürmede "mirasa" konma arzusu mevcuttur. Ayrıca, çocuk babasına, torun dedesine ihanetle davranabilir; fakat gerek baba, gerek dede; fitri olarak himaye etme ve evladını sevmeye durumundadır.”²⁸²

Çocuk katili babalar için tanınan kısas muafiyeti, namus cinayetlerinin artışıyla önemli bir etkidir. Bu durum özellikle törenin etkili olduğu kırsal kesimde daha çok his edilmektedir. Zina eyleminde bulunan bir kız çocukları, İslami Ceza Kanunu’nun bağışıklığından yararlanan babası ve dedesi tarafından kolaylıkla töre cinayetlerinin kurbanı olmaktadır. İran’da 1979 devriminden sonra, “Farzand Koşî” yani “kendi çocuğunu öldürme” bir sosyal sorun haline dönmüştür. Fakat kendi çocukları üzerinde işledikleri cinayetlerin sebebi sadece namus cinayetleri değildir. Cinsel sapkınlıklar, çıkar ilişkisi, sefalet, gayri meşru doğumları da bu cinayetlerin artma sebepleri arasında görmemiz lazım.

²⁸¹ Tazir; edblendirmek (Tedib etmek), men etmek ve azarlamaktır. Şer’i istilâh’ta "Miktar bakımından haddenden az olan te’dib şekline "Tazir" denir. Had cezası ile Tazir arasındaki fark, Had cezalarının miktarı muayyendir, takdir olunmuştur. Artırma veya eksiltme sözkonusu olamaz. Tazir ise; takdiri ve tatbiki Ulû’leml’e ve onun naiblerinin reylerine (ictihadlarına) bırakılmıştır. Tazir Cezasının Tarifi ve Mahiyeti, (Erişim) <http://kitap.mollacami.com/emanet-ve-ehliyet/had-ve-hudud-bahsi/tazir-cezasinin-tarifi-ve-mahiyeti.html>, 06.05.2010.

²⁸² Bkz. HÜRR-İ AMOLİ, Mohammad İbni El-Hasan, Vesail-ül Şii (Şiiğin El Kitabı), Cilt 29, Müesses-i Al-ül Beyt, Kum 1995, s. 77 -78.

Erkeğin Kasten Bir Kadını Öldürmesi.- İs.CK.'nın 209. maddesine göre, “Eğer bir Müslüman erkek kasten bir Müslüman kadını öldürürse, katil kısas edilir ancak katil kısas edilmeden önce maktul kadının kan sahipleri (mirasçıları) erkek katilin diyetinin yarısını ödemeleri gerekir.” Bu kanunun mefhumu muhalifi, maktul kadının kan sahipleri katil erkeğin diyetinin yarısını ödememeleri durumunda kısasın uygulanamamasıdır.

Burada iki sorunla karşı karşıyayız; birincisi, neden maktul kadın olduğunda, erkeğin (katil) kısas edilmesi için maktulün ailesi tarafından diyet ödenmesi gerekir? İkincisi ise neden söz konusu maktul kadın olunca, cana karşı diyetin yarısı katilin mirasçılarına ödenir?

Maktul kadın olduğunda, erkeğin (katil) kısas edilmesi için maktulün ailesi tarafından diyet ödenmesini savunanlara göre²⁸³, diyetin amacı tamamen ekonomik nedenlere dayanır. Diyet, kısas edilen erkeğin öldürülmesinden dolayı ailesine karşı ortaya çıkacak maddi zararların giderilmesi için tazmin edilen bir miktardır. Başka bir ifade ile erkeğin ailesine ödenen diyet kadın-erkek ayrımcılığı için değildir. Sadece ekonomik zararın telafisi için öngörülen bir yöntemdir; çünkü erkek bir ailenin geçimini sağlayan ve aile ekonomisinde önemli bir etkidir. Bu gerekçeye eleştiri olarak birincisi, ailenin geçimini sağlayan sadece erkek değildir. Ayrıca kanun aile geçimini sağlayıp sağlaması ayırımı yapmamıştır. Erkek ve kadın ayırımı yapmıştır. İleri de değineceğimiz gibi aile geçimini sağlayan kadına karşı ödenen diyet erkeğin yarısı kadardır. İkincisi, kanun kız ve erkek çocuklarını kapsamaktadır. Bu hüküm kız ve erkek cenin için de geçerlidir. Bu durum için farklı bir örnek de verebiliriz. Bir işkadını maktulü düşünün emekli bir erkek tarafından öldürülmesi durumunda yine de maktul kadının ailesi tarafından cana karşı diyetin yarısı ödenmelidir.

Maktul kadın olunca, cana karşı diyetin yarısı katilin mirasçılarına ödenmesini sebebi ise, kasıtlı olsun ya da olmasın ölmüş bir Müslüman

²⁸³ MOTAHHARİ, Mortaza, *Nezam-i Hukuk-i Zan Dar İslam (İslam Hukukunda Kadın Hakları)*, Enteşarat Sadra, Tahran 1990, s. 137; ZİBAİNEJAD, Mohammad Reza, *Cozve-i Amozeshi (Eğitim için Kitap)*, Daftar Tahkikat-i ve Mütalaat-i Zanan, Tahran 2005, s. 12.

kadının para cezası ölmüş bir Müslüman erkeğin para cezasının yarısıdır. Kanun koyucu, erkek diyetini kadınının iki katı olmasının nedenini yine ekonomik açıdan değerlendirmiştir. Bu görüşü savunanlara göre erkek tüm ailenin masraflarını karşılamakla yükümlüdür. Fakat bu gerekçeye karşı şunu söyleyebiliriz, evin dışında çalışmayan kadınlar küçümsenmeyecek derecede ev ekonomisine katkıda bulunuyorlar. Ayrıca bu insan haklarına ve adalete de aykırıdır. Çünkü birçok İranlı aile diyetin yarısını veremediği için erkeğin kısıstan kurtulmasına neden oluyor ve aileler maktul kadının diyetini almakla yetinmiyorlar.²⁸⁴ Özetle şikâyetçi taraf (maktul kadının mirasçıları) diyeti ödeyemez ise adaletin uygulanması engellenmiş olur.

İlginç nokta şu ki bu kural sadece Müslümanlar için olmayıp gayrimüslimler için de geçerlidir. 210. maddeye göre: “Eğer bir kâfir-i zimmî başka bir kâfir-i zimmîyi öldürürse, ayrı dinlere mensup olsalar bile katil kısas edilir, ancak maktul kâfir, kadın ise katil kısas edilmeden önce, maktul tarafı diyetinin yarısını katil tarafına ödemesi gerekir. Buna göre eğer Hristiyan bir erkek, Hristiyan bir kadını kasten öldürürse, onların dinine göre kadın ve erkek eşit olmalarına rağmen, katilin kisasından önce diyetin yarısının ödenmesi gerekir. 261. maddeye göre, kan sahipleri, eşler dışında maktulün varisleridir.”²⁸⁵

1. Cana Karşı Diyet

Ölen kimseye bedel olarak verilen mal veya nakit paraya "diyet" denir. Bu, öldürülenin mirasçılarına verilmesi gereken mâlî bir bedeldir. İs.CK.'nın 257. maddesine göre, “Kasten adam öldürmenin cezası kısastır ancak kan sahiplerinin diyet almayı ve katil tarafının diyet vermeyi kabul ettikleri takdirde anlaşmaya varılan diyet miktarı ödenerek kısas diyete değiştirilir.” 257. maddesine göre kasten adam öldürmenin esas cezası kısastır, ancak kan

²⁸⁴ ZARROKH, Ehsan, Case Study in Iranian Criminal System (Makale), 21 March 2008, (Erişim) <http://mpira.ub.uni-muenchen.de/7863/>, 14.10.2010, s. 5.

²⁸⁵ EBADİ, Shirin, Hukuk-i Beşer Dar İran (İran’da İnsan Hakları), s. 81.

sahiplerinin kabulü durumunda kısas diyetle değiştirilebilir. Bazen maktulün varisi yoktur veya tüm yakınlarını kaybetmiştir veya sokakta bırakılan bir çocuk olarak büyümüş veya varisleri ulaşılmazdır.

Yaralama, uzvu koparma veya sakatlama gibi müessir fiillerde mağdura verilmesi gereken bedele erş adı verilir. Diyet ismi kimi zaman erş yerine de kullanılır.²⁸⁶ Diyet, Arap yarımadasında İslamiyet'ten önce de uygulanmaktaydı. Hz. Muhammed'den önce diyet ancak deve olarak ödenirdi. İlk defa Hz. Muhammed, eşdeğerde koyun, gümüş veya altın biçiminde ödeme biçimine hüküm verdi.²⁸⁷

Maktulün varisi yoksa veya varislere ulaşılması imkânsız ise maktulün onun kan sahibi “Müslümanların Emir Sahibi”dir.²⁸⁸ İs.CK'nın 266. maddesine göre, “eğer maktulün varisi yoksa veya bilinmiyorsa veya ulaşılamazsa ve yargının en üst makamı olan Yargı Organı Başkanından (Reis-i Govvey-i Kazaiyye) izin alarak ilgili savcılara gereken emir ve yetkiyi vererek suçlunun takibi, yakalanması, kısas veya diyet istemi uygulanır.”

İs.CK'nın 295. maddesine göre, diyet sadece kasten adam öldürmeye mahsus değildir. Bu maddeye göre aşağıdaki durumlarda da diyet ödenir;

“a) Katilin istemeden ve öldürme amacı olmaksızın katle, yaralanmaya veya sakatlamaya sebep olması durumunda. Örnek olarak avlarken sıkılan bir kurşun bir insana isabet etmesi gibi,

b) Katilin yapılan eylemi isteyerek ama öldürme amacı olmaksızın katle sebep olması durumunda. Örnek olarak birisi sadece tedip (terbiye etmek) amacıyla öldürme amacı olmadan, birisine dayak atar ve katle sebep olur veya bir doktorun hastayı iyileştirmeye çalışırken katle sebep olması gibi,

²⁸⁶ Bkz. SANAEI, Yusuf, Fıkıh ve Zendeği (Fıkıh ve Yaşam), Kum 1990, s.132.

²⁸⁷ JAVANMARD, Behrooz, Rooykard-i Nov Be Diye-i Zan ve Mard (Kadın ve Erkek Diyetinde Farklı Bir Bakış) (Makale), Roozname-i Şark, No: 900, Tahran 2007, s. 8.

²⁸⁸ Anayasaya göre, “Müslümanların Emir Sahibi”, Devlet Başkanı sıfatı ve Vilayet-i Fakih adıyla lidere aittir.

c) Kasten adam öldürmeye rağmen bazı nedenlerden dolayı kisasın uygulanması durumları.”²⁸⁹

2. Cana Karşı Diyetinin Miktarı

İs.CK'nın 297. maddesine göre, Maktul Müslüman erkek olduğu zaman cana karşı diyet, deve, inek, koyun, kumaş ve sikke biçiminde katil tarafından ödenir. Katil istediği şıki seçme konusunda özgürdür. Fakat bunların telfik²⁹⁰ edilmesi caiz değildir.²⁹¹ Müslüman kadınının diyeti bunun yarısıdır. İs.CK'nın 300. maddesine göre, “Müslüman kadınının diyeti, ister kasıtlı, isterse de kasıtsız olsun, Müslüman erkek için uygulanan diyetin yarısı kadar ödenir.”

İslami Caza Kanunu'na esasen, diyet hükümleri ile ilgili yukarıda verilen bilgiler, fıkıh ilminin amaç ve felsefesine de ters düşmektedir.²⁹² İslami usul ve ilkeleri günün koşullarına uydurmak yerine asırlar önce uygulanan hükümlere bir yenilik katmadan günümüz İran'ında uygulanması, İran İslam Cumhuriyetinin hem ulusal hem de uluslararası düzeyde sorunlarla karşılaşmasına neden olmaktadır. Ayrıca adam öldürme suçunda, kadın maktulün mirasçıları için ödenen yarı diyet hükmü Kuran'da açıkça

²⁸⁹ Akıl hastalarının ve reşit olmayanların adam öldürmeleri kesin hata olarak kabul edilir. Eğer bir kişi başka birisini kisas için veya öldürülmesi gerekir inancıyla öldürürse ve mahkemeye de ispat edilirse ve daha sonra bu durumun aksi ispat edilirse, bu cinayet, kasten adam öldürmeye benzer hataya girer. Eğer katil zikredilen öldürme amacını ispatlarsa kisas edilmekten ve diyet ödemekten kurtulur. Kurallara uyulduğu takdirde katle, yaralanmaya veya sakatlanmaya sebep olunmaması anlaşılarak, dikkatsizlik veya kurallara uyulmadığı nedeniyle katile, yaralanmaya veya sakatlanmaya sebep olunma durumlarındaki gibi (İs.CK. 295/5-6).

²⁹⁰ İki şeyi birbirine katmak, birleştirmek manasına gelen “lefeke” kök fiilinin tef'ıl ölçüsünde mastar olan telfik, kök fiiliyle aynı manaya gelir.

²⁹¹ İs.CK'nın 297. maddesine göre, Müslüman erkeği öldürmenin diyeti altı seçenekten biridir. Katil bu seçeneklerden istediğini seçebilir (Fakat bunların telfik edilmesi caiz değildir):

- 1) 100 adet sağlıklı ve çok zayıf olmayan deve.
- 2) 200 adet sağlıklı ve çok zayıf olmayan inek.
- 3) 1000 adet sağlıklı ve çok zayıf olmayan koyun.
- 4) 200 adet yemen kumaşından elbise.
- 5) 1000 adet sikke dinar. Her dinar bir miskal (مقال) altın, yani 18 nohut ağırlığına eşittir.
- 6) 10.000 adet sikke Dirhem. Her dirhem 12/6 nohut (ölçüm birimi) ağırlığına eşit gümüşdür.

²⁹² Fıkıh, sözlükte anlamak ve kavramak demektir. Terim olarak fıkıh ise, şer'i ve ameli hükümleri tafsilatlı delilleriyle birlikte bilmek demektir. Bkz. İbn USEYMÎN, Fıkıh Usulüne Giriş, çeviri: M. Beşir Eryarsoy, Gurbay Yayınları, İstanbul, (Erişim) <http://www.islah.de/ibadet/ibd00004.pdf>, 19.09.2010, s. 5.

öngörülmemiştir ve bu hükümle ilgili istinat edilen hadislerin de güvenilirliği tartışılır.

Uluslararası insan hakları belgelerinde, kadın haklarının evrensel insan haklarının vazgeçilmez, bütünleşmiş ve bölünemez bir parçası olduğu önemle vurgulanmaktadır. Bu nedenle, özellikle 1970’li yıllardan itibaren uluslararası ve ulusal alanda en yoğun tartışma konularından birisini kadın sorunları, kadın hakları oluşturmaktadır. İşte kadınlara karşı toplumsal, hukuksal, ekonomik, siyasal, kültürel ve diğer alanlarda var olan ayrımcılığın kaldırılmasını sağlamak üzere, dünya nüfusunun yarısını oluşturan kadınların uluslararası düzeyde kararlı bir şekilde yürüttükleri çözüm arayışları, Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi’nin kabulü ile çok önemli bir noktaya ulaşmıştır.²⁹³ İran İslam Cumhuriyeti’nin de üye olduğu Birleşmiş Milletler Teşkilatının Kadın Hakları Bildirisine göre, “...erkeklerle kadınlar arasında tam bir eşitliğe ulaşmak üzere toplumda ve ailede, kadınların rolü gibi, erkeklerin geleneksel rolünde de bir değişik yapılması için taraf olan devletler arasında ilgili hükümlerde uzlaşmıştır.”²⁹⁴

İslami Ceza Kanununda sadece Müslüman erkek ve Müslüman kadınının diyeti belirlenmiştir, gayrimüslimlerin katilinin diyetinden söz edilmemiştir. Bu ise İslami Ceza Kanununun eksiklerindendir, çünkü gayrimüslimlerin katilinin diyetinin olmadığı sanılabilir, hâlbuki bu doğru değildir. İslam dinince bütün insanlar Allah tarafından yaratılmıştır ve insan öldürmek en büyük günahlardan biri olarak kabul edilir ve en ağır cezalarla cezalandırılır ve maktulün kim olduğu önemli değildir. Allah’ın yarattıkları onun korumasındadır ve onları ayıran tek şey onların Allah’a olan inancıdır.²⁹⁵

İKÖ’nün İnsan Hakları Bildirgesi’nin birinci maddesine göre:

²⁹³ Kadın Hakları Bildirgesi, (Erişim) <http://www.ekinmedya.org/2011/03/15/kadin-haklari-bildirgesi>, 08.09.2010.

²⁹⁴ ÇEÇEN, Anıl, a.g.e., s., 167.

²⁹⁵ EBADİ, Shirin, Hukuk-i Beşer Dar İran (İran’da İnsan Hakları), s. 84.

1. İnsanlar genel olarak tek bir ailedir ve Allah'ın kulluğu ve Âdem'in evladı olmaları onları bir araya getirmiştir. Bütün insanlar ırk, renk, dil, din, cins, siyasi ve sosyal değerler ayırımı yapılmaksızın, aynı insanı şeref, asalet ve sorumluluğa sahiptir. Ek olarak, insanca ilerlemenin ve bu haysiyetinin tekâmülünün tek garantisi ve tazmini doğru inançtır.

2. Allah'ın yarattıkları, Allah'ın ailesi gibidir ve Allah nezdinde en sevileni, kendi türüne en yararlı olandır.²⁹⁶

3. Organların Diyeti (Uzva Karşı Diyet)

İnsan öldürme dışında işlenen cinayetlerin dayanağı Maide Süresinin 45. Ayetidir.²⁹⁷ İnsan öldürme dışında işlenen cinayetler; erkek yada kadın, hür veya köle, Müslüman ya da zimmi ve müste'men olup olmamasına bakılmaksızın insan bedenindeki organlara, kemiklere karşı saldırıda bulunmak, kafasını yarmak, yaralamak veya vücudun herhangi bir yerini yaralamak türünden saldırılardır.²⁹⁸

İs.CK.'nın 269. maddesine göre, "Kasıtlı uzuv kesilmesi veya yaralanması durumunda, kan sahiplerinin talebi üzerine uzuv kisası karşılıklı olarak uygulanacaktır." Bu maddeden de anlaşıldığı gibi kan sahiplerinin talebi olmazsa veya kasıtlı suç işlenmemişse kisas uygulanmayacaktır. Fakat yine uzuv diyeti ödenmelidir. İs.CK.'nın 279. maddesine göre, Uzuv kisası ile ilgili şartlardan biri de mahkumda uygulanacak kisas uzvu sağlam olmalıdır. Örneğin görme engelli birisi bir başkasını kör ederse kisas hükmü kalkmış olur ve diyet ödenir. Örneğin tek bir sağlam gözü, kulağı veya eli olan bir mahkuma uygulanan göz, kulak veya el diyetinde toptan bir duyusunu kaybetmiş olacaktır. Bu durumun tersi de olabilir. İs.CK'nın 283 – 286.

²⁹⁶ EBADİ, Shirin, Hukuk-i Beşer Dar İran (İran'da İnsan Hakları), s. 85.

²⁹⁷ Maide Suresi 45. ayetine göre, "Biz (Tevrat'ta) onların üzerine şunu da yazdık: Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş yaralar birbirine kısastır."

²⁹⁸ MALİKİ, Abdurrahman, İslâm Hukukunda Ceza, s. 230, (Erişim) <http://www.khilafah.nl/pdf/Ukubat.pdf>, 07.12.2010.

maddeleri bununla ilgili hükümlere yer vermiştir. Örneğin bu Kanun'un 283. maddesine göre, "bir kimse bir başkasını kör ederse, tek gözü olsa bile hakkında uzuv diyeti uygulanacaktır. Mahkûmun bu durumu ile ilgili (Çev. toptan görme duyusu kaybı ile ilgili) diyet ödenmesi gerekmez." Yukarıdaki örnekleri göz önünde bulundurduğumuzda, kısasın her zaman karşılıklı ve eşit (dişe diş, göze göz gibi) zarar verme açısından amacına ulaşmadığını ve adaleti sağlamakta eksik olduğunu göstermektedir. Ayrıca bir mahkum vücuttaki ikili organlarından sadece birine sahipse kısas uygulanmasının sonuçları daha ağır ve eşit olmamaktadır.

Bazı organların diyeti İslami Ceza Kanunu'nda belirlenmiştir.²⁹⁹ Bu Kanun'un 429. maddesine göre, "Bir parmağın koparılması halinde koparılan parmak yerine siyah ve çürük parmak çıkarsa veya çıkmaz ise 10 dinar, eğer sağlam ve beyaz parmak çıkarsa 5 dinar diyet ödenir." İs.CK.'nın 367. maddesine göre, "Diyetinin miktarı kanunca belirlenmemişse mahkumun "erş"³⁰⁰ ödemesi gerekir.

İs.CK.'nın 373. maddesine göre, "Göz kirpiklerine zarar vermek, tekrar çıksın veya çıkmasın, erş ödemeği gerektirir." Bazı durumlarda diyet mahkeme tarafından belirlenir, örnek olarak İs.CK.'nın 417. maddesine göre, "Çenenin zarar görmesi veya sakatlanması durumunda diyet miktarı hâkim tarafından belirlenir." Organ diyeti erkek ve kadın için tam bir diyetinin üçte birine ulaşana kadar, eşittir. Üçte bir sınırını geçtikten sonra kadının organ diyeti erkeğin organ diyetinin yarısıdır. İs.CK.'nın 301. maddesine göre, "Erkek ve kadının organ diyeti eşittir. Tam diyetin üçte birini geçtikten sonra kadının diyeti erkeğinkinin yarısını oluşturur." Sözü edilen İslami Ceza

²⁹⁹ İslami Ceza Kanunu'nda diyeti belirtilen uzuvlar şunlardan ibarettir:

- 1) Göz, burun ve kulak diyeti (md. 375-390)
- 2) Dudak diyeti (md. 391)
- 3) Dil ve diş diyeti (md. 396 - 411)
- 4) Çene ve boyun diyeti (md. 412 - 417)
- 5) El, ayak ve tırnak diyeti (md. 418 - 429)
- 6) Omurga, kemik iliği, göğüs kafesi ve kemiklerin diyeti (md. 430-434, md. 437, md. 442-443)
- 7) Cinsel organ, beyin, duyu organları ve konuşma uzuvlarının diyeti (md. 439, md. 441, md. 444-473)

³⁰⁰ Erş, uzuvlara karşı işlenen cinâyetlerde, miktarı nasslarla belirlenmemiş veya takdiri hâkime bırakılmış ödenmesi gereken mal veya paraya denir. Başka bir ifadeyle, "erş" bilirkşi tarafından belirlenen sağlıklı organ ve sağlıklı olmayan organ arasındaki fiyat farkıdır.

Kanununda, katil diyetinin belirlenmesi konusunda açıkça Müslüman kelimesi zikredilmemiştir ve Müslüman olmayanların katil diyetinin miktarı belirsizdir. Uzun zaman mahkemeler bu gibi olaylarda değişik kararlar aldılar. 2003 yılında çıkan yasa ile mahkemeler Liderlik Makamından (Veliy-i Fakih) izin alarak Hristiyan, Yahudi ve Zerdüştilerin diyetlerini Müslümanlar kadar tayin etmişlerdir. Böylece sorunun bir kısmı çözülmüştü, fakat hâlâ diğer dinlerin mensupları, Budistler, Konfüçyüs veya dinsizlerin sorunu devam etmekte.³⁰¹

4. Zina Suçu

1991 tarihli İslami Ceza Kanunu da diğer kanunlar gibi kadınlara ve gayrimüslimlere karşı eşitlik ilkesini gözetlememektedir. Kanun, “İslami ceza kavramına” dayanarak, devleti tartışmanın başlıca tarafı olmaktan çok, aslında bir hakem konumuna indirgeyerek cezai davalarda devletin rolünü sınırlamaktadır. Bu Kanun’un katı bir biçimde uygulanmasının sonucu özellikle kadınlar ve dini azınlıklar zarar görmektedir; çünkü bu gibi kanunlar, kadınların statüsünü aslında ikinci sınıf vatandaş olarak benimsemiş ve yasalaştırmıştır.³⁰²

İslami Ceza Kanunu cinsel suçlarla ilgili hükümlere, tecavüz ve ensest ilişkileri de dahil olmak üzere zina, livata (erkek eşcinselliği) ve moshaka (kadınların eşcinsellik) başlıkları altında yer vermiştir. Zina suçunun mahkemede ispatlama yolları, İtiraf, şahitlik ve hakimın kanaati ile kısıtlıdır. Zinanın cezalandırılma çeşitleri, recim, kırbaç (celd) ve sürgüne göndermek üzere üçe ayrılır. Yakın akrabayla zina, kişinin üvey annesiyle zina, Müslüman olmayan erkekle Müslüman kadın arasında zina ve tecavüz niteliğinde zinanın cezası ölümdür.³⁰³ Evli bir erkeğin veya kadının zinasının

³⁰¹ EBADİ, Shirin, Hukuk-i Beşer Dar İran (İran’da İnsan Hakları), s. 85-86.

³⁰² KAZEMI, Farhad, Toplumsal Cinsiyet, İslam ve Politika (Makale), çeviri: Didem Özalp At, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/279/2525.pdf>, 04.06.2010, s. 1.

³⁰³ İslami Ceza Kanunu’nun 82. maddesine göre, aşağıdaki durumlarda zinanın cezası ölümdür: (Genç, yaşlı, evli olup olmaması vs. nedenler durumu değiştiremez).

1) Nesebi mahremlerle zina yapan öldürülür.

2) Üvey anneye zina yapıldığında zina yapan erkek öldürülür.

cezası recimdir.³⁰⁴ Evli bir kadının reşit olmayan bir erkekle zina yapmasının cezası kırbaçlamadır. Evli bir kadının zihinsel engelli bir erkekle zinasının cezası recimdir. Fakat evli bir erkeğin zihinsel engelli bir kadınla zinasının cezası kırbaçlamadır. Evli olmayan kadın ve erkeğin zinasının cezası yüz kırbaçtır. Kadın ve erkek her seferinde kırbaçla cezalandırıldığı zinalarının dördüncüsünden sonra ölümle cezalandırılır.³⁰⁵

İs.CK.'nın 82/2. fıkrasına göre, bir erkeğin üvey annesiyle zina yapması durumunda zina yapan erkek evli olmasa da öldürülür ve kadın (üvey anne) hakkında kırbaç uygulanır; fakat evli olmayan bir kadın üvey babasıyla zina yaparsa öldürülmez ve sadece yüz kırbaçla cezalandırılır. Böylece aynı suç eyleminde kadın veya erkek olmak cezai müeyyideyi değiştirmektedir. Yine İs.CK.'nın 82/3. fıkrasına göre, "Gayrimüslim erkekle Müslüman kadının zina yapması durumunda zina yapan erkek öldürülür." Fakat aksi durumda bir başka ifadeyle, Gayrimüslim kadınla Müslüman erkek zina yapması durumunda zina yapan erkek ölüm cezası yerine kırbaç cezası (yüz kırbaç) uygulanır.³⁰⁶

İs.CK.'nın 83/2. fıkrasına göre, evli olan kadının reşit olmayan erkek ile zina cezası kırbaçtır. Kadının suçlu olmasına rağmen ölüm cezası kırbaç cezasına çevrilir. Ancak evli olan erkeğin reşit olmayan kızla zina yapma durumunda erkek recim cezası alır. İs.CK.'nın 109 ve 110. maddelere göre, iki erkeğin cinsel ilişkide bulunmaları halinde her iki tarafa ölüm cezası verilir. 121. maddeye göre, iki erkeğin duhul olmadan (girişsiz) cinsel ilişkisi yüz kırbaç cezalandırılır, ancak yapan Müslüman değilse ölüm cezası verilir. Aynı suç eyleminde Müslüman olup olmamak ceza durumunu değiştirir. Aynı Kanun'un 139. maddesi ise, bir kimseye zina veya livata iftira cezası seksen

3) Gayrimüslim erkekle Müslüman kadının zina yapması durumunda zina yapan erkek öldürülür.

4) Zorla zina yapma (tecavüz) durumunda zina yapan erkek öldürülür."

³⁰⁴ İslami Ceza Kanunu'nun 83. maddesine göre, "Aşağıdaki durumlarda zinanın cezası recimdir:

1) Karısı ile cinsel ilişki yaşama imkanı olan bir muhsan (evli ve cinsi temasta bulunmuş, hür, akıl sahibi ve buluğa ermiş) bir erkeğin zinası.

2) Kocasını ile cinsel ilişki yaşama imkanı olan bir muhsan (evli ve cinsi temasta bulunmuş, hür, akıl sahibi ve buluğa ermiş) bir kadının zinası."

³⁰⁵ ZARROKH, Ehsan, a.g.e., s. 12.

³⁰⁶ EBADİ, Shirin, Hukuk-i Beşer Dar İran (İran'da İnsan Hakları), s. 88.

kırbaç hükmünü öngörmüştür. İftira atan reşit, akıl sağlığı yerinde olup ve kasten iftira atmışsa ve mağdurun reşit, akıl sağlığı yerinde, Müslüman ve namuslu birisi olması durumunda seksen kırbaç cezası uygulanır. İki taraftan bir diğerinde zikredilen vasıflardan birisi yoksa ceza uygulanmaz. İs.CK.'nın 147/2. fıkrasına göre, eğer reşit, akıl sağlığı yerinde olan birisi reşit olmayan veya Müslüman olmayan birisine iftira atarsa yetmiş dört kırbaçla cezalandırılır. Buna göre Müslüman'a iftira atmanın cezası seksen kırbaç, Müslüman olmayana iftira suçunun cezası ise yetmiş dört kırbaçtır.³⁰⁷

B. Ayrımcılık Yasaklı Eşitlik (Kanun Önünde Eşitlik)

Ayrımcılık yasağı ve eşitlik ilkeleri, uluslararası insan hakları mevzuatının iki temel sütununu oluşturmaktadır. Her türlü ayrımcılığa karşı temel hareket noktası eşitlik talebidir. Ayrımcılık yasağı ile eşitlik arasındaki ilişki, temelde aynı sonuca çıkan farklı anlatımlarla vurgulanmıştır. Kimi yazarlar, ayırım gözetme yasağının “eşitliğin olumsuz anlatımı” olduğunu, kimileri de “aynı gerçeğin iki yüzü”nden birini oluşturduğunu belirterek, bu ilişkiyi temelde eşit önemde görerek açıklamışlardır. Ayrımcılık eşitlik ilkesinin bir ihlalini oluşturur ve iki kavram arasında bir “nedensellik” bağı bulunmaktadır.³⁰⁸

Ayrımcılık, BM İnsan Hakları Komitesinin yorumuna göre, “ayırma, dışlama, kısıtlama veya ırk, renk, cinsiyet, cinsel yönelim, cinsiyet kimliği, dil, din, etnik, ulusal ya da toplumsal köken, mülkiyet, doğum, siyasi veya diğer görüşlere dayalı olarak gerçekleştirilen ve bütün hak ve hürriyetlerin herkes

³⁰⁷ EBADİ, Shirin, Hukuk-i Beşer Dar İran (İran’da İnsan Hakları), s. 89.

³⁰⁸ GÜLMEZ, Mesut, İnsan Haklarında Ayrımcılık Yasaklı Eşitlik İlkesi: Aykırı Düşünceler, 2010, (Erişim) <http://www.asosindex.com/journal-article-abstract?id=2400>, 03.10.2009, s. 3; KORKUT, Levent, Ayrımcılık Karşıtı Hukuk, İnsan Hakları Gündemi Derneği, Yıl 2009, (Erişim) <http://www.rightsagenda.org/main.php?id=266>, 04.10.2010, s. 3.

tarafından tanınmasını ve kullanılmasını engelleyecek veya tanınmasını ve kullanılmasını sınırlandıracak ayrımcılığı kast etmektedir."³⁰⁹

Eşitlik, şekli ve maddi olarak ikiye ayrılır. Şekli eşitlik, benzer koşullardaki bireylere benzer şekilde davranılmalıdır. Maddi Eşitlik, farklı durumlardaki bireylere farklı muamele yapılması gerektiğine atıfta bulunur. Gerçek eşitlik, iki farklı düşünceyi kapsar; sonuçların eşitliği ve fırsat eşitliği. Sonuçların eşitliği kapsamında, önlemlerin amaçları kadar etkilerinin de göz önünde bulundurulması gerekir. Fırsat eşitliği ise, hukukun farklı başlangıç konumlarını göz önüne alarak, arzu ettikleri faydayı kazanmalarına yönelik, tüm bireylerin eşit fırsatlara sahip olmasını sağlayabileceği görüşünü savunur. Fırsat eşitliği eşit şans sağlamayı hedefler ancak eşit sonuçlar hedeflemez.³¹⁰

Uluslararası hukukun gelişiminde en büyük paya hiç şüphesiz uluslararası antlaşmalar sahip olmuştur. Ayrımcılık karşıtı hukukun temel kaynağını oluşturan küresel nitelikli bazı düzenlemeler şunlardır:³¹¹

1. BM İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, bu Bildirge'ye göre, tüm insanlar özgür olarak dünyaya gelirler ve akla, vicdana ve aynı haklara sahipler ve birbirine kardeşlik duygusuyla davranmalı (m. 1.). Ayrıca, kanun karşısında herkes eşittir ve ayırım yapılmadan yasalar tarafından korunurlar. Her hangi ayrıma karşı tüm insanlar eşit şekilde yasalar tarafından korunur (m. 7)

1. Birleşmiş Milletler Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmesi, 1975 yılında İran Devleti tarafından da onaylanan bu Sözleşmeye göre, herkes yasalar karşısında eşittir ve ayırım yapılmaksızın eşit şekilde kanunlarca korunur. Yasaların ayırımı yasaktır. Özellikle ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal ve sosyal görüş ayırımına karşı insanları korumayı

³⁰⁹ ATAMAN, Hakan, Ayrımcılığa Karşı Bir Adım At (Makale), Yıl 2010, (Erişim) <http://www.asosindex.com/journal-article-abstract?id=2400>, 12.10.2010.

³¹⁰ ATAMAN, Hakan, a.g.e., s. 3-6.

³¹¹ AKKUTAY, Ali İbrahim, Uluslararası Antlaşmaların Türk İç Hukukundaki Konumu ve Etkileri, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi Cilt XI, Sayı 1-2, Yıl 2007, s. 26.

tazmin etmesi gerekir. Bu sebeple kabul edilen uluslararası kanunlar gereğince ırk, cins, din, vb. ayrımı yapmak veya kısıtlamak söz konusu değildir (m. 26). Dolayısıyla İran İslam Cumhuriyeti de yasalarını bu esaslara göre düzeltmesi gerekir.

2. Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmesi, bu Sözleşmeye göre, Sözleşme kapsamında belirtilen ekonomik, sosyal ve kültürel hakların ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal ya da başka fikir, ulusal ya da toplumsal köken, mülkiyet, doğum ya da başka bir statü bakımından ayırım gözetilmeksizin uygulanması ilkesine yer verir (m. 2/2). Ayrıca Sözleşme’de yer alan hakların kullanımında kadınlar ile erkeklerin eşit yararlanması ilkesi düzenlenmiştir (m. 3).³¹²

3. Birleşmiş Milletler Irk Ayrımcılığının Tüm Biçimlerinin Önlenmesi Sözleşmesi (IAÖS), ırk ayrımcılığının önlenmesine ilişkin en önemli küresel düzenlemedir. Sözleşme’nin 1. maddesi ırk ayrımcılığının bir tanımına yer vermiştir. Buna göre, siyasal, ekonomik, sosyal, kültürel ya da toplum yaşamının başka bir alanında, insan hakları ve temel özgürlüklerin eşitlik temelinde tanınmasını, kullanılmasını ve bunlardan yararlanmayı önlemek ya da zedelemek amaç ya da sonuçlarıyla ırk, renk, soy ya da ulusal veya etnik kökene dayalı herhangi bir ayırım, dışlama, kısıtlama ya da ayrıcalık tanıma ırk ayrımcılığıdır.

4. Birleşmiş Milletler Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Kaldırılması Uluslararası Sözleşmesi: Bu sözleşmeye göre, erkeklerle kadınların eşitliği temelinde ve medeni durumlarına bakılmaksızın siyasal, ekonomik, toplumsal, kültürel ya da bir başka alanda kadınların insan hakları ve temel özgürlüklerinin tanınmasını, bu hak ve özgürlüklerin kullanımını ve bunlardan yararlanmayı zedelemek ve kaldırmak amacıyla, cinsiyet temel alınarak yapılan herhangi bir ayırım, dışlama ya da kısıtlama kadına yönelik ayrımcılıktır.³¹³

³¹² KORKUT, Levent, a.g.e., s. 14

³¹³ KORKUT, Levent, a.g.e., s. 15

5. Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi, 2006 yılında yürürlüğe giren bu Sözleşme, kendi seçimlerini yapma özgürlükleri ve bağımsızlıklarını da kapsayacak şekilde, engelli kişilerin insanlık onuru ve bireysel özerkliklerine saygı gösterilmesi; ayrımcılık yapılmaması; engellilerin topluma tam ve etkin katılımlarının sağlanması; farklılıklara saygı gösterilmesi ve engellilerin insan çeşitliliğinin ve insanlığın bir parçası olarak kabul edilmesi; fırsat eşitliği; erişilebilirlik; kadın-erkek eşitliği ve engelli çocukların gelişim kapasitesine ve kendi kimliklerini koruyabilme haklarına saygı duyulması genel ilkeleri çerçevesinde engellilerin temel hak ve özgürlüklerini düzenler.³¹⁴

Uluslararası sözleşmelerin iç hukukta etkin olması ile ilgili temel sorunlardan biri de İran İslam Cumhuriyeti Anayasası'nda, uluslararası sözleşmelerle ilgili bir mekanizmanın öngörülememesidir; çünkü Anayasa'da uluslararası sözleşmelerin iç hukuktaki statüsünden bahsedilmemiştir.

Anayasa'da, ayrımcılık yasaklı eşitlik ilkesi ile ilgili bir anayasal sistemden bahsetmemiz imkansızdır. Örneğin, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'ndaki 10. madde, eşitlik ilkesinden bahsetmiştir; fakat 10. madde ile Anayasa'nın diğer maddeleri (AY'nın Başlangıç 5, 6 ve 8. Paragraf, m. 11, m. 70 gibi) arasındaki ilişki, ayrıca AYM'nin yerleşik içtihatları ve ayrımcılık yasaklı eşitlik ilkesi esasındaki kanunlar da T.C. Anayasasında ayrımcılık karşıtı eşitlikle ilgili bir anayasal sistemin olduğunu göstermektedir. Çünkü bunlar arasında bir neden-sonuç yani illiyet bağı bulunmaktadır. İran İslam Cumhuriyeti Anayasası'nın 19. maddesi³¹⁵ ve 20.³¹⁶ maddesi eşitlik hükümlerine yer vermiştir; fakat Anayasa'daki şartlı ve koşullu eşitlik ilkesi ile diğer kanunlar arasındaki (İs.CK, Medeni Kanun vb.) bu sistematığı göremiyoruz. Aşağıdaki örnekler İran İslam Cumhuriyeti Anayasası'nın 19. ve

³¹⁴ KORKUT, Levent, a.g.e., s. 16.

³¹⁵ İran İslam Cumhuriyeti Anayasası'nın 19. maddesine göre, "Milletin bütün fertleri, hangi etnikten olursa olsunlar, eşit haklardan yararlanırlar ve renk, ırk, dil ve benzerleri ayrıcalık sebebi olmaz."

³¹⁶ İran İslam Cumhuriyeti Anayasası'nın 20. maddesine göre, "Millet'in her ferdi, kadın veya erkek olsun, Kanun'un koruması açısından eşit durumdadırlar ve bütün insani, siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel haklardan, İslami ölçülere uyularak yararlanırlar."

20. maddelerindeki eşitlik ilkesi ile kanunların arasında bu sistematüğün olmadığını kanıtlamaktadır:

C. Masumiyet İlkesi

Masumiyet ilkesi tüm hukuk sistemlerinde tanımlanmıştır. Bu ilkeye göre, mahkemece suçlu olduğu ispatlanmayan herkes suçsuzdur. Doğal olarak her sanığa suçlamalara karşı savunma hakkı verilmelidir. Savunma hakkı olmadan bir yargılama düşünülemez. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nde tarafsız mahkemede savunma hakkı resmi olarak tanınmıştır. Bu bildirgenin 11. maddesinin 1. fıkrasına göre, "Tüm savunma hakları verilen herhangi bir sanık, adil bir yargılamayla suçu ispatlanıncaya kadar suçsuzdur." Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmesinin 14. maddenin 2. fıkrasına göre, herhangi bir suçla suçlanan sanık, suçlu olduğu ispatlanıncaya kadar suçsuz kabul edilme hakkına sahiptir."

İran Anayasası'nın 37. maddesine göre, beraat esastır, mahkemece suçu ispatlanmadan kanunen kimse suçlu değildir." Maalesef aşağıdaki iki durumda bu esasa uyulmamaktadır.

Maktulün öldürölmesinin gerekli olması iddiası - İslami Ceza Kanununun 226. maddesine göre, kanunen öldürölmez kişilerin katli durumunda kısas uygulanır, ancak maktulün öldürölmesi gerekliliğı iddia edilirse mahkemece ispatlanması gerekir. Bu kanununun 295. maddesinin 2. İstisnasına göre, eğer bir şahıs kısas inancı veya öldürölme gerekliliğı gerekçesiyle birisini öldürölse ve bu sebepler mahkemede de ispatlanırsa, fakat daha sonra durumun yanlış olduğu anlaşılırsa, katli, kasten öldürölme benzer kategorisine girer, katilin iddiasının mahkemede tekrar ispatlanması durumunda kısas edilmekten ve diyet ödemekten kurtulur. Bu madde dikkatle incelendiğinde beraat esasının dikkate alınmadığı anlaşılır. Maktul, canlı olmama sebebiyle kendisini savunamazken, katile maktulü öldürölme gerektiğı iddiasını ispat etme fırsatı verilmekte. Halbuki, eğer maktul

yaşasaydı kendini savunurdu ve muhtemelen katilin iddiası da ispat edilemezdi. Bu uygulamayla maktulün savunma hakkı elinden alınmış olur.

“Laan” - Bir erkeğin eşini zina ile suçlaması durumunda öncelikle bağımsız bir mahkemede bu iddiasını ispat etmesi gerekir ve sanığa da savunma hakkı verilmesi gerekir, fakat bu iki esas laan konusunda geçerli değildir. Medeni kanun “laan”ı tanımlamaksızın sadece sonuçlarından bahsetmiştir. Medeni Kanunu’nun 1052. maddesine göre: “Laan ile ayrılan eşler ebediyen birbirlerine yasaklanır”. Laan, eşler arasında nikah konusunda (eşlerin her ikisi hayattayken) veya erkeğin çocuğunun ondan olmadığı iddiasıdır.

“Mülaana” - Eşlerin her ikisi mahkemeye giderler ve erkek çocuğu red ettikten sonra hakim eşlere laan önerisi yapar. Bu durumda erkek ayağa kalkıp Arapça 4 kez “Allah şahidimdir, çocuğu red ettiğim konusunda söylediklerim gerçektir” ve sonra Arapça bir kez “Eğer yalan söylüyorsam Allah’ın laneti üzerime olsun!” demesi gerekir. Sonra hakimın önerisiyle kadın kocası gibi ayağa kalkıp Arapça 4 kez “Allah şahidimdir, çocuğumuzun reddi konusunda kocamın söyledikleri yalandır” ve sonra bir kez Arapça “Eğer kocam doğru söylüyorsa Allah laneti üzerime olsun!” demesi gerekir. Sonra laan uygulanır ve sonuç olarak aşağıda belirtilenler ortaya çıkar.

- 1) Çocukla erkek ve erkeğin akrabaları arasındaki ilişki kesilir.
- 2) Eşler arasındaki nikah feshedilir.
- 3) Eşler ebediyen birbirlerine yasaklanır.

Medeni Kanun’un 882. maddesine göre: “Laanden sonra karı koca arasındaki veraset ilişkisi biter, reddedilen çocuk, baba ve babanın akrabaları arasındaki veraset ilişkisi de biter ancak söz edilen çocuk, anne ve annenin akrabaları arasındaki veraset ilişkisi devam eder”. Böylece evli bir kadının sadece kocasının iddiasıyla ve bu iddianın ispatına gerek kalmadan, kendisini savunamadan aile ocağını terk etmesi, hüviyetsiz ve babasız bir

çocuğun sorumluluğunu taşıması ve bir ömür feci bir iftiranın damgasını taşıması gerekir.

D. İnsan Ticareti (Köle Ticareti)

Hiçbir zaman İran kanunlarında insan ticareti yasal olmamıştır. Kaçar Devleti, 1904 yılında imzalanan köle ticaretini ve kadınların satılmasını yasaklayan uluslararası 1. belgesini imzalamıştır ve sonraki anlaşmalara ve konvansiyonlara katılarak, resmen ve kanunen insan ticareti yasağını kabul etmiştir. İran'ın katıldığı son uluslararası anlaşma köleliği, köle alım satımını yasaklayan anlaşma idi. Bu anlaşma 1956 yılında onaylandı ve anlaşmanın metni 1998 yılında İran parlamentosu tarafından kabul edildi.

Köleliğin yeni hukuki anlamıyla ilgili 1956 yılında çıkan son uluslararası anlaşmada kölelik böyle tanımlanır: “Kölelik, tamamen veya kısmen mülkiyet hakkını kaybetme anlamına gelir ve bu durumda olan kişi köledir.” Bu tanıma göre, aşağıda sıralanan bazı gelenekler de kölelik gibi anlaşılabilir ve dünyada kaldırılması gerekir.

a) Borç yükümlülüğü; yani bir borçlunun kendi kişisel hizmetini yada denetimi altındaki bir kimseni hizmetini borç güvencesi olarak göstermesine karşılık makul hizmet bedelinin borcun ödenmesine ayrılmaması yada hizmetin süresi ve niteliğini sınırlanıp saptanmamasından doğan statü veya koşul;

b) Kanun veya gelenek gerekçesiyle, birisi başka birisinin (ağanın) arsasında çalışmasına rağmen emeği kadar ücret almadığında durumunu değiştirme hakkına sahip değildir;

c) Herhangi gelenek veya gerekçe ile;

1. Bir kadın, ebeveynleri, akrabaları veya başka biri tarafından kadının kendi haberi ve izni olmaksızın, bir mal veya meblağ karşılığında başka bir erkeğin nikahına verilir.

2. Bir kadın, kocası veya kocasının akrabaları tarafından başka birine verilir.

3. Bir kadın, kocasının vefatından sonra, başka birisine miras kalır.

d) Herhangi bir gelenek (vergi) ve gerekçeyle, bir çocuğun, reşit olmayan birisinin (18 yaş altı) ebeveynleri veya sorumluları tarafından bir meblağ karşılığında veya karşılıksız olarak çalıştırmak amacıyla başka birisine verilir.³¹⁷

“C” şıkkında bahsedilen gelenekleri ve gerekçeleri en kısa zamanda kaldırmak amacıyla anlaşmayı imzalayan devletler, evlenmek isteyenlerin bir dini veya devlet yetkilisine gidip kolaylıkla evlenebilmeleri için, uygun en küçük evlenme yaşının tespitini ve bu yönde gereken düzeltmeleri yapacaklarını taahhüt ettiler. Buna göre, bir kız veya kadının kendi izni olmaksızın evlendirilmesi kölelik sayılıp kanunen yasaktır.

E. Sorumluluğun Şahsiliği

Sorumluluğun kişisel olması kişisel davranışların sonucuna katlanma anlamına gelir. İKÖ'nün İnsan Hakları Bildirgesi'nin 19. maddesinin “c” fıkrasına göre: “Sorumluluk kişiseldir.” (Kuran-ı Kerim, Enam Suresi, 164. Ayet). Uluslararası medeni ve siyasi hukuk anlaşmasının 90. maddesine göre: “Her insan kişisel özgürlük ve güvenlik hakkına sahiptir ...” Kişisel güvenliğin en önemli kısmı herkesin kendi davranışından sorumlu olmasıdır. Böylece kimse başka birisinin hatası ve suçu gerekçesiyle cezalandırılmaz;

³¹⁷ ÇEÇEN, Anıl, a.g.e., s. 244.

ancak bazen yasalara göre, suçlu kimsenin yakınları zararın telafisi konusunda sorumlu tutulabilirler.

Akile - İslami Ceza Kanunu'nun 307. maddesine göre, vefat edenin erkek varisleri onun akileleri kabul edilir. Buna ek olarak başka birisinin (suçlunun) ödemesi gereken diyeti ödeme sorumluluğunu kabul eden kişi suçlunun akilesi kabul edilir. Reşit olmayanlar, akıl sağlığı yerinde olmayanlar, müessir ve kadınlar akile olarak edilmez.

“Akile”nin Sorumluluğu - İslami Ceza Kanunu'nun 306. maddesine göre, “katl diyeti, yaralama diyeti ve daha fazla olan diyetlerin ödenmesi suçlunun akilesinin sorumluluğunda olup daha az olan diyetlerin ödenmesi suçlunun sorumluluğudur”. 306. maddesinin istisnasına göre, akıl sağlığı yerinde olmayanlar tarafından işlenen kasten adam öldürme suçu hatayla adam öldürmek kabul edilir ve diyetinin ödenmesi akilenin sorumluluğudur. İslami Ceza Kanununun 314. maddesine göre, hatayla adam öldürme durumunda, mahkemenin dava süresince, kendisini savunmak için akileyi davet etmesi gerekir, fakat akileye ulaşılmaması dava süresini etkilemez.

Örneğin, silah temizlerken tesadüfen ateşlenen silahtan çıkan mermi birisine isabet edip ölüme sebebiyet verdiğinde katil istemeden olduğundan ve gereken diyet, suç olmadığı halde akile tarafından ödenir.

Sadece bu durumlarda diyetinin ödenmesiyle kalınmayıp, kasten adam öldürmek gibi bazı durumlarda bile akile cezalandırılabilir. İslami Ceza Kanununun 313. maddesine göre, kasten adam öldürmenin ve ona benzer suçların diyeti katil tarafından ödenir, katil kaçarsa onun mal varlığından alınır, mal varlığı yoksa yakınlık derecesine göre akrabalarından alınır, akrabaları yoksa veya akrabalarının ödeme durumu yoksa hazine tarafından ödenir.” Kanunen sadece bir durumda akile diyet ödemekten muaf olur. İslami Ceza Kanunu'nun 305. maddesine göre, tesadüfen adam öldürmek durumunda, deliller veya hakim tarafından ispat edilirse, diyet akile tarafından ödenir, eğer katil itiraf ederse diyet katil tarafından ödenir. Aynı zamanda

309. maddeye göre, tesadüfen adam öldürmek adil şahitlerin tanıklığıyla ispatlanırsa diyet akile tarafından, katilin itirafı durumunda katil tarafından ödenir. Böylece akile, suçu olmadığı halde zararları telafi etmekle kalmayıp, suçlu yasayı yapanlar tarafından mahkemede yalan söylemeye teşvik edilmiştir. Yani, tesadüfi katle sebep olan birisi doğruyu söylerse, kendisi diyeti ödemek zorunda kalır.

Yukarıda söylendiği gibi eğer akile diyeti ödemeye mahkûm edilirse ve 3 sene içerisinde ödeyemezse, diyet hazine tarafından ödenecek. 312. maddeye göre: “Suçlunun akilesi yoksa veya akilesi 3 sene içerisinde diyeti ödeyemezse, diyet hazine tarafından ödenir.” Buna göre suçlunun akilesi yoksa bile veya akilesi diyeti ödeyemezse bile suçlu diyeti ödemek için zorlanmaz ve hazine tarafından ödenir.

F. İnsan Cenazesine Saygı

Ölümün hayatın sonu olmamasının kabulü tek tanrılı dillerin özelliklerindendir, bu yüzden insan cenazesine saygısızlık suç sayılıp ceza gerektirir. Vefat eden insanın cenazesine saygı, uluslararası insan hakları anlaşmalarının ve bildirgelerinin hiç birinde konu edilmemiştir. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'ne göre insanlar yaşarken saygı görmeyi hak ederler ve vefat sonrası cenazesinin başına gelenler önemli değildir, fakat İslam dini kurallarından yola çıkan İslami İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'ne göre, cenazelere de saygı gösterilmeli, toplum ve devlet cenazeye saygısızlığı önlemekle yükümlüdür.

İKÖ İnsan Hakları Bildirgesi'nde Cenazeye Saygı - Bu bildirgenin 4. maddesine göre: “Her insan saygıyı hak eder, yaşarken ve vefattan sonra bu saygıyı koruyabilir, onun cenaze ve mezarını koruması devlet ve toplumun görevidir.” Bu maddenin “d” fıkrasına göre: “Cenazeye olan hürmet korunmalıdır, ona saygısızlık, yasal izin olmadan ona dokunmak yasaktır ve bunları sağlamak devletin görevidir.” İKÖ İnsan Hakları Bildirgesi'nin

düzenlenmesinde etkin rol alan İran İslam Cumhuriyeti, kendi yasalarında dini ayrımcılık yaparaktan, bu kabule aykırı davranmıştır. 1991 yılında çıkan İslam Ceza Kanunu'nun 494. maddesine göre: "Müslüman cenazesine yapılan cinayetin diyeti şöyledir: a) Baş koparma diyeti 100 dinardır; b) Her iki eli veya her iki ayağı koparma diyeti 100 dinar, tek el veya tek ayağı koparma diyeti 50 dinar, ayak veya elin tek parmağı koparma diyeti 15 dinar ve diğer organları koparma veya onlara zarar verme diyeti bu orandadır."

Bu diyetler vefat edene aittir, varislere verilmeyip vefat edenin borçları ödenir veya hayır işlerinde harcanır. Müslüman cenazesine yapılan cinayet karşılığında diyet ödemek gerektiğini yasa açıkça belirtmiştir. Böylece İKÖ İnsan Hakları Bildirgesi'ne göre, Müslüman olmayanın cenazesi saygı görme hakkına sahip olmayıp yapılan saygısızlığa ceza verilmez.

SONUÇ

İran'da Anayasalcılık hareketi esasında dönemin şartlarına uygun olarak, ulus-devlet hedeflenmiştir. Türkiye'deki Sened-i İtiifak'tan başlayarak, 1921 Anayasası ile sonuçlanan modern devlet yapısına ulaşacağı İran'da düşünülüyordu. Fakat Şii fıkına dayalı eski siyasal yapılanma bu sürecin sonuçlanmasına engel oluşturdu. Dolayısıyla Meşrutiyet Anayasası'nda yer alan temel hak ve özgürlüklerin uygulanması da hukukun genel ilkeleri ötesinde Şii-İslam anlayışına dayalı dinsel bir anlayış esasında olmuştur.

Pehlevi Krallığı döneminde çağdaşlaşma çabaları ve bu doğrultuda laik egemenlik esasında temel hak ve özgürlükler genişletilse de devlet yönetim sistemi bakımından, özellikle tarihsel süreç içinde mutlak monarşi yönü ağır basmaktaydı. Şah'ın yetkilerini sınırlayacak hukuk kuralları ve bu kuralları etkili kılacak hukuk mekanizmaları yoktu. Bütün devlet yetkileri Pehlevi şahında toplanmıştır. Pehlevi Krallığı döneminde şahın yanında devlet yetkilerinin kullanılmasına katılan milli meclis gibi ortaya çıkmış olmakla birlikte halkı temsil eden milli meclisin gerçek bir yetkiye sahip olduğu söz konusu değildi. Tek partili bir sisteme dayalı demokratik seçimlerden yoksun, bir başka deyişle siyasal haklardan yoksun bir sistemde "hürriyetlerin bütünlüğü"nden³¹⁸ söz etmek mümkün değildir. Bu dönemde, devlet yönetimi bakımından monokratik bir yapıya sahip olmasıyla temel hak ve özgürlüklerin uygulanması arasında çelişkiler vardı. Bu ise çatışmacı toplumu ve 1979 devriminin ortaya çıkmasına neden oldu.

İslam Cumhuriyeti, devleti modern kurumlarla donatarak, İslam hükümlerini çağdaş dünyada, uygulamaya çaba göstermektedir. Görünüşte İslam devleti ile Cumhuriyet (dar anlamda) "özdeşleşmiştir." Başta rejimin adının Cumhuriyet olması, onu bir hukuk devletinin içerdiği bütün özelliklere sahipmiş gibi göstermektedir. Örneğin; Parlamento Seçimi ve işleyişi (m. 62),

³¹⁸ Hürriyetlerin Bütünlüğü (Monizmi); Her ne kader temel hak ve hürriyetler konusunda çeşitli ayrımlar yapıyorsa da, temel hak ve hürriyetler bir bütündür. Bir kişi ancak temel hak ve hürriyetlerin bütününe sahip olmak şartıyla özgür olabilir. Bkz. GÖZLER, Kemal, Türk Anayasa Hukuku Dersleri, s. 127.

Ulus Egemenliği (m. 56), Kuvvetler Ayrılığı (m. 57), Çok Partili Siyasi Sistem (m. 26), Eşitlik İlkesi (m. 19) vb. Devletin hukuki-siyasi yapısında, cumhuriyet ilkeleri ile dini kurallar arasında bir çelişki bulunmaktadır. Örneğın Anayasanın 2. Maddesinde; İslam Cumhuriyeti tek ilahı (Lailahe illallah) kabul ettiğini ve egemenliğin Allah’a özgü bulunduğunu belirtiyor. Halbuki 51. Maddede ise; “Allah insanı toplumsal yazgısına egemen kılmıştır ve bu egemenlik insana özgüdür”, diyor.

Pehlevi monarşisine karşı demokratikleşme rüzgarı İran’da bir iz bırakıp geçmiştir. İslam Cumhuriyeti, kendisinden önce var olan Pehlevi monarşisinin siyasal yapılanmasının kurumları üzerinde yükselmiş, fakat bütün modern devletlerden farklı olarak bu kurumların içeriğinin düşünsel ve yapısal dönüşüme uğraması sonucunda ortaya çıkmamıştır. Anayasal demokrasi açısından, 1979 devriminden sonra temelden bir değışim gerçekleşmemiştir. Pehlevi monarşisindeki Şah’a ait yetkiler devrimden sonra İslam Cumhuriyetinde Lidere (Velayet-i Fakih) devredildi. Devrim öncesi İran’ında Şah için geçerli olan “Kral kötölük yapamaz” ilkesi, devrim sonrasında Lider’e atfedilmiş ve halka tartışılmaz bir dini ilke olarak kabullendirilmiştir.

Bütün modern anayasalarda olduğu gibi İslam Cumhuriyeti’nin anayasası da “yönetenler ve yönetilenler” ayrımını yansıtır; fakat modern anlayıştan farklı olarak İslam Cumhuriyeti’nin anayasasında, yönetenler yetkilerle, yönetilenler ise görevlerle yükümlüdür.

Anayasalar sadece bir hak ve hürriyet tanımlamakla yetinmemeli, aynı zamanda kanun koyucunun o hak ve hürriyeti düzenlerken yapamayacağı hususları da belirtmelidir. Temel hak ve özgürlüklerde “sınırlamaların sınırları” olarak adlandırılan bu ilke kanun koyucuya yönelik yasaklama hükümleridir. Bununla birlikte ikinci bir sınırlama türü “kanunilik” ilkesidir. Yani, temel hak ve özgürlükler için yapılan sınırlamalar kanunla yapılmalıdır. Bu ise temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılmasının alanını yetili merciler açısından daraltma amacını gütmektir.

İran İslam Cumhuriyeti Anayasası'nda bu ilkeye (Kanunilik ilkesi) verilmemiştir. Bu Anayasa'yı incelediğimizde temel hak ve özgürlüklerin korunmasına yönelik mekanizmaların olmadığı sonucuna varmaktayız; çünkü temel hak ve özgürlükleri güvence altına alacak etkin mekanizmalardan en önemlisi yargı bağımsızlığıdır. Yargı bağımsızlığı ise mahkemelerin yasama ve yürütme organından bağımsız olması demektir. Bu durum ancak kuvvetler ayrılığı ilkesi ile gerçekleşmektedir.

Fakat kuvvetler ayrılığı ilkesi günümüz demokrasilerinde siyasal partilerin ve sivil toplumların kuruluşundan dolayı önemini kaybetmiş olsa da, bu ilke, modern anlamda demokratik bir alt yapıya sahip olamayan İran gibi bir ülke için demokratik sistemin tanımlayıcı kriteri olarak geçerliliğini korumaktadır. Kuvvetler ayrılığına en büyük engel "Liderlik" kurumudur. Yürütme yetkisinin yanı sıra, devlet egemenliğine dahil bulunan bütün yetkiler, Devlet Başkanı vasfıyla liderde (Velayet-i Fakih) toplanarak, bir diktatörlük rejimine yol açmıştır. Liderin görev ve yetkileri ciddi bir biçimde kısıtlanmazsa İran'da gerçek anlamda bir kuvvetler ayrılığı ilkesi de gerçekleşemez; fakat, İslam Cumhuriyeti'nin devlet biçimini belirten Liderlik kurumu, ülkenin sosyo-ekonomik, tarihi ve kültürel yapısı sonucu ortaya çıkmıştır. Anayasal sistem açısından, İran'da bugün esas sorun hukuki düzenlemelerle, siyasal gerçekler arasındaki uyumsuzluk değil, ideal ve demokratik bir anayasanın yokluğudur.

İran'da bugün modern demokrasinin varlığından bahsetmek için, demokratik ilkelerin birer kutsal hüküm gibi anayasaya girmiş olması gerekmektedir. İran'da gerçek demokratikleşmek için katılımcı, insan haklarına saygılı ve hukukun üstünlüğünü toplumun tüm kesimlerine eşit ve adil olarak uygulayacak, bir radikal değişimin yapılması gerekir. Bunun için de velayet-i Fakih'in (Liderlik kurumunun) ve bu ilkeye dayalı olan şeriat devletinin ortadan kalkması gerekmektedir.

İran’da yalnız demokratik bir rejimin varsayımından yola çıkarak, temel hak ve özgürlüklerin nasıl uygulanacağı sorusu üzerinde durabilmemiz mümkündür. İran, hem sosyo-ekonomik eşitsizlikler, hem de yakın tarihinde yaşadığı krallık monarşisi ve iç savaş deneyimleriyle, etnik ayrılıkların ötesinde de derin bölünmeler yaşayan bir ülkedir.

KAYNAKÇA

ABULHAMD, Abdülhamit; **Mebani-i Elmi Siyaset (Siyaset İlminin Esasları)**, 3. Baskı, Cilt 1, İnteşarat-ı Tus, Maşhad 1996.

AKBULUT, İlhan; **İslam Hukukunda Suçlar ve Cezalar**, Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Yıl 2003, (Erişim) <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/284/2590.pdf>, 02.08.2010.

AKKUTAY, Ali İbrahim; **Uluslararası Antlaşmaların Türk İç Hukukundaki Konumu ve Etkileri**, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi Cilt XI, Sayı 1-2, Yıl 2007.

ALGAR, Hamid; **İslam Devriminin Kökleri**, çeviri; M. Çetin Demirhan, İşaret Yayınları, İstanbul 1988.

ALLAME TABATABAİ, Muhammed Hüseyin; **Şia Der İslam (İslam'da Şia)**, İnteşarar-i Merkezi Ber Resiha-i İslami, Kum 1398 H.K..

ALLAME TEBATEBAİ, Mohammad Hoseyin; **Tefsir-i El-Mizan**, Cilt 3-4.

ALTINBAŞ, Deniz; **İran'ın Silahlanma Çabaları**, Avrasya Dosyası (Dergi, Cilt 5, Sayı 3), Ankara 1999.

AMOLİ, Hürri; **Vesailü'l-Şia (Şiiliğin El Kitabı)**, Cilt 11.

ARMAOĞLU, Fahir; **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1990)**, Cilt 1, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1991.

ATAMAN, Hakan; **Ayrımcılığa Karşı Bir Adım At** (Makale), Yıl 2010, (Erişim) <http://www.asosindex.com/journal-article-abstract?id=2400>, 12.10.2010.

ATLAS, Cahit; **Yaşama Hakkı** (Makale), (Erişim) <http://e-kutuphane.egitimsen.org.tr/pdf/3155.pdf>, 07.10.2010.

BAYIR, Emre; **Avrasya Dosyası, (İran Özel)**, Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırma Dergisi, Ankara 1999, Cilt 5, Sayı 3.

BOZKURT, Gülnihal; **Türk Hukuk Tarihinde Azınlıklar**, (Erişim) <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/299/2784.pdf>, 10.10.2010.

BÜNYADOV, Ziya, YUSUFOV, Yusuf; **Azerbaycan Tarixi**, Bakı 1994.

CEVİZCİ, Ahmet; **Paradigma Felsefe Sözlüğü**, Paradigma Yayınları, İstanbul 2000.

ÇEÇEN, Anıl; **İnsan Hakları Rehberi**, Bilim Yayınları, Ankara 1999.

DOĞAN, Adem, **Demokrasi ve Ekonomik Gelişme**, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı 25, Temmuz–Aralık 2005, (Erişim) <http://iibf.erciyes.edu.tr/dergi/sayi25/adogan.pdf>, 18.02.2010.

DOĞAN, Ergun; **Kimlikler Kısacasında Ulusal Kişilik**, İmge Kitabevi, Ankara 2000.

EBADİ, Shirin; **Hukuk-i Beşeri Der İran (İran’da İnsan Hakları)**, İntişarat-ı Roşengeran ve Mutaleat-ı Zenan, Tahran 2004.

EBADİ, Shirin; **Hukuk-i Edebi ve Hüneri (Edebi ve Sanat Hukuku)**, Roşangaran Yayınları, Tahran 1990.

EFENDİYEV, Oqtay; **Azerbaycan Sefeviler Dövləti**, Azərbaycan Dövlət Neşriyatı, Bakı 1993.

Ehl-i Sünnet ve Ehl-i Beyt Mekteplerine Göre Müt’a Nikâhı (Geçici Nikâh), (Erişim) http://sahifei-seccadiye.tripod.com/muta_nikahi/contents.htm, 12.09.2010.

EL-MOALLEM, Şeyh Müfid; **Ahakk-ul Nesa (Kadın Hukuku)**, (Erişim) <http://dl.islamicdoc.com/Multimedia/fbook/12/>, 02.09.2010.

ERTAN, Muammer; **Vasat Ümmet, Mumsema İslam Arşivi**, (Erişim) <http://www.mumsema.org/u-v/1768-vasat-ummet.html>, 11.02.2010.

Ferheng-i Muin (Muin Ansiklopedisi), Cilt 1, Giriş, (Erişim) <http://www.rismoon.com/moeenletterindex-fa.html>, 22.09.2010.

GIDDENS, Anthony; **Sosyoloji**, Ayraç Yayınevi, Ankara 2000.

GÖZLER, Kemal; **Devletin Genel Teorisi**, Ekin Yayınları, Bursa 2009.

GÖZLER, Kemal; **Türk Anayasa Hukuku Dersleri**, Ekin Yayınları, Bursa 2008.

GÜLEN, Fethullah; **İyiliği Emredip Kötülükten Men Etmenin Toplumsal Önemi** (Makale), (Erişim) <http://tr.fgulen.com/content/view/14142/12/>, 11.11.2010.

GÜLMEZ, Mesut; **İnsan Haklarında Ayrımcılık Yasaklı Eşitlik İlkesi: Aykırı Düşünceler**, 2010, (Erişim) <http://www.asosindex.com/journal-article-abstract?id=2400>, 03.10.2009.

GÜRKAN, Menderes; **Zimmiyi Öldüren Müslüman'a Kısas Uygulanması**, Erciyes Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku, Yıl 2007, (Erişim) http://sbe.erciyes.edu.tr/dergi/sayi_8/Zimmiyi%20%C3%96ld%C3%BCren%20M%C3%BCsl%C3%BCmana%20K%C4%B1sas%20Uygulanmas%C4%B1%20-20Dr.%20Menderes%20G%C3%9CRKAN.pdf, 06.09.2010.

HACHEMI, Mohammad, **Hukuk-i Esas-i Cumhuri-i İslam-i İran (İran İslam Cumhuriyeti Anayasası)**, Cilt 2, Entesharat-e Dadgar, Tahran 1999.

HATEMİ, Hüseyin; **İran İslam Cumhuriyeti Anayasası (1979 Anayasası)**, Çağrı Yayınları, İstanbul 1980.

HAZAEİLİ, Muhammed; **Elam-ı Kuran (Kuran'ın İlanı)**, 4. Baskı, İntesharat-ı Emir Kebir, Tahran 2002.

HOOBROOİ PAK, Mohemmedrıza; **Negdi Ber Federalizm (Feodalizm Üzerine Bir İnceleme)**, Tahran 2000.

HUMEYİNİ, Ayetullah; **Sehife-i Noor**, Cilt 5, Tahran 1999.

HUMEYİNİ, Ayetullah; **Tahrirü'l-Vesile**, Mekteb-i İtimad, Cilt 1, 5.

HUQUQİ, Askar; **Felsefe-i Siyasi-i İslam (İslam Siyasi Felsefesi)**, Cilt 1, 1975.

HÜRR-İ AMOLİ, Mohammad İbni El-Hasan; **Vesail-ül Şii (Şiiliğin El Kitabı)**, Cilt 29, Müesses-i Al-ül Beyt, Kum 1995.

İbn USEYMÎN; **Fıkıh Usulüne Giriş**, çeviri: M. Beşir Eryarsoy, Gurbay Yayınları, İstanbul, (Erişim) <http://www.islah.de/ibadet/ibd00004.pdf>, 19.09.2010.

İdar-e Moshavere ve Pasokhe Nehad-e Nemayendegi Mgham Moazzam-e Rehberi (Liderlik Kurumu, Danışma ve İstişare Dairesi), (Erişim) <http://www.porseman.org/q/s-ehow.aspx?id=116998>, 12.09.2010.

İmam Humeyni, Bağımsızlık, Hürriyet ve İslam Cumhuriyeti, (Erişim) <http://www.tebyan.net/occasions/2008/2/4/60350.html>, 02.09.2010.

İNAYAT, Hamid; **Khodavandan-e Endişe Siyasi (Siyasi Düşünce İlahları)**, Cilt 2, 1. Bölüm, Emir Kebir Yayınları, Tahran 1999.

İranoloji, Bir Bakışta İran (Makale), İran Kültür Evi, <http://www.irankulturevi.com/turkce/iran/bakis.htm>, 12.05.2010.

JAVANMARD, Behrooz; **Rooykard-i Nov Be Diye-i Zan ve Mard (Kadın ve Erkek Diyetinde Farklı Bir Görüş)** (Makale), Roozname-i Şark, No: 900, Tahran 2007.

Kadın Hakları Bildirgesi, (Erişim) <http://www.ekinmedya.org/2011/03/15/kadin-haklari-bildirgesi>, 08.09.2010.

KADİVER, Muhsin; **Hukümet-i Vilai (Dini Hakimiyet)**, Cilt 2, Neşr-i Ney, Tahran 1999.

KATUZUYAN, Homayoon; **Eghtesad-i Siyasi Iran (İran İktisadi Tarihi)**, Neşr-i Merkez, Tahran 1998.

KAZEMI, Farhad; **Toplumsal Cinsiyet, İslam ve Politika** (Makale), çeviri: Didem Özalp At, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/279/2525.pdf>, 04.06.2010.

KESREVİ, Ahmet; **Tarih-i Meşrutiyet-i İran (İran Meşrutiyet Tarihi)**, Emirkebir Yayınları, Tahran 1970.

KİRMANİ, Nazimülislam; **Tarih-i Bidari-i İraniyan (İranlıların Uyanış Tarihi)**, Cilt 1. Emirkebir Yayınları, Tahran 1982.

KORKUT, Levent; **Ayrımcılık Karşıtı Hukuk**, İnsan Hakları Gündemi Derneği, Yıl 2009, (Erişim) <http://www.rightsagenda.org/main.php?id=266>, 04.10.2010.

KURAŞI, Seit Ali Ekber; **Kamus-i Kuran**, Cilt 4.

MALİKİ, Abdurrahman; **İslâm Hukukunda Ceza**, (Erişim) <http://www.khilafah.nl/pdf/Ukubat.pdf>, 07.12.2010.

MEŞKUR Mohammad Cevad; **Tarih-i İctimai-i İran Der Ehd-i Basitan (İran'ın Sosyal Tarihi)**, İntişarat-ı Danişserai Ali, Tahran 1978.

MEŞKUR, Cevad; **Seyri-i Kelam Der Firge-i İslam (İslam Fırkalarında Kelam'ın Seyri)**, İntişarat-ı Şark, Tahran, 1989.

MEŞKUR, Mohammad Cevad, **Tarih-i Şia ve Fırkaha-i İslam Ta Gern Çeharom (IV. Yüzyıla Kadar Şia ve İslam Mezheplerinin Tarihi)**, İntişarat-ı Eşraki, Tahran 1993.

MEŞKUR, Mohammad Cevad; **Hulase-i Edyan Der Tarih-i Din Hai Bozorg (Büyük Dinlerin Tarihinde Dinlerin Özeti)**, 5. Baskı, İntişarat-ı Şark, Tahran 2003.

MİNORSKY, V., **Tadhkirat al-Muluk, A Manual of Safavid Administration**, London 1943.

MOHAMMEDİ, Hadi Dost; **Mesuliyet-i ve Nezaret-i Merdom Der Hükümet-i İslami (İslami Hükümette Halk Denetimi ve Sorumluluğu)**, Defter-i Mecelle-i Mekteb-i İslam, Kum 2000.

MONTAZİRİ, Ayetullah; **Derasat Fi-Vilayetü'l Fakih ve Fikhul Dövlätü'l İslamiye Merkezü'l-Alemi Liddrasatü'l-İslamiye (Darül-islamda Vilayeti Fakih ve Kamu Hukuku Bilimi)**, Cilt 1, Kum 1408 H.K.

MOTAHHARİ, Mortaza; **Nezam-i Hukuk-i Zan Dar İslam (İslam Hukukunda Kadın Hakları)**, Enteşarat Sadra, Tahran 1990.

MUMYAKMAZ, Hatice; **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Vatandaşlık**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2008.

NEŞAT, Emîr Sâdık; **İran İslâm Cumhuriyeti Yönetim Şekli Anayasa Üzerine Kısa Bir Açıklama**, çeviri: Ozan Kemal Sarıalioğlu, (Erişim) www.irankulturevi.com/lang-tr-IranIslamCumhuriyetiYonetimSekli1.cgi, 18.11.2010.

ONAT, Hasan; **Mezhep Kavramı ve Din-Mezhep İlişkisi**, (Erişim) http://www.hasanonat.net/index.php?option=com_content&view=article&id=67:mezhep-kavram-ve-mezheplerin-dou-sebepleri&catid=36:makale&Itemid=54, 23.09.2010.

ORTAYLI, İlber; **Osmanlı Barışı**, Timaş Yayınları, İstanbul 2007.

ÖZBUDUN, Ergun; **Türk Anayasa Hukuku**, Yetkin Yayınları, Ankara 2005.

ÖZEN, Muharrem; **İnsan Hakları ve Temel Hürriyetleri Korumaya Dair Avrupa Sözleşmesi Bağlamında Yaşama Hakkı ve İşkence Yasağı Konularında İç Hukuktaki Düzenlemelere ve Türk Mahkemelerindeki Davalardaki Sorunlara Bir Bakış**, (Erişim) <http://www.gov.tr/aihm/muharremozen.html>, 01.02.2010.

Ruznam-e Resmi-i Cumhuri İslami İran (İran İslam Cumhuriyeti'nin Resmi Gazetesi) 21.5.1989 – 12957.

SALEHPOOR, Cemşid; **Ferheng-i Cami-i Farsi Be Torki (Farsça - Türkçe Ansiklopedik Sözlük)**, Lale Yayınları, Tebriz 1991.

SANAEI, Yusuf; **Fıkıh ve Zendeği (Fıkıh ve Yaşam)**, Kum 1990.

Sen McGlinn; **Family Law in Iran** (Kitap), An Essay Prepared Under the Supervision of Leon Buskens for the Paper on "Islamic Family Law" at the University of Leiden, the Netherlands, in the 2000-2001 Academic Year, (Erişim) <http://www.sonjavank.com/sen/pdfs/iranlaw.pdf>, 15.11.2010.

SİNKAYA, Bayram; **İran'da Asker-siyaset İlişkisi ve Devrim Muhafızları'nın Yükselişi** (Makale), (Erişim) http://ybuankara.academia.edu/BayramSinkaya/Papers/363485/Iranda_Asker-Siyaset_Ilişkileri_ve_Devrim_Muhafızlarının_Yukselisi, 16.09.2010.

ŞEYH MÜFİD, Mohammed, MOALLİM, Numan; **Hulâsatü'l-İcâz fi'l-mut'a**, Moassese-i Tahkikakt-i Ehl-i Beyt, Kum 2003.

TALİKANİ, Seyit Mahmut; **Pertov-i Ez Kuran (Kuran'dan Bir Demet Nur)**, Cilt 1, Şirket-i İnteşar, 2003.

TANÖR, Bülent; **Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeler**, Yapı Kredi Yayınları, Ankara 2001.

Tazir Cezasının Tarifi ve Mahiyeti, (Erişim) <http://kitap.mollacami.com/emanet-ve-ehliyet/had-ve-hudud-bahsi/tazir-cezasinin-tarifi-ve-mahiyeti.html>, 06.05.2010.

TEZİÇ, Erdoğan; **Anayasa Hukuku**, Beta Yayınları, İstanbul 2007.

TURGAY, Nureddin; **Ümmet**, (Erişim) <http://www.forumalev.net/u-v-islami-sozluk/382514-ummet-nedir-islami-sozluk.html>, 11.02.2010.

ÜNAL ÖZKORKUT, Nevin; **İslam Ceza Hukukunda Kadın** (Makale), Yıl 2007, (Erişim) <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/266/2403.pdf>, 05.12.2010.

ÜNAL, Halit; Had, Hadler - **İslamda Hukukunda Cezalar**, (Erişim) <http://www.mumsema.org/q-h/6188-had-hadler-islamda-hukukunda-cezalar.html>, 05.08.2010.

ÜSTÜN SAFA, İsmail; **Humeyni'den Hamaney'e İran İslam Cumhuriyeti Yönetim Biçimi**, Birleşik Yayınları, İstanbul 1999.

ÜŞÜR, Serpil; **İran Devrimi Din, Anti-emperyalizm ve Sol**, Belge Yayınları, İstanbul 1992.

VELİYEVA, Zülfiyye; **Safevi Devlet Teşkilatı (Tezkiretü'l-Mülük'e göre)**, Anakara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2007.

YILMAZ, Ejder; **Hukuk Sözlüğü**, Yetkin Yayınları, Ankara 1996.

YÜKSEL, Hayriye; Türk **Devriminin Hindistan ve İran'daki Yansımaları**, Akademik Bakış, Cilt 3, Sayı 6, Yaz 2010, (Erişim) <http://www.ataum.gazi.edu.tr/pdf/turk-devriminin-hindistan-ve-iran-8217daki-yansimalari-1278448395.ti6>, 14.09.2010.

ZARROKH, Ehsan, **Case Study in Iranian Criminal System** (Makale), 21 March 2008, (Erişim) <http://mpira.ub.uni-muenchen.de/7863/>, 14.10.2010.

ZİBAİNEJAD, Mohammad Reza; **Cozve-i Amozeshi (Eğitim için Kitap)**, Daftar Tahkikat-i ve Mütalaat-i Zanan, Tahran 2005.

ÖZET

AGHABALAEİ FANİD, Nematollah. İran Anayasa Hukukunda İnsan Hakları. Doktora Tezi. Ankara 2010

İran’da Anayasalcılık hareketi esasında dönemin şartlarına uygun olarak, ulus-devlet hedeflenmiştir. Fakat Şii fıkına dayalı eski siyasal yapılanma bu sürecin sonuçlanmasına engel oluşturdu. Dolayısıyla Meşrutiyet Anayasası’nda yer alan temel hak ve özgürlüklerin uygulanması da hukukun genel ilkeleri ötesinde Şii-İslam anlayışına dayalı dinsel bir anlayış esasında olmuştur. Pehlevi Krallığı döneminde çağdaşlaşma çabaları ve bu doğrultuda laik egemenlik esasında temel hak ve özgürlükler genişletilse de devlet yönetim sistemi bakımından, özellikle tarihsel süreç içinde mutlak monarşi yönü ağır basmaktaydı. Bu dönemde, devlet yönetimi bakımından monokratik bir yapıya sahip olmasıyla temel hak ve özgürlüklerin uygulanması arasında çelişkiler vardı. Bu ise çatışmacı toplumu ve 1979 devriminin ortaya çıkmasına neden oldu.

İslam Cumhuriyeti, kendisinden önce var olan Pehlevi monarşisinin siyasal yapılanmasının kurumları üzerinde yükselmiş, fakat bütün modern devletlerden farklı olarak bu kurumların içeriğinin düşünsel ve yapısal dönüşüme uğraması sonucunda ortaya çıkmamıştır. İran’da bugün modern demokrasinin varlığından bahsetmek için, demokratik ilkelerin birer kutsal hüküm gibi anayasaya girmiş olması gerekmektedir. İran’da gerçek demokratikleşme için katılımcı, insan haklarına saygılı ve hukukun üstünlüğünü toplumun tüm kesimlerine eşit ve adil olarak uygulayacak, bir radikal değişimin yapılması gerekir. Bunun için de velayet-i Fakih’in (Liderlik Kurumu’nun) ve bu ilkeye dayalı olan şariat devletinin ortadan kalkması gerekmektedir. İran’da yalnız demokratik bir rejimin varsayımından yola çıkarak, temel hak ve özgürlüklerin nasıl uygulanacağı sorusu üzerinde durabilmemiz mümkündür. İran, hem sosyo-ekonomik eşitsizlikler, hem de

yakın tarihinde yaşadığı Krallık monarşisi ve iç savaş deneyimleriyle, etnik ayrılıkların ötesinde de derin bölünmeler yaşayan bir ülkedir.

Anahtar Sözcükler

1. insan hakları
2. İslam Hukuku
3. İran İslam Cumhuriyeti
4. anayasalcılık hareketi
5. teokrasi

ABSTRACT

AGHABALAEI FANID, Nematollah. Human Rights in Iran Constitutional Law. Doctorate Thesis. Ankara 2010

In Iran, nation-state is aimed in an appropriate manner according to the conditions of the era, on the basis of constitutional movement. The former political structure based on *fikih* (Shi'i Islamic Law), however, hindered this period to reach an end. Therefore, the implementation of the basic human rights occurred on the basis of a religious comprehension according to Shi'i Islam understanding rather than general principles of law. In the time of Pahlavi Kingdom, the basic human rights are enlarged on the basis of laicism. In spite of this, the absolute monarchy feature of the structure of state administration preserved its dominance. In this time there were contradictions between the monarchical structure of the state and the implementation of the basic human rights. This situation led the social classes, institutions and ideologies to have a conflict with each other and gave rise to the revolution in 1979.

Islamic Republic rose upon the institutions of the political structure of Pahlavi monarchy, but different from modern states, it did not take place by the mental, ideological and structural transformation of the contents of these institutions. In order to talk about the existence of the modern democracy in Iran, the democratic principles should be included in the constitution as if they were holy rules. For the real democracy in Iran, there ought to be a radical change, that will provide participation of the citizens in state administration based on the human rights and that will equally and fairly regard the superiority of law in every social class of the society. For this reason, *velayet-i fakihi* (the leader of Muslim society) and the Shari'a (Islamic Law) state based on this principle should be removed. It is possible to handle "how the basic human rights will be implemented in Iran" question, only when a democratic regime is presumed. Having experienced both socio-

economical inequalities and kingdom monarchy and civil war situations in its near past, Iran practiced deep divisions beyond ethnical separations.

Keywords:

- 1. human rights**
- 2. Islamic law**
- 3. Islamic Republic of Iran**
- 4. constitutional movement**
- 5. theocracy**